Tarihî Roman

Gönül Hanım

AHMET HİKMET MÜFTÜOĞLU

TÜRK EDEBİYATI VAKFI YAYINLARI

AHMET HİKMET MÜFTÜOĞLU

Gönül Hanım

Tarihî Roman

Ahmet Hikmet Müftüoğlu

Ahmet Hikmet Müftüoğlu, 1870'te İstanbul'da doğdu. Dedeleri müftülük yaptığı için ailesi Müftizâde lâkabıyla anılırdı. Bu lâkabı sonradan soyadı olarak benimsemiştir. Babası Yahya Sezai Efendi, tasavvufî şiirler yazan, divan sahibi bir kişidir.

İlk tahsilini Dökmeciler'deki mahalle mektebinde bitirdi. Aksaray'da Mahmûdiye Vakıf Rüştiyesinde, Soğukçeşme Askerî Rüştiyesinde okudu. Daha sonra Galatasaray Lisesi'ne girdi. Lisede Tevfik Fikret'le tanıştı ve arkadaşlık etti. Tevfik Fikret, ağabeyi Refik Bey'in kayınbiraderidir. Liseden mezun olduktan sonra 1888'de Hariciye'ye girdi. Yunanistan ve Kafkasya Şehbenderliğine vekâlet etti. 1891'de İstanbul'a döndü. Galatasaray Lisesi'nde hocalık yaptı. Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Fransız ve Alman edebiyatları müderrisliği yaptı. 1912'de Balkan Harbinden sonra Peşte Başşehbenderliğine tayin edildi. Mütarekede İstanbul'a döndü ve harp malzemeleri ile ilgili bir komisyonun başına getirildi. Bu görevle Peşte, Viyana ve Berlin'e gönderildi. Ardından Halife Abdülmecit Efendi'nin Başmabeyinciliğine getirildi. Daha sonra Ankara'ya davet edildi ve dışişleri ile ilgili bir takım mühim görevlerde bulundu. Hastalığı sebebiyle görevinden istifa etti. Anadolu-Bağdat Demiryolları Meclisi idare azalığına tayin edildi. Bu görevi esnasında kansere yenik düştü. 19 Mayıs 1927'de vefat etti. Maçka Şehitler Mezarlığına defnedildi.

Müftüoğlu'nun edebiyatla ilgisi Galatasaray Lisesi'ndeki öğrenciliği sırasında başladı. 1890 yılında Nâmık Kemal'in vefatı üzerine yazdığı bir mersiye ele geçen en eski şiiridir. Henüz onsekiz yaşındayken yazdığı *Kemal'e Mersiye* adlı bu şiirini 36 yaşındayken *Resimli Kitab*'ın ilk sayısında yayımladı. Yayın hayatının ilk döneminde *Hazine-i Fünûn* ve *Servet-i Fünûn* dergilerinde müspet ilimlere dair tercümeler yayımladı. 1893'ten sonra tercüme ve şiiri bıraktı. 1894-1900 yılları arasında Servet-i Fünûn'da küçük hikâyeler yayımladı. 1900-1908 yılları arasında hiç eser yayımlamadı. Bu yıldan sonra Türkçülük faaliyetlerine katıldı. Yazanın Çağlayanlar adlı eseri 1908'den sonraki çalışmalarının ürünüdür. Türk Derneği'nin kuruluşuna katıldı. Türk Derneği Mecmuası'nda ve Türk Yurdu'nda yazılar yayımladı.

Ahmet Hikmet Müftüoğlu, şiir, mensûre, hikâye, ilmî ve fikrî makale, roman ve monolog olmak üzere edebiyatın hemen bütün türlerinde eserler kaleme almış bir sanatçıdır.

Eserleri: Leylâ Yahut Bir Mecnunun İntikamı (1890), Haristan ve Gülistan (1890), Çağlayanlar (1922), Gönül Hanım (Tasvir-i Efkâr'da tefrikası 1920).

AHMET HİKMET MÜFTÜOĞLU

Gönül Hanım

Tarihî Roman

TÜRK EDEBİYATI
VAKFI

TÜRK EDEBİYATI VAKFI YAYINLARI 117

Hazırlayan
İrfan Keskin

Kapak
Atilla Ceylan

Mizanpaj
Türk Edebiyatı Vakfı

Baskı-Cilt
Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Yılanlı Ayazma Sk. Nu: 8
Davutpaşa / Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 482 11 01 / 3 hat

2. Baskı 2008

TÜRK EDEBİYATI VAKFI YAYINLARI
Divanyolu Cad. Nu: 14
Sultanahmet / İSTANBUL
Tel: (0212) 526 16 15 - 527 50 32
Faks: (0212) 513 77 49

www.turkedebiyati.com.tr
tedev@turkedebiyati.com.tr

ISBN: 978-975-6186-31-2

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 07

ESİRLER KAMPI 13

GÖNÜL HANIM SEFER HEYETİ.....27

MEHMET TOLUN BEY'İN GÜNLÜK HATIRALARI 39

KÜL TİGİN ÂBİDESİ 103

GÜN DOĞARKEN 113

HEPİMİZ AĞLIYORDUK.....117

DÖNÜŞ 137

SON.....159

Ahmet Hikmet Müftüoğlu

ÖN SÖZ

Fransız Victor Hugo ile İngiliz Lord Byron gibi aydınların da arka çıktığı, Osmanlı Devleti'ne düşman bütün Avrupalı siyasetçilerin kışkırtıp desteklediği Yunan isyanı çok korkunç bir şekilde patlak vermişti. Yunan çeteler, Batı'dan gördükleri bu sınırsız maddî ve manevî yardımla şımardıkça şımarmış ve gemiyi iyiden iyiye azıya almışlardı. Türklerin bulundukları yerleşim birimlerine ardı ardına baskınlar düzenliyor, yakıyor, yıkıyor ve tam bir yıldırma harekâtı yapıyorlardı. Yatağından kalkamayacak kadar yaşlı erkek ve kadınlara, beşiklerdeki bebeklere varıncaya kadar önlerine çıkan her Türk'ü ya vahşice öldürüyor, sakat bırakıyor, Türkleri o topraklardan topluca kaçırtmak için etrafa müthiş bir korku salıyor, her yerde dehşet estiriyorlardı.

Dış destekli bu kanlı Yunan isyanı çıktığında, çevresindeki Türk ailelerini korumak ve memleketini düşman eline düşürmemek için silâha sarılan Abdülhalim Efendi, bir kahraman olarak mücadeleye atıldı. Atalarının 400 senedir sulh ve sükûn içinde yaşadıkları ve yaşattıkları toprakları savunmak için harekete geçti. Müslüman halkı si-

lâhlandırıp Trapoliçe'nin korunması açısından bütün tedbirleri aldı. Gözünü kırpmadan meydana atıldı ve düşmanın saldırılarını hayli zaman püskürttü. Bitip tükenmeyen baskınlarda ve ardı arkası kesilmeyen çarpışmalarda isyancı çetelerle kahramanca boğuştu. Sonunda ağır yaralandı, isyancıların eline esir düştü. Ve Abdülhalim Efendi, "barbar" kelimesinin bile çok hafif kalacağı bir canavarlıkla, Rumlar tarafından üzerine ve sakallarına gaz dökülerek, reçine sürülerek diri diri yakıldı. Bununla da yetinmeyen caniler, karısı ile baldızının da birer gözünü oyup çıkardılar.

Elinizdeki tarihî romanın yazarı Ahmet Hikmet Müftüoğlu, işte o unutulmaması gereken kahramanımız, yiğidimiz ve şehidimiz Abdülhalim Efendi'nin torunudur.

Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun dedeleri Moralı'dır. Koren, Trapoliçe ve Moton taraflarında uzun yıllar müftülük ettikleri için, "Müftizâdeler" veya "Müftüoğulları" diye bilinen bir ailedir. Hepsi de din âlimi, şiir ve edebiyatla uğraşan kültürlü kimselerdir.

Yunan ayaklanması başladığında dedesi Hâfız Abdülhalim Efendi, bulunduğu kasabanın müftülük makamında oturuyordu.

Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun babası ise Yahya Sezai Efendi'dir. Kendisi o tüyler ürperten vahşetten annesi sayesinde kurtulmuş, İstanbul'da eğitim görmüş ve oldukça önemli devlet görevlerinde bulunmuştur.

Güçlü bir şair olan Yahya Sezai Efendi, bir içki âleminde, dostlarının biriyle sert bir tartışmaya girer ve bu tartışma esnasında çok sevdiği dostunun kalbini tamiri imkânsız bir şekilde kı-

rar. Bu yaptığına tarifsiz derecede üzülür ve bin kere pişman olur. Akşam evine döner dönmezde, içki ile ilgili kadeh ve sürahi gibi her ne varsa, hepsini kırar, atar. Bu kadarıyla da yetinmez, o zamana kadar şarap ve aşkla ilgili kaleme aldığı bütün şiirlerini de ateşe atıp yakar.

Abdülhalim Efendi gibi vatansever ve mert bir dedenin torunu ve Yahya Sezai Efendi gibi hassas ruhlu bir şair ve devlet adamının oğlu olduğu için, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun bütün eserlerinde buram buram vatan sevgisi, millet aşkı tüter. O yüzden de her birine destansı bir hava verdiği bütün yazılarında daima aslanlar gibi kükrer.

Görev yaptığı yurt içinde ve konsoloslukta bulunduğu yurt dışında zamanını ülke ve milleti için en iyi şekilde değerlendirerek geçirmiştir. Milletin uyanması ve gençliğin bilinçlenmesi içinden var gücüyle gayret etmiştir. Pek çok şair ve yazara yardımcı olmuş, teşvik etmiş ve şöhrete ermelerini sağlamıştır. Macaristan'da görev yaptığı yıllarda da Gülbaba tekkesini imar ettirmekten tutun da Türk-Macar yakınlaşması ve ortak kültür faaliyetleri için bugün dahi devam eden önemli adımlar ve sağlam temeller atmıştır.

Hayatını ve sanatını genç kuşakların şuurlanıp kendi kimlikleriyle iftihar etmelerine adayan Ahmet Hikmet Müftüoglu, zevkle ve heyecanla okuyacağınız bu tarihî romanında bu duyarlılığının en çarpıcı bir örneğini vermiştir.

Hikâyelerinin toplamından oluşan "Çağlayanlar" gibi, "Gönül Hanımı" da gençlerimizin rahat anlayabilecekleri bir sadeleştirmeyle sunarken, yazarımızı şükranla yâd ediyoruz.

Türk Edebiyatı

Gönül Hanım

ESİRLER KAMPI

Çin tarihçilerine göre, aslen Türk olan 'Hiungnu'lar –ki bunlara Avrupalılar 'Hun' derler ve Macaristan'ın diğer bir adı Hungarya, hatta bizim hunkâr yazıp hünkâr okuduğumuz hükümdarlık sözü de bundan gelir– İsa'nın doğumundan tam 1763 yıl önce hükûmet kurmuşlar, hünkâr tayin eylemişler, yazıya, töreye ve bir medeniyete sahip olmuşlardır.

1917 yılı Eylül'ü içindeydi. Esir subaylar kampından arkadaşları adına alışveriş için Krasnoyarsk 'Kızıl-Yar' kasabasına kadar gitme sırası, bu hafta Üsteğmen Mehmet Tolun Efendi'nindi. Bu genç subay, savaşın daha başında, emrindeki bir çavuş ve birkaç erden oluşan keşif kolu ile geceleyin yanlışlıkla düşman mevzilerine girdikleri için, geri çekilme yolu kesilince, dizinden yaralanmış ve arkadaşlarıyla birlikte Ruslara esir düşmüştü.

Önce Kafkasya'da, Hazar Denizi'nde, ıssız bir adada, ardından Ural'ın doğusundaki İrbit şehrinde bir süre tutuklu kaldıktan sonra, Sibirya'da Krasnoyarsk'ın altı kilometre kuzeyinde 'Grodok' denilen bu savaş karargâhına getirilmişti. İlkin yirmi Türk subayı varken, bir yıl sonra dört yüz elli kadar değişik rütbeden subaylar ve komutanlar burada toplanmıştı.

Kamptaki tutuklular arasında Türklerden başka Alman, Avusturya ve Macar subayları da vardı.

Burası, etrafı beş altı metre yüksekliğinde tahta perde şeklinde, kalın çam bölmeleriyle ayrılmış,

geniş bir saha idi. Bu tahtadan yapılmış duvarın dört köşesine, balıkçı kulübeleri gibi, yüksek nöbetçi kuleleri kurulmuştu. Subaylar bu geniş avluda dışarı ile karışıp görüşmeden gezinirler ve geceleri on ikişer kişilik barakalarda yatarlardı.

Aylar, hatta yıllar geçtikçe Türkler ile diğer yabancı subaylar daha çok tanışarak yek diğerlerinin dillerini öğrenmeye ve birbirinden manen istifade etmeye başladılar. Artık bu felâket arkadaşları, aralarında ayrı veya karma kulüpler açıyorlar; konserler veriyorlar; dışarıdan kitaplar, gazeteler, dergiler getirterek derneklerine bağışlıyorlar; teksir / çoğaltma usulüyle gündelik, haftalık gazeteler, dergiler çıkarıyorlardı.

Türkler arasında siyaset ve bilimden bahseden 'Altay' ve edebiyat ağırlıklı 'Vâveylâ' gazeteleriyle 'Osmanlı İdman Yurdu'nun ilk harflerinden oluşan 'Ay', ayrıca oradaki hâl ve hareketleri tenkide değer arkadaşların kusurlarını zariflikle alaya alan 'Panorama' ve Güzel Sanatlar Akademisinden mezun bir yedek subay tarafından çizilen ve resimlendirilen 'Boyama' dergileri bu kampın kültürlü subaylarının fikrî faaliyetlerini sergiliyordu.

Bu askerî hapishanenin etrafında açılan bazı dükkânların sahipleri ile 'Krasnoyarsk'daki bakkallar, çoğunlukla Müslüman Tatarlar oldukları için, subaylarımızdan varlıklı olanlar, beslenme konusunda sıkıntı çekmezler, ara sıra bunlardan veresiye alışveriş de ederlerdi. Tatar dindaşlarımız, esirlerimizin pek çok ihtiyaçlarını temin ederlerdi.

Bugün Mehmet Tolun'un emrine bir Tatar er ayrıldığı için genç subay ısmarlananları aldıktan

sonra bunları ere vermiş, kendi yalnızca bir kitapçı dükkânına girerek vaktiyle ismarladığı 'Radloff', 'Thomsen', 'Le Coq' gibi müsteşriklerin (doğu bilimcilerin) Ural-Altay dilleri ve milletleri hakkındaki yayınlarından beş on cilt kitabı almıştı. Hava yağmurlu olduğundan bir lokantada oturup kitapları karıştırmaya başladı.

Tolun, Harp Okulunda okuduğu Rusçasını ve daha sonra öğrendiği Almancasını yerli halk ve disiplinden sorumlu Ruslar ve Alman arkadaşları sayesinde ilerletmişti. O derece ki, her iki dilde yazılı ilmî eserleri, sık sık bakmak zorunda kaldığı sözlükle de olsa, anlayabilecek bir duruma gelmişti.

Bu subay, o sırada yandaki masada oturan bir genç kız ile Rusça, Fransızca kelimelerle karışık Tatarca konuşan, samur kalpaklı, az bıyıklı, sarışın bir Tatar gencinin dikkatini çekti. Tatlı bir iki bakışmadan sonra her iki masa arasında konuşma, görüşme başladı. Türk subay yerini, esirliğini anlattı. Boş vakti olduğu için Türklerin, Ural-Altay milletlerinin kökenleri, dilleri, soyları hakkında meşhur müsteşriklerin geniş çaplı araştırma sonuçlarını anlamak istediğini söyledi.

Tatar genci kendisini takdim etti:

– Ali Bahadır Kaplanof... Kız kardeşim, Gönül Hanım Kaplanof!

Subay sakin, fakat kendinden emin bir asker tavrıyla cevap verdi:

– Niçin Kaplanof? Kaplanoğlu demek daha yakışmaz mı?

Ali Bahadır Bey tanışmanın ilk dakikasında, hiç beklemeden karşılaştığı bu itiraz üzerine biraz durdu ve yutkundu. Fakat kız kardeşi atıldı ve hoş bir eda ile Tolun'un arzu ettiği cevabı verdi:

– Subay Bey'in hakkı var. Taklide, benzeşmeye sebep ne?... Bizim de bir büyük milletimiz, tarihimiz varlığımız yok mu? Baştanbaşa bütün Asya'yı, bir kısım Afrika'yı, Fransa sınırlarına kadar Avrupa'yı istilâ eden bizim ırkımız olduğu hâlde bu asaleti ne çabuk gönlümüzden çıkardık?... Biz benliğimizi tanımazsak, kimse bizi tanımaya tenezzül etmez. Başkasının artığını yiyen, elbisesini giyen, saygıya lâyık değildir... İşte ben kartımı düzeltiyorum!

Çantasından, zarif küçük bir deri cüzdanın içinden çıkardığı kartvizitlerinin son kelimelerini şöylece değiştirdi: Kaplankızı.

Şimdi şaşalama sırası Mehmet Tolun'a gelmişti. Nasıl oluyor da yirmi dört yaşında tahmin ettiği Sibiryalı bir Tatar kızı bu kadar akılcı bir görüş belirtebiliyordu. Bu hayret çok sürmedi. Bir iki dakika sonra anladı ki Gönül Hanım, Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezundur.

Ali Bahadır Bey susuyor ve düşünüyordu. Nihayet:

– Evet, dedi, hakkınız var.

Şimdi konu değişmişti. Kitaplar birer birer karışıyor, yaprakları kesiliyor, resimlere bakılıyor, dil ve coğrafya hakkında genel fikirler ileri sürülüyordu. Mehmet Tolun alçakgönüllü bir tavır takınarak:

– Evet, dedi, Çin tarihçilerine göre, aslen Türk olan 'Hiungnu'lar –ki bunlara Avrupalılar 'Hun' derler ve Macaristan'ın diğer bir adı Hungarya, hatta bizim hunkâr yazıp hünkâr okuduğumuz hükümdarlık sözü de bundan gelir– İsa'nın doğumundan tam 1763 yıl önce hükûmet kurmuşlar, hünkâr tayin eylemişler, yazıya, töreye ve bir medeniyete sahip olmuşlardır.

Pline, Pomponius Méla, Strabon, Hérodote gibi tarihçiler Hiungnu'lardan bahsederler. Hiungnu'larla Çinlilerin savaşları Milâttan iki bin yıl öncesine kadar çıkar. Hiungnu tâbiri Çince 'söz dinlemez yurttaş' demekmiş. Profesör Vambery, Türklerin Karadeniz kıyılarına, Macaristan'a, İran'a yayılmalarının Milâttan çok önce olduğunu iddia eder. Çin Seddi, Hiungnu Türklerinin akınlarına engel olmak için Çin imparatorları tarafından yaptırılmışsa da, bu yapma dağlar da onların kararlı tutumlarına engel olamamıştır. Türkler, Milâttan önce 210 yılından 54 yılına kadar bu taş ve demir püsküren setleri aştılar ve Çinlilerin başlarına bindiler. Nihâyet milyonlarca Çinli toplandılar. Ümitsiz bir taarruza kalkıştılar. Bunların hükûmetlerini dağıttılar.

Hükûmetsiz kalan Türkler, bir müddet Gobi çöllerinde hiddet ve intikam arzularıyla dolaştıktan sonra ikiye ayrılıp Yunanlılar ve İranlılarca Eftalit, 'Abnalit' denilen ve Araplar tarafından Haytal ve Hayâtıla adı verilen Ak Hunlar, Hazar Denizi'nin doğusunda eskiden Oxus 'Öküz' denilen Amuderya nehri kenarlarına yerleştiler. Eski tarihçilerce Kidarid adı verilen diğer kol, Ural Dağları'nı aşarak Avrupa'ya, Rusya'ya, Balkanlar'a, hatta ta Macaristan ve Atillâ kumandasıyla Almanya, İskandinavya ve Fransa'ya kadar sarktı.

Bahadır Bey acı bir hüzünle yanan gözlerini açtı ve elindeki kitabı kapadı:

– Yazık ki, atalarımızın, bizim millî namusumuzun beşiği olan ilk yurtlarımıza şimdiye kadar ne Türklerden, ne de Tatarlardan ilmî bir heyet gidebilmiştir. Varlığından haberdar bile olmadığımız tarihimize ait yadigârlardan Orhun, Turfan

âbidelerinden, yazıtlarından, belgelerinden ırkımızın en yaman düşmanları olan Rus seyyahları sayesinde bilgi alabildik.

'Radloff' gibi Ruslaşmış Almanlar, 'Thomsen' gibi Danimarkalılar eski medeniyetimizin, kuzey Çin çölleri ortalarında kalan belirtilerini buldular. Bu manevi hazinelerin esrarını açtılar ve bizlere, atalarımızın bu gafil torunlarına, millî gururlarını kazandırdılar. Biz bu şerefe lâyık mıyız?

Gönül Hanım kardeşinin derin üzüntülerine hak vererek şunları ekledi:

– Bir 'Radloff'da, bir 'Le Coq'da bir Tatar'ın, bir Türk'ün heyecanının, duygusunun bulunması elbette mümkün değildir. Bunlar olmayınca da bu tarihî gerçeklerin önemli bir kısmı henüz keşfedilmemiş demektir.

Ali Bahadır Bey:

– Ne yazık ki, tarihî keşifler duyguyla, heyecanla değil, bilimle gerçekleşir, dedi.

– Bilim de uğraşmakla elde edilir. Ne kadar geç olsa da, biz de çalışabiliriz.

Güzel Tatar kızı, badem gözlerini kapadı, sonra... açtı.

– Çalışabiliriz, demek boş lâf. Hemen çalışmalıyız. Kader sizi Çin Türkistanı'na yakın getirmiş, Tolun Bey! Oralara atlayıveriniz, gidiniz, araştırmalar yapınız.

– Ben esirim, bağlıyım.

– Biz yardım eder, bağınızı çözebiliriz. Hatta kardeşimle ben de belki beraber geliriz. Değil mi Ali?

Kaplanoğlu biraz düşündü:

– Niçin olmasın. Herhâlde şerefli ve tarihî bir girişim. Bu konuda konuşulabilir... dedi. Tolun, ilâve etti:

– Buraları bilmediğim için bir arkadaş bulsam, ölümü göze alır, kaçar, Orhun vadisini Karakurum, Karabalgasun, Koşuçaydam harabelerini... O Moğolların, Uygurların ve Türklerin üç eski başkentini –Kâbe'yi tavaf eder gibi– ziyaret ederdim. Dönüş için Allah büyüktür ve yardımcıdır. Elbette o zamana kadar harp biter.

Tolun'un bu sözleri kız kardeşle erkek kardeşe yeni bir macera ufku açtı. Gönül Hanım'ın dudakları ve kalbi çarpıyor, kardeşinin yüzüne bakıyordu. Ali'nin ve Gönül'ün bu gizli heyecanlarını sezen subay, Le Coq'un eserinden bir harita açtı.

– İşte Baykal!... İşte hudut ve Kâhta!... İşte Orhun Nehri! diyordu.

Tolun'un harita karşısındaki coşkun davranışlarının ve yüksek sesle konuşmalarının etrafındakilerin dikkatini çekeceğinden Bahadır Bey korktu. Casus tehlikesi endişesiyle diğer masalara göz gezdirdi. Bir tedbir düşünerek:

– Kitapları burada garsona bırakın. Yağmur dindi. Belediye parkına çıkalım, konuşalım, dedi.

Ormanda bir tahta banka oturdular... Karar verilmişti.

Tolun Bey, bu ilk Türk tarihî ve ilmî seyahatine, 'Gönül Hanım Sefer Heyeti' adı verilmesini teklif etti. Çünkü bu hususta ilk fikir ve ilk gayrete getirme bu aydın kadından çıkmıştı.

Bahadır, iltimas veya rüşvet yoluyla bir çaresini bulacak, Tolun'un her hafta, belki daha sık kamptan çıkması için izin alacak ve bu suretle seyahat hazırlıklarına başlanacaktı.

Bahadır Kaplanoğlu'nun babası Selim Bey'in üç kereste biçki atölyesi, bir de galoş fabrikası

vardı. Oğlu Bahadır da üniversiteden çıktıktan sonra deri ticaretiyle meşgul olmaya başlamış ve hayvan derilerinin terbiye edildiği iki tabakhane açmayı başarmıştı. Kaplanoğulları Sibirya'nın zengin ailelerinden sayılırlardı...

Tolun kampa dönmüş, okumaya dalmıştı. Artık kimse ile görüşmüyor, kulübe gitmiyor. Yalnız bazen jimnastik yapanlara katılıyor, atlıyor, koşuyor, kuvvet taşı atıyordu. Bir akşam yanına esir arkadaşlarından ve Macar yedek teğmenlerinden Kont Béla Zichy gelmişti. Söz, Türklerle Macarların soy birliklerine, aynı kandan olduklarına açılmıştı. Kont bu kardeşlik hakkında heyecanla birçok bilgiler verdi. Vaktiyle Macarların kökenini aramak için Kont Béla Szécseny* ve Ûjfalvy'nin ve kendi ailesinden Kont Ödön Zichy'nin başkanlıklarında çeşitli târihlerde Asya'ya giden bilim heyetlerinin araştırma neticelerini anlattı. Ve son olarak:

– Bugün kaçabilsem ve sizin gibi bir yoldaş bulsam, fırsat bu fırsat derdim. Ben oralarda seyahat için her türlü fedakârlığa hazırım, dedi.

Tolun, önce sakınarak, sonra da samimiyetle bütün hazırlığı ona açtı. Kontun asâletinden, namusundan, mertliğinden emindi. Bu genç Macar subayı zaten civanmertliği, macera severliği ve nezaketiyle kendisini herkese, hatta Rus muhafız subaylarına bile sevdirmişti. Tûranî milletlerin büyüklüğüne has olan vakar ve yüce gönüllülük bu zâtın her hâlinde açıkça görülüyordu. İnce, asil ve kibar davranışlarına eklenen cömertliği

* Bizim itfaiye Kumandanı Szécsenyi Paşa'nın kardeşi ve Macaristan'ın en asil sülâlesinden olmakla 'St. Anien' tâcının muhâfızıdır.

herkesi kendisine saygılı kılardı. Para ve hediye gücüyle istediği zaman da şehre çıkar, gezerdi. Böylece seyahat heyetinin sayısı dörde çıkmıştı ve yeterdi.

Şimdi haftada bir, Gönül Hanım, Bahadır, Kont ve Tolun bazen bir lokantada, bazen Bahadır'ın konağında toplanıyorlar ve seyahat hazırlıklarını görüşüyor, düzenliyorlardı.

Bu tehlikeli yolculukta yirmi dört yaşında bir kızın da kendileriyle beraber olmasından dolayı Kont'un seyahat hakkındaki hevesi her gün artıyordu. Gönül'ün iri, uzunca gözlerinin parlak yeşil rengi, kumral, uzun saçları, pembe beyaz yüzünde ince yay gibi eğri kaşları, bir kadın için ender olan toparlak alnı, çok sade ve kibar giyinişi, ağır, vakur ve bilgili bir hanım olmasına rağmen, bazen bir çocuk gibi saf, neşeli ve cana yakın oluverişi, kendisiyle görüşenlerin kalbinde mutlaka bir iz bırakırdı. Kendi ana dilinden ve Rusçadan başka gayet güzel Fransızca bilir, Almanca da anlar ve konuşurdu. Okuduğu kitapların güzel ifade tarzını taklit ederek sohbet etmeye özenirdi. Altı yıl kadar piyano ve resim dersleri aldığını kardeşi söylemişti. Bir iki suluboya tablosu, bir parça resim yapan Tolon'un ve hatta Kont Zichy'nin bile takdirini çekmişti. Gariptir, yirmi altı yıla varan ömrü boyunca hiçbir ciddi işle uğraşmadığını itiraf eden Kontu bu seyahat hevesi belki diğer arkadaşlarından daha çok ilgilendirmeye başlamıştı.

Çin Türkistan'ına, Ural-Altay milletlerine, dillerine ve tarihlerine dair ne kadar eser yazılmışsa okuyor, haritalar çiziyor, plânlar yapıyordu. Macarca yazılmış bazı faydalı eserleri getirtmeyi ba-

şaramadığına kızıyordu. Elde edilen kitapları dört arkadaş nöbetle okuyorlardı. Hazırlık ötberilerini, kimsenin dikkatini çekmemek için yalnız Gönül üzerine almıştı. Fakat yol hazırlıkları çok ağır gidiyordu. Sahte pasaport çıkarmak çok zor ve masraflıydı. Mehmet Tolun Bey, İzmir'deki evinin satılması için, Kızılhaç vasıtasıyla birkaç mektup göndermiş, fakat hâlâ bir cevap alamamıştı. Kontun da babasından beklediği para gecikiyordu. Her şeye rağmen Ali Bahadır Bey bütün masrafları görüyor, fakat bu gencin bu kadar fedakârlığına hiçbir arkadaşın gönlü razı olmuyor, bu durum Kontun ve Tolun'un gururuna dokunuyordu.

Her çarşamba Bahadır'da ve pazar günleri Kont Zichy'de toplanırlardı; bazı toplantılar yalnız lâklâk etmekten, güzel çaylar içmekten ve zakuska denilen Rus mezelerinden yemekten ibaret kalırdı.

Petersburg'daki Rus asilzâdeleri arasındaki bazı tanıdıklar ve muhafızlara serpiştirilen bahşişler yardımıyla Kont Zichy artık esirler kampından kurtulmuş, Krasyonarsk kasabasında bir küçük ev kiralamıştı. Resmen nezaret altında, fakat gerçekte tamamen serbestti. Kendisinde şüpheyi çekecek bir harekette görülmüyordu.

Şubat başlangıcından itibaren Kazan'dan ve Moskova'dan Kaplanof (henüz ticarî adını değiştirmek kabil olmamıştı) ticarethanesi memurları tarafından Baykal Gölü'nün kuzeydoğusunda bulunan Udinks kasabasındaki acenteye sandıklar içinde bir takım mallar gönderiliyordu. Bunlar görünüşte havyar, galoş ve sahtiyan mamulâtı idi. Fakat gerçekte kutu kutu konserve yemekler, ça-

dırlar, fotoğraf ve topograf işine yarayan âletler ve tıbbi ilâçlar idi. Gönül Hanım savaş münasebetiyle altı ay kadar Kazan'da hastabakıcı okuluna girmiş ve oradan diploma almıştı. Bu bakımdan bir rahatsızlık olursa, sefer heyeti üyeleri iyi bakılacaklarından emindiler. Kont Zichy ve Bahadır, Almanca ve Rusça ev doktorluğu üzerine yazılmış kitaplar aldılar ve Çin Türkistan'ı tundra ve bozkırlarındaki hastalıkların tedavisini ve zararlı böceklerin sokmalarına karşı tedbirleri öğrendiler.

GÖNÜL HANIM SEFER HEYETİ

Şükran ve minnet duyun Macaristan'da bir buçuk asır kalan Osmanlı Türklerine ki, o zamana kadar, size zorla kullandırılan Lâtince ve Almanca yerine kendi dilinizi iade ettiler. Eğer Osmanlılar sizin ülkenizi geçici olarak da olsa fethetmemiş olsalardı, bugün nüfusu on milyonu aşan siz saf Macarlar dillerinizle de, ruhlarınızla da tamamen Almanlaşmıştınız.

Şubatın yirminci gecesi saat on birde, Moskova garındaki lokantadan, küçük çiftlik sahipleri veya büyücek bir kasabada dükkâncı oldukları hâllerinden anlaşılan temiz, sade giyinmiş üç kişi ile bir kadın çıktılar. Bunlardan her biri kendi eşyasını taşıyordu. Bu kafile yolcular arasından geçerek kapının yanındaki pencere önüne gidip pasaportlarını kaydettirdiler. Pasaport memuru yüksek sesle:

– Yuvan Buğdanof!

Mavi gözlü, koyu lepiska saçlı, bıyığı tıraşlı, çatal sakallı bir zat ilerledi, sarhoşça bir selâm verdi:

– Deri tüccarı. Udinsk yoluyle Çin'e gidiyorum, dedi. Memur pasaporta bir damga bastı ve 'Geç!' dedi. Memur şimdi ikinci pasaportu aldı:

– Tola Atmanof!

Bu zat elektrik ışığının yan tarafına geçerek 'havyar tüccarı. Udinsk yoluyle Çin'e dedi. Pasaport memuru bir süzdü. Karşıdan bir dikkat eden olsaydı, bu gencin ellerinin titrediğini ve yüzünün sarardığını görecekti.

– Geç!..

– Ali Bahadır Kaplanof ve hemşiresi Kaplanova!
– Deri tüccarı, Çin'e Udinsk yoluyle.
– Geçiniz!

Bu dört kişi heyecan ile kapıları açık duran vagonlara hücum ettiler. Bir telâş içinde ve şaşırmış bir hâlde o vagondan bu vagona koşturarak nihayet Ali Bahadır'ın 'Bu tarafa!' diye çınlayan bir emriyle birinci mevki bölmelerinden birine girdiler. Kadın, küçük paketleri ve diğerleri de büyücek çantaları raflara yerleştirdiler. Gönül Hanım'ı pencerenin yanına oturttular. Yanına kardeşi geçti, karşılarına da Yuvan Buğdanof ile Tola Atmanof yahut hakiki adlarıyla Kont Zichy ve Mehmet Tolun oturdular. Beş dakika sonra tren hareket ettiği zaman Tolun Bey bütün ruhuyla 'Bismillâhirrahmânirrahîm' dedi.

Kont ilâve etti:

– Bu da oldu!..

Ve altın sigara kutusunu çıkardı. Arkadaşlarına birer zıvanalı sigara ikram etti. Bu sırada Gönül Hanım gülerek dedi ki:

– Tolun Bey, istasyonda pasaport memurunun karşısında o kadar korktunuz ve sarardınız ki sizi bir ecel kazasına uğrayacaksınız, yüreğinize inme inecek sandım, ben de sizinle beraber titremeye başladım.

Genç subay bu lâtifeden hoşlanmadı.

– Feyzî-i Hindî adında Hindistan'da yetişmiş bir Türk şairi vardır. Farsça olan şiirlerinden size bir beyit okuyayım:

Der kişver-i mâ mir-i ecel râh nedâret
Ez merk nemîden ve uzrâ neşinâsîm

Şu demek: *'Bizim memleketimizde, yani Türklerin memleketinde, ecel beyinin yolu yoktur.*

Biz ecelimizle ölmeyiz ve başsağlığı dileme nedir bilmeyiz.' Onun için siz benden ölüm korkusu beklemeyin Gönül Hanım. Benim korkum, memur şüpheye düşüp de bu mukaddes hizmetten bizi mahrum etmesin düşüncesi yüzündendi. Vatanımdaki gençlerin belki yüzde otuzu eceliyle ölmemiş, savaş meydanlarında veya kışlalarda can vermiştir. Öyle olmayaydı, birkaç kadınla evlenmek mümkün olan memleketimde nüfus fazlalığı Rusya ve Almanya'yı geçerdi. Vatan sathı insanı kıt bir harabe hâlinde kalmazdı.

Bu konuşma Kontun da anlayabilmesi için Fransızca cereyan etmişti. Hadise bir dakikada unutuldu, şimdi millî bir vazife yapmaktan doğan bir sevinçle mutlu idiler. İçleri gülüyor, yüzleri gülüyor, gözleri parlıyor, göğüsleri kabarıyordu. Aralarında en çok iftihar eden ve gururlanan da Mehmet Tolun'du. Çünkü hiçbir Osmanlı Türkü kendisinden önce böyle tarihî ve ciddi bir maceraya atılmamıştı. Bu koca millette ilmî bir gaye uğrunda seyahat eden ilk kâşif kendisi olacaktı. Bu fedakârlığı, vatandaşları için örnek alınmaya değer bir çığır açacaktı. Türk tarihine ettiği hizmete karşılık adı gökleri tutacaktı. Hayatı, tahsili boşuna geçmemiş ve yurduna faydalı bir adam olmuştu. Bu ne değerli bir şerefti! Her genç Türk de kendisi gibi düşünse, kendisi gibi fedakâr olsa bu talihsiz, bu ümitsiz milletin otuz, kırk yılda, medenî milletler arasında pek yüksek bir mevkii olurdu. Bu saf düşüncelere yoldaşları katılamazlardı. Kont Zichy'nin mensup olduğu Macarlardan, milletleri incelemek uğrunda seyahat edenler vardı. Tatar arkadaşları için bu yollar, ilmî bir amaç olmaksızın, kaç kere geçilmişti!

Seyahat evrakı ve askerî belgeler, sahte olmakla beraber, düzgün olduklarından, bu uzun tren yolculuğunda sıkıntı çekmediler. Bazı istasyonlarda birkaç defa pasaportlarını, belgelerini yokladılar. Zorluk çıkaran olmadı. Sibirya'nın durgun ve ıssız, kardan bembeyaz bozkırlarına, tundralarına vagonun penceresinden baktıkça, Mehmet Tolun'un gözleri dalar, yurdunu, ailesini ve arkadaşlarını düşünürdü. Tren, istasyonlarda uzun müddet kalmadığından, yol üstündeki kasabalarda birkaç saat dolaşıp hareketsizlikten doğan yorgunluklarını geçiriyorlar ve bu sayede de bazı ehemmiyetsiz eksiklerini tamamlıyorlardı.

Seyahat sırasında Kont, Gönül Hanım'ın etrafında pervane gibi dönerdi. Tolun, kadınlara karşı ne kadar çekingen, ne kadar beceriksizse, bu Macar asilzâdesi o derece girgin ve iltifatkârdı. Kont, trenin uzunca durduğu her istasyonda ne yapar yapar Gönül'e bir kutu şekerleme veya bir demet çiçek veya uygun yiyeceklerle birlikte bir bardak çay bulur, getirirdi.

Çok defa tahtadan yapılmış sade, maskara oyuncaklar bile takdim ettiği olurdu. Zavallı Tolun da her zaman bir hediye almayı kurar, arar, sorar, döner, dolaşır, hiçbir şeye karar veremez, sonunda eli boş, utanarak, hareket etmek üzere olan trene güç yetişirdi. Bu beceriksizliğin cezasının en acısı da, Zichy'nin getirdiği tatlı ve çerezlerden Gönül'ün ayırıp Tolun'a da vermesi ve subayın bunu kabule mecbur olmasıydı. Bu son derece önemsiz hâl, subayın vakarına pek dokunur ve neşesini kaçırırdı. Kendisinin de istasyonlarda satılan sütlü kahveden, çaydan alıp getirmesi kabildi. Fakat buna da Kontu taklit manası verilebilirdi. Bu düşünce

Tolun'a ağır geliyordu. Bu hâl karşısında Konta karşı bir kıskançlık duyuyorsa da, kusuru yine kendi beceriksizliğine ve belki de güçlük çıkarıcılığına bağlıyordu. Zichy'ye karşı duyduğu kıskançlık haklı bir sebebe dayanmıyordu. Sadece erkeklik gururunun incinmesinden ileri geliyordu.

Bir sabah İrkutsk istasyonuna vardıkları zaman vagondan fırladı. Katar bir kaç saat kalacağı için istasyondan dışarı çıktı. İlk rastladığı meydandaki dükkânların camekânlarını seyretmeye koyuldu. Bir tütüncü dükkânında Boğaziçi'nin, Haliç'in ve Sultan Ahmet Camii'nin resimleri bulunan üç kartpostal gördü ve hemen aldı. Yakındaki bir çiçekçiden gül ve lâleden ibaret bir demet yaptırdı. Kartları çiçeklerin arasına sıkıştırdı ve Gönül Hanım'a sunarken:

– Türklerin müşterek vatanlarının sevgisi, sizin çiçek kalbinizde böylece saklı kalsın, dedi.

Gönül cevap verdi:

– Ebediyen...

Ve sevincinden ellerini çırpmaya başladı. Bugün akşama kadar İstanbul'un güzellikleri anılmakla geçti.

Şimdi katar, Baykal Gölü'nün batı kıyısını dolaşıyordu. Kultuk, Bolscherjé şehirlerini geçerek bir gün sonra da demiryolu seyahati Udinsk'te sona erecekti. Bu tren yolculuğu harp sonucu doğan gecikmelerle on gün sürmüştü. Güneye doğru indikçe, vagonlar göğe yükselmiş çam ormanları arasından geçiyor ve bazen gölün bataklık kıyısını takip ediyordu. Dört kişi oldukları için aralarına yabancı girmemiş ve hatta kondüktöre bahşiş verilerek Gönül Hanım'ın yanlarındaki kompartımanda, geceleri yalnızca istirahat etme-

si de sağlanmıştı. Gerek Tolun'un ve gerekse Kont'un iyi Rusça telâffuz etmemelerine rağmen, yolda bir güçlükle karşılaşmamışlardı.

Martın birinci günü Udinsk'e vardılar. On günlük seyahat kendilerini yorduğu için hem biraz dinlenmek ve hem de daha önce buradaki acentelerine gönderdikleri levazım sandıklarını incelemek üzere birkaç günlüğüne bir otele indiler. Ertesi gün Gönül Hanım yol arkadaşlarına, odasında bir çay ziyafeti verdi. Aynanın önünde Tolun'un verdiği üç kartpostal duruyordu. Kaplanoğlu, Rumeli Hisarı ve çevresini gösteren resimlere derin derin baktı:

– Ne muazzam bir güzellik! Burası bütün Ural-Altay milletlerinin manevi başkenti olmalıdır, medeniyet merkezî olmalıdır. Bütün Slav milletlerinin kıblesi Petersburg, İngilizce konuşanların mihrâbı Londra olduğu gibi... Boğaziçi'nin iki kıyısında kurulacak birkaç üniversitede, Asya'daki Türk milletlerinin irfana susamış gençlerini doyuracak birer bilim kaynağı mevcut olsa.

(Buda)Peşte'nin bu arada unutulduğundan canı sıkılan Kont Zichy, şaka yollu dedi ki:

– Demek Türkler bütün Asya'yı istilâ etmek istiyorlar. Ben bu ideali, gerçekleşmesi hayli zaman isteyen bir hayal sayarım.

Mehmet Tolun, kendi uzmanlık alanına giren bu itiraza hemen cevap verdi:

– Türklerin birleşmesi, Müslümanların birleşmesi gibi konular, Avrupalıların, özellikle de Avrupa'daki düşmanlarımızın bize yönelttikleri iftiralardır. Türkiye'de hiç, ama hiç kimse yoktur ki Asya'yı, Rusya'yı istilâyı hatırından geçirsin. Türklerin Asya'dan önce, Türkiye'yi fethetmeleri gerekiyor.

Yurdumda ne hâlde olduğu bilinmeyen, el değmemiş, unutulmuş öyle yerler, bölgeler var ki saysam hayret edersiniz. Bence Türk birliği, hatta İslâm Birliği demek Türk kültürünün, İslâm ilminin birliği demektir. Daha genel bir deyişle Türklerin aydınlanması, medeniyet yolunda ilerlemesi demektir.

Biz yabancı ülkeler fethetmek değil, yerli üniversiteler açmak istiyoruz. Öyle ki Berlin'de, Viyana'da, Zürih'de, Hollanda'da 'Niebelungen' efsaneleri ne tesir bırakıyorsa, 'Ergenekon', 'Alparslan' efsaneleri de Tebriz'de, Bakü'de, Kazan'da, (Buda)Peşte'de, Türkistan'da, Sibirya'da o tesiri yapsın. Bunun için Almanya, Avusturya'yı, doğu İsviçre'yi istilâ etmedi ve bu ülkeler hakkında da hiçbir hırs beslemedi. Amerika ve İngiltere aynı kültüre sahip olmalarına rağmen, birbirlerini mahva çalışmıyorlar. Türklerin milliyetçi bir zümresi istiyor ki, medeniyet âleminde nasıl bir Lâtin medeniyeti, bir Anglo-Sakson terbiyesi varsa, bu medeniyet ve terbiye nasıl cihanda bir refah faktörü olmuşsa, bir Türk medeniyeti, Türk kültürü de er veya geç Doğu'da, aynen onlar gibi bir ilerleme vasıtası olsun. Bu gayeye bizi ulaştıracak Savunma Bakanlığımız değil Milli Eğitim Bakanlığımızdır... Bu sade ve tabii fikirde nasıl ve ne gibi istilâ fikri buldunuz? Anlayamadım. Kont, dikkat ettinizse Ali Bahadır Bey, İstanbul, Ural-Altay milletlerinin idare merkezi olmalıdır, demedi. Medeniyet merkezi, manevî başkenti olmalıdır, dedi.

– O hâlde itirafınıza göre, mademki memleketinizde daha bilinmeyen, kendi hâline bırakılmış bölgeler varmış, önce onları bulup imar etmek, Asya'dan öğrenci davet etmekten daha önemli ve gerekli değil mi? Asya'daki ırkdaşlarınızı aydınlatmak istiyorsanız, hatırınıza İstanbul'dan

daha fazla imar görmüş, daha fazla yükselmiş, aynı millî kökene mensup bir halkın bulunduğu bir diğer başkent gelmiyor mu?

Gönül Hanım gülerek atıldı:

– (Buda)Peşte demek istiyorsunuz, değil mi Kont?

– Evet...

Bu tatlı kız Kontun önüne birkaç gevrek ile reçel kâsesini sürerken karşısındakinin yüzüne manalı manalı baktı ve

– Müsaadenizle buna da ben cevap vereyim, Kont! dedi ve ilâve etti:

– Macarları Doğu'dan ayıran tam on asırdır. Sizde bugün Doğu kültür ve medeniyetinden zerre kalmamıştır. Hıristiyanlık'tan sonra evvelâ Lâtin medeniyeti, sonra Alman kültürü arasında kaldınız. Lâtin, Cermen, Slav dalgaları ortasında tarihinizi, geleneklerinizi, hatta dilinizi, dahası ecdadınızı unuttunuz.

Bugün Milâdî on dördüncü yüzyıla ait Macarcada bir mısraa, bir mesele, bir masala sahip değilsiniz. Dilinizin sözlüklerinin yüzde yetmişinden fazlası Lâtin, Cermen, Slav kelimelerinden meydana geliyor. Yüzde ancak on beşi Altay dillerindendir, onlar da asılları anlaşılmayacak derecede bozulmuş ve değişmiş kelimelerdir. Meselâ Macarca 'ayna' demek olan 'tükör' kelimesinin 'görmek' kökünden geldiğini bilmek için ya keramete sahip veya kelime kökenleri bilgisi demek olan etimoloji konusunda uzman olmak gerekir. Maalesef keramet sahipleri de etimoloji bilenler de çok nadirdir.

Şükran ve minnet duyun Macaristan'da bir buçuk asır kalan Osmanlı Türklerine ki, o zamana kadar, size zorla kullandırılan Lâtince ve Alman-

ca yerine kendi dilinizi iade ettiler. Eğer Osmanlılar sizin ülkenizi geçici olarak da olsa fethetmemiş olsalardı, bugün nüfusu on milyonu aşan siz saf Macarlar dillerinizle de, ruhlarınızla da tamamen Almanlaşmıştınız.

Bu dediğim olmayacak bir şey değildi. Altay milletlerinin 'insanlığın ataları' olduğuna inanmasınız bile, Rusların en az yüzde ellisinin bizimle aynı babanın evlâdı olduğundan da şüpheniz yoktur a. Onlar nasıl Slavlaşmış iseler siz de o suretle Cermenleşecektiniz. İşte, bu bakımlardan, (Buda)Peşte'nin Ural-Altay'lı nesillere kimliklerini ve dillerini öğretecek bir konumda bulunmadığına hak verirsiniz, sanırım.

Ali Bahadır Bey, köşesinden kımıldamadan, söze karıştı:

– Yine de Macar başkentinin, aslında son derece önemli olan konumunu bu yüzden tamamen kaybetmesi gerekmez. İstanbul'da dinini, dilini, tarihini öğrenen bir Türk'ün, bir Tatar'ın Macaristan'ın tarım, sanayi ve diğer uzmanlık alanlarıyla ilgili yüksek okullarına devam etmesine hiç engel yoktur. (Buda)Peşte de, bu suretle ırkdaşlarına karşı vazifesini yerine getirmiş olur.

Bahadır Bey uzlaştırıcı konuşmasını bitirmeden Gönül Hanım yerinden fırladı:

– Bana kalırsa, madem ki medeniyetin en gelişmiş ve en ileri niteliklerini taşıyan bir Türkiye, bir İstanbul istiyoruz, o hâlde saf Macar gençlerinin de Türkiye'ye gelip Türkçe öğrenmelerine bir engel kalmaz. Bundan iki yarar sağlanacaktır: Birincisi, her iki milletin kutsal ateş sahiplerinin, el ele vererek –hiçbir siyasî fikre kapılmaksızın– Asya'yı aydınlatmaya gidebilmeleri imkânının doğ-

ması; ikincisi de, her iki millet arasında sınâî ve ticarî münasebetlerin artması...

Tolun Bey sedire yaslanmış, sigarasının külünü sakin sakin dökerken:

– Tam Şarklılar gibi hülya ile vakit geçirirken asıl meseleyi unutuyorduk. Hani, bugün arabaları ve kılavuzu peyleyecektik, dedi.

Bunun üzerine hep birden kalktılar. Gönül Hanımı bazı eşyanın tertip ve düzenlemesi için otelde bırakarak çıktılar.

Bir gün sonra sabahleyin hazırlanan 'troyka'lara, üç atla çekilen arabalara binerek ve eşyayı hayvanlara yükleterek güneye doğru, Selenga nehri vadisini takip ederek yola revan oldular. Arbunovk şehrinde bir gece istirahata indiler. Diğer ufak kasabalarda araba, hayvan değiştirdiler. Yollar yüksek çam ağaçları arasında hem hoş, hem de tek düzeydi. Selenginsk'e vardıkları zaman bu sıkıntılı ve tatsız kasabada karşılaştıkları tufana benzer bir yağmurdan ötürü tam beş gün kaldılar. Bu yüzden de Udinsk'den Kâhta'ya kadar 250 kilometrelik mesafeyi tam on beş günde katettiler. Araba yolculuğunda Rus emniyet güçlerinin şiddetli muamelelerinden bir hayli sıkıntı çektiler. Hatta bir gün Kont, Alman casusu suçlamasıyla altı saat tutuklu kalmak, yüz elli ruble rüşvet vermek ve bir tokat yemekle kurtulabildi. Hoş ve nâhoş bir hayli serüvenler yaşadılar ve bu sarp geçitleri kâh para ve kâh Kaplanoğlu'nun rastladığı Tatar dostu kimselerin yardımıyla atlattılar. Kâhta şehri Çin Moğolistan'ı ile Sibirya sınırı üstünde Rusya'da son durak idi.

MEHMET TOLUN BEY'İN GÜNLÜK HATIRALARI

Dünyanın her tarafından, tozlarına yüz sürmek için gelenlere kuvvet ve yiğitlik vermek için kapılarını açan bu muhteşem sarayın solgun manzarası, vereme yakalanmış bir pehlivana benziyor. Belki birkaç sene sonra, fakirlikten, terkedilmişlikten bu viran kubbeler de çökecek ve enkazının üstüne 'Karakurum' milletlerini bir unutma kefeni saracaktır.

12 Mayıs

Araba yorgunluğundan günlük hatıralarıma birkaç gündür devam edemedim. Yağmur yağdırmayan koyu renkli bulutlarla örtülü, sümbüli bir hava. Öğleüstü, hayvanları dinlendirmek, biraz da çimlenmek için bir geçidin ortasında troykalarımızdan indik. Bahar tatlı renklerini, ince kokularını serpmeye başlamıştı. Etrafta öbek öbek iri mavi laden çiçekleri açmıştı. İki taraf yarların sırtlarında göğün maviliklerini örten, yeşil ulu çamlar ince parmaklarıyla, uzaktan üzerimize, nazik bir rüzgâra sarılmış yeşillik kokuları, hafif bir güneşe bürünmüş bir orman âhengi saçıyor. Yanaklarımız, ellerimiz bu okşanışlarla gülüyor, güzelleşiyor gibiydi. İki buçuk aydan beri bizi kovalayan dondurucu ayazların, kar tipilerinin eziyetlerini bir dakikada unutuverdik.

Kont gülerek dedi ki:

– Mademki atalarımızın yurduna erdik, onların ruhlarını şad etmek için âdetlerini ihya edelim. Buraya kadar kardeş gibi aynı duygu, aynı istek ile geldik, buradan öte de bu samimiyeti muhafaza için kan kardeşi olalım, ant içelim.

– Bu âdet Türkiye'de hâlâ caridir.

Kont bu sırada, ellerini temiz yıkadıktan sonra parmağının ucunu çakısıyla deşerek birkaç damla kan çıkardı. Bunu gören tercümanımız Mengüberdi hemen bir kâse kımız getirdi. Zichy kızıl kanını bu beyaz ayranın içine damlattı. Arkadan ben ve Ali Bahadır da aynı suretle bileğimizden, kolumuzdan birkaç damla kan döktük. Sonra kâseyi karıştırarak içindeki sıvı bardaklara taksim ettik ve yekdiğerimizin âfiyetine içtik. Gönül Hanım da bu ecdat âyinine uymak istedi. Fakat Macar asilzâdesi:

– Hayır, Matmazel, size itaate esasen borçluyuz, sizinle aramızda herhangi bir anlaşmazlık çıkmak ihtimali yoktur ki canınızı acıtmaya gerek görülsün.

Ben de ilâve ettim:

– Kadınlar arasında ant içmek âdet olmamıştır.

Sibirya sınırından, Kâhta'dan ayrılalı beş gün oldu. Bu beş günlük yolculuğu bataklıkları, uçurumları, ormanlar arasında çürük ağaç yıkıntılarıyla dolmuş geçitleri aşarak bitirdik. Ken dağlarının Kentei zorlu sıra dağlarını güçlükle geçtikten sonra Karan Koui boğazına vardık. Bu akşamı Urga'da, seyahatimizde rastladığımız ilk Moğol kasabasında, Moğolların mukaddes bir yurdunda geçireceğiz. Demek aile arasındayız.

Bir zaman adları Avrupa'yı titreten atalarımızın, Tukyuların, Hunların, Türklerin, Moğolların beşiği, mezarı, geçidi, meydanı olan, şimdi ıssız duran bu yerlerde bir gün gelecek fabrika bacaları yükselecek, lokomotifler çığlık koparacak...

Bir vakitler ok ve kargı taşıyan ecdadımızın torunlarının elleri bundan sonra makine kolları, demir çarklar döndürecek. İşte o zaman belki bir ikinci altüst oluş yaşanacak...

Akşamüstü sular kararırken, dar geçitlerden, birer tapınak olduğunu haber verdikleri, sıralanmış yarım çam bölmelerinden yapılmış tahta perdeler içindeki birer katlı binaların önünden, bu dakika tenha olan Pazar meydanından geçerek, yanı sıra kirli bir derecik akan ensiz bir yolun nihayetinde, kılavuzumuzun uyarısıyla kerpiçten bir kulübe önünde durduk. Burası Sibiryalı bir tüccarın evi imiş ve günde beş ruble ücretle kiralamışız.

Gönül Hanım pek yorgun gözüküyor. Ben ise bir Moğol evinde yatmak istiyordum. Ama bunu teklife cüret edemedim.

14 Mayıs

Moğolların dini merkezi olan Urga şehri iki kısımdan oluşur. Araları altı kilometredir. Her iki kısım da Tula ırmağının sağ tarafındadır. 'Boğdukura' yani mukaddes mâbet denilen birinci kısımda, yalnız Moğollar otururlar. Burada Lama mezhebine ait tapınaklarla Canlı Buda'nın eski bir sarayı vardır. Maymaçin denilen ikinci kısmında ise Çinliler oturmaktadırlar.

Moğollar buraya Urga adını vermiyorlar. 'Buğdul kura*' veya sadece tapınak manasına 'Kura' diyor-

* 'Buğdu' kelimesinin aslı, kavi ve kutsal manasına olan 'boğa' lâfzıdır. Vaktiyle Türkler öküze ve boğaya tapınırlardı. Boğa kelimesi Slavcaya 'Boğo' tarzında geçmiş ve Tanrı manasına kullanılmıştır. Nitekim öküz kelimesi de oğuz, yavuz, uğuz, oks, öküz, ogüst tarzında Lâtince, Almanca, İngilizce ve Macarcaya geçmiştir.

lar. 'Urga' adı ise tercümanımızın iddiasına göre Ruslar tarafından bu kasabaya 'Urta, orta' kelimesinden galat olarak verilmiştir. Kâhta şehri Moskof tarafından kurulduktan sonra buraya ticaret için gelen Moğollara sorulan 'Nereden geliyorsun?' sorusuna sürekli olarak güneyden ve daha doğrusu, Sibirya ve Çin'e oranla 'Ortadan geliyorum' demek olan:

– Urtas yaucu vaynam.

Cümlesinin ilk kelimesinden Urga adı çıkıvermiştir. Ben de Gönül Hanım'a İstanbul'un da Rumca 'is tin polin' yani şehre veya şehirde tabirinden yanlış olarak alındığını anlattım.

Moğollar mâbetlerini ateş, su, maden, toprak, odundan oluşan, mukaddes saydıkları beş öğeye işaret olmak üzere çoğunlukla dikey kırmızı, mavi, sarı, kara, ak çizgilerle boyamışlardır.

Yemekten önce hepimiz kasabanın etrafını gezmeye çıktık. Aman Yârabbi!... Ne bir ağaç, ne bir yeşil ot!.. Hiç, hiçbir şey yok. Ufuklara doğru uzanan kumlu, çorak bir çöl... Geçmiş günlerin matemini inler gibi, devamlı esen bir kuzey rüzgârı her dakika kirli sarı tozları savuruyor. Kasabanın içi de ne kadar acıklı ve iğrendirici! Burada kalbi, onuru olan bir fert yok mu? Sokakların ortalarına çöpler ve hayvan leşleri yayılmış, etrafında sürü, sürü köpekler dolaşıyor.

Kılavuzumuz bizi şehrin diğer kapısına götürdü. Ne görelim? Altı üstüne dönmüş bir mezarlık... Şurada yığın yığın insan kemikleri... Biraz ötede kurtlardan, köpeklerden artık çürümüş, şişmiş ölüler!

Kont Zichy:

– Terrem Tete

Diye Macarca bir küfür savurdu ve Gönül Hanım'ı çekti, kaçtılar. Meğer Buda mezhebince

cenazelerin gömülmesi harammış. Hatta bazen sofu Budistler, Azrail'in kulübelerinin etrafında dolaşmasını önlemek için, ümitsizce can çekişen aile fertlerini sokağın bir köşesine bırakırlarmış. Hastanın son nefesini bekleyen köpekler, ölüme hazır bedbahtın etrafını alır ve onda hayat eseri kalmayınca birbirini itip çiğneyerek ölü üstüne atılırlar ve cesedi parçalarlarmış... O zaman buralarda köpeklerin ne önemli vazife gördüklerini anladık. Esasen hiçbir yerde bu kadar semiz, bu kadar gururlu köpekler görülemez. Buradan daha kirli bir şehir, bura insanlarından daha miskin ve pis mahlûklar tasavvur edilemez: Köpeklerin insanlara hâkim olduğu bir ülke. Burunlarımızı tıkadık, gözlerimizi yumduk. Dönerken Bahadır Bey dedi ki:

– Bu hareketsizlik, cansızlık, isteksizlik, pislik bütün bu çaresizlerin mensup oldukları uğursuz mezhebin gerektirdiği hususlar. Budistlik şu cihanın vaktiyle en canlı, en arzu dolu Moğollarını böylece birkaç yüzyıl içinde en tembel ve en bayağı bir hayvan derekesine indirmiş.

– Evet, dedim. En medenî insanlardan, en vahşi beşeriyete kadar her milletin, düşüncesine, yaşayışına, bağlı olduğu dinin tesiri inkâr edilemez. İnanışın yanında, cinsiyet ve milliyetin yeri ikinci derecede kalıyor.

Dinin, maneviyatın saf ve cahil insanlar üzerindeki etkisi bazen feyiz verici fakat çok kere kahredici oluyor. Herhangi bir dinin siyah ve kanlı perdesi ancak ilim ve irfan ile açılıyor ve gerçek yönü ilim ve irfan ile aydınlığa kavuşuyor.

Taştan mâbetler ve kerpiç ile yapılmış kulübeden başka, diğer meskenler keçe çadırlardan

ibaretti. Bu toparlak ve tavanları koni şeklinde çadırlara Kırgızlar 'Yurd' ve Moğollar 'Kir' diyorlar. Çadırların etrafı çam bölmelerinden tahta bölmeler ile ayrılmıştı. Bu suretle kasabanın gösterdiği acı manzarayı ancak yer yer rastlanan tapınakların altın kubbeleri değiştiriyordu. Bunların en önemlisi 'Maydari' tapınağı idi. Urga'nın ahalisi 'Kalka' denilen Moğollardan mürekkeptir. Bunlar sarı ile kırmızı arası kiremit renkli, iri elmacık kemikli, yassı yüzlü idiler.

Bu belâ mekânının gündüzünü gördüğüm için gecesinin hayalinden irkilmeye başladım. Gece katı ve zifirî bir karanlığın altında bütün bu pis ve iğrenç köpeklerin hükmüne bırakılıveriyor ve hırlaşmalar, havlamalar, ulumalar sabaha kadar büyük bir gösteriş ve gürültü ile devam ediyordu.

16 Mayıs

Akşam hem bedenen, hem ruhen yorgunduk. Yemekten sonra çaylarımızı içerken Kont Béla Zichy dedi ki:

– Atillâ'ların, Batu Han'ların, Cengiz'lerin, Yavuz'ların ecdadı bu miskinler midir? Hindistan'ı, Çin'i altüst edenler, Çin imparatorlarına 'Çin Seddi'ni yaptıran 'Hiyungnu'lar bu mendeburlar mıdır? Altınordu kahramanlarından bu paslanmış teneke parçaları mı kalmış?

Gönül düşünüyordu. Gözleri dalmıştı. Çay bardağını dakikalarca dudaklarında tuttu. Birden bire:

– Ne düşünüyorum, biliyor musunuz? Bu milletin tarih öncesinden beri savaşmadığı Avrupa'da ve Asya'da hemen hiçbir millet kalmamış gibidir. Tasavvur ediniz: Hiungnular: Çinlilerle; Hunlar: Cermenler, İskandinavyalılar, Franklar ile; İskitler, Türkler, Moğollar: İranlılar ile; Moğollar: Hintliler ile; Tatarlar, Moğollar, Türkler: Araplar ile; yine Tatarlar, Türkler: Slavlarla (Rus, Sırp, Çek, Leh, Bulgar, Hırvat, Dalmat) vb.

Yine Türkler, Moğollar, Tatarlar: Nemse (Alman) ile; yine Türkler: İtalyanlar, Fransızlar, İngilizler, Avusturyalılar ile çarpışmışlar ve yenmişler yahut yenilmişler, fakat her defasında harikalar göstermişlerdir.

Hayır, hayır! Bu kadar didinmenin, çarpışmanın sonu elbette yorgunluktur. Bu kadar kan dökmenin neticesi elbette kansızlıktır. Hangi tunç ve çelik bir silâh bu derece kullanılırsa, elbette aşınır, körlenir.

Ali Bahadır Bey gülerek atıldı:

– Hemşire, bu sonu gelmez sıkıntı ve güçlüklerin tesiri inkâr olunamazsa da, yorgunluk, babadan toruna geçerken dinlenmiş bulunur. Moğollardaki bu düşkünlüğün sebebini Buda dininde 'Sakyamoni'nin yanlış ve doğru cetvelinde, diğer deyimle, günah ve sevap hânelerinde aramalıdır.

Bir kere Budizm'in beşer beşer ayırdığı, şu on şarta bakınız; hatırımda kaldığı kadarıyla tekrar edeyim.

Önce:

Öldürmemek, çalmamak, fuhşa kapılmamak, yalan söylememek, sarhoş olmamak.

Sonra:

Zamansız yemek yememek, dansetmemek, şarkı söylememek, çalgı çalmamak, süslenmemek, koku sürünmemek, büyük yatakta yatmamak, altın ve gümüş saklamamak.

Şu ikinci bölüm şartların karşılığında hayatta ne lezzet ve ne çaba kalabilir.

Buda, mensuplarının davranışlarına göre mükâfat ve ceza vadeder.

Mükâfat: Nirvana.

Ceza: Ruhun insandan hayvana ve hayvandan insana geçmesi.

Ruh göçü, kötü iş işleyenlerin ruhları öldükten sonra en iğrenç ve kötü bir hayvan kalıbına girmek ve tekrar dünyada yaşamaktır.

Nirvana ise âhirete âit zevklerin devamı için hayat içinde yok olmaktır.

Nirvana'ya erişmenin usulünü gösteren, Budizm'in esası olan şu dört gerçek pek önemlidir:

Elem hayattan ayrılamaz.

Elem, emelin kızıdır.

Hayat ve elem Nirvana ile biter.

Nirvana mutluluğuna erişmek için kin ve garezle ilgili arzulardan ve nefisten geçmek, istekleri devam eden hayatın bütün ilgilerini kesmek lâzımdır.

İşte, Nirvana denilen böyle bir delilik, bu issız ve çorak çöllerde yaşayan cahil, içi temiz Moğol dimağlarına yüzyıllardan beri aşılanırsa, sonu böyle hiçliğe ve miskinliğe varır.

Yukarıda söylediğim on dinî şarttan başka ruha âit hizmetlerde, mezhep işlerinde bulunanlar için evlenmek değil, bir kadının yüzüne bakmak, hatta bir küçük kızın eline dokunmak bile haramdır.

Din gereğince çalışmaları yasaklanmış ve sadaka ile geçinmeleri mecbur kılınmış Budizm ru-

hanileri bir kadının elinden sadaka da alamazlar. Bunların yeni kumaşlardan elbise yapmaları da günahtır. Mezarlıklardan, süprüntülüklerden toplanan paçavraları kendi elleri ile birbirine ekleyip dikerek bunlardan nihayet üç kat elbiseye sahip olabilmelerine izin vardır. Budizm ruhanîsi yatağa uzanamaz, mutlaka otururken uyumalıdır.

– Fakat, dedim, Japonların tamamı Budist değildir. İçlerinde Konfüçyüs mezhebine ve Japonların eski dinlerine mensup olanlar da az değildir. Bununla beraber Japonya'ya Milâdî altıncı yüzyılda musallat olan Budizm bu adaların neşeli, çalışkan, becerikli ahalisini çok sarsmışsa da, coğrafî mevkileri bakımından daima diğer millet-lerle temasta bulunduklarından tetik davranarak bu dini kendilerinin ırk ve iklim şartlarına göre değişikliğe uğratmışlardır.

Kont Zichy ekledi:

– Seyahatlerim sırasında dikkat ettiğime göre bu her dinde böyledir. Nitekim İslâm'ın Yemen ve Asir taraflarındaki anlaşılışı ile, aynı dinin Kazan'da, İstanbul'da, Cava'da uygulanışı arasında büyük farklar vardır. Mısır bölgesinde bir şeyh, kendisinden manevî himmet isteyen bir Arap'ın ağzına tükürür, bu pis hareket bir nevi feyiz aşılama sayılır. Sanmam ki İstanbul'da hatta Anadolu'da bir cahil Türk bu türlü muameleye katlanabilsin. Ortodokslukla, Protestanlıktan örnek vermeden söylenebilir ki, Şikago'daki Hıristiyanlık'la Habeşistan'daki Hıristiyanlık'ın arasındaki münasebet çok uzaktır. İspanya'da esmer ve kara gözlü olan İsa ve Meryem, Almanya'da sarışın ve mavi gözlü, Habeşistan'da ise kıvrık saçlı, koyu esmer bir Habeş olarak düşünülür ve tasvir olunur.

Ali Bahadır Bey tasdik etti ve dedi ki:

– Budizm, her şeyden önce, toplum sınıfları arasındaki farkı kırmış; insanları ruh ve beden bakımından iki kısma ayırmış; Moğollarda ve Türklerde görülen asil sınıfı da, adını da ortadan kaldırmış. Düşünün! Bir zaman kafa taslarından piramitler, insan vücutlarından duvarlar, siperler yapan Cengiz'lerin, Timurlenk'lerin çağdaşları, idareleri altında bulunan Moğollar, bu yaptıklarını bir itaat imanı ile yapıyorlardı. Budizm, korkunç devlerin torunlarının bu körü körüne iman özlemini sadece 'Nirvana'ya erişmekle sınırlandırmış. Moğolların biraderleri olan Türkler, din değiştirerek ve göç ederek bu miskinlik tehlikelerinden kurtulmuşlar. Fakat Asya'nın bu kervan geçmez ıssız yerlerinde kalan Moğollar ile Tatarların bir kısmı yakalarını bu pek yavan ve felsefî bir din olan Budistliğe kaptırmışlar ve mahvolmuşlar.

Gönül Hanım söze karıştı:

– Unutmayın, buranın Moğolları yalnız Budist değil, aynı zamanda 'Dalaylama'ya bağlı Lamacı'dırlar. Tamam, bunların noksanlarını gördük ve anladık, şimdi de gelin bu talihsiz insanların ıslah olmaları için bir çare araştıralım.

Bunun üzerine Bahadır Bey:

– İlk önce şu yorgunluğumuza bir çare bulsak daha iyi olmaz mı?... Artık odalarımıza çekilsek... dedi.

Bugün Kont, Gönül'e karşı gayet dikkatli ve çekingendi.

18 Mayıs

Bu sabah yorgunluktan geç kalktık. Gönül Hanım deve tüyü renginde uzun ve bol bir manto giymişti. Başına da aynı renkte iki taraflarında ince güderiden iki gül bulunan bir deri başlık geçirmiş ve yüzünü boz bir peçe ile örtmüştü.

Kont Zichy elinde küçük bir menekşe demeti ile içeri girdi ve takdim etti. Aman Yârabbi! Bu şeytan herif bu çorak yerde bu çiçekleri nasıl buldu! Her fırsatta hediyeler yağıyor. Seyahat arkadaşımız olan ve hepimiz için aynı derecede bir arzu ve dikkatle çalışan, söküğümüzü diken, üstümüze bakan, yemeğimize özen gösteren bu kıza her dakikada yaranmak, şükranımı arz etmek için vesileler aradığım hâlde, hiçbir şeye muvaffak olamıyorum. Bir tatlı söz söyleyemiyorum. Bir gösterişte bulunamıyorum. Bir hediyecik alamıyorum. Ufak bir davranışımın yapmacık hissedilmesinden, soğuk düşmesinden çekiniyorum. Bu beceriksizliklerimle kendimden utanıyorum. Hatta hiç hakkım olmadan Kont Zichy'e kızmak istiyorum. Fakat kızmaya ne hakkım var! O zat asaletini ve terbiyesinin gereğini yerine getiriyor. Bir kadına karşı saygı göstermek her erkeğin vazifesidir. Fakat benim utangaçlığım, tutukluğum neden ileri geliyor? Belki kadın görmediğimden, kadına edilecek muameleyi bilmediğimden... Ömrümde altı kadınla yüz yüze geldim. Annem, büyükannem, iki teyzem ile akrabadan iki kadın, işte o kadar. Bunlardan başka Arap Bacım müstesna olmak üzere bir yabancı Müslüman kadın ile dostça görüşmek şimdiye kadar nasip olmadı. Belki cüretsizliğim görgüsüzlüktendir... Hayır hayır, günlük hatıralarımda artık bundan bahset-

meyeceğim. Hadsizlik ediyorum, sanıyorum. Ben Gönül'ü sevemem! Yoksa seviyor muyum?.. Bu mümkün değil... Onun ve benim hayatımız, onun ve benim tecrübemiz, onun ve benim çevremiz, onun ve benim tahsilimiz tamamen başka başka, susayım. Kalbimdeki acı duyguları, karmakarışık düşüncelere tahlilden âcizim!...

Bugün bir mukaddes Lama ile 'Buğdu Kura'nın önemli bir mâbedini görmeye gideceğiz. Tapınak bir tepenin üstüne yapılmış ve tepenin etekleri tamamen süprüntüler ve leşlerle çevrili. Ne hoş çerçeve!.. Havlayan, itişen köpekler arasından geçtik kırmızıya boyanmış dar bir sokaktan giderken aynı kızıl renkteki tahta bölmeler ortalarındaki kapıların aralıklarından kendiliğinden bitmiş yüksek otlar ve dikenler bürümüş avluların kenarlarında kâh bir küçük yurd, kâh kâğıt kaplı pencereleriyle bir Çinli kulübesi gözüküyordu. Kendimi, kullanılmaktan vazgeçilip bırakılmış bir harâbede sanıyordum.

Sokağın sonunda karşımıza, temiz bir avlunun ortasında güneşte parıldayan altın yaldızlı kuleleriyle ve yeşil kiremitleriyle Çin tarzında yapılmış, ölmüş 'Lama'lardan, daha doğrusu ölmüş 'canlı ilâh'lardan birinin türbesi çıktı. Fakat bu türbeye girmek yasaktı. Ne kadar yazık...

Dirilerin böyle sefil ve çıplak yaşadığı bu memlekette ölülere ayrılan bunca süs ve serveti ve hatta temizliği, pâklığı yakından görmek isterdim. Cehaletin kara örtüsü altında ne gerçekler kaybolup gidiyor.

Türbenin yanındaki büyük çadırın içinde hiç değişmeyen bir gürültü peydâ oldu... Fakat bu velveleye kulaklarım pek alışıktı. İlerledim. Ay

çocuklar, ay! Arkada kırmızı cübbeli, sarı serpuşlu bir Lama, bir din adamı. Burası mutlaka bir okuldu. Sorduk, gerçekten okulmuş. Küçüklüğümüzdeki usûl ve âhenk üzere; 'Elif üstün enni, elif esre inni, elif ötre ünnü' tarzında bir şeyler okuyorlar. Bu bir Budist duâsının heceleriymiş. Ders bitti. Öğrenciler de çığlıklarla dağıldı. Tıpkı bizim eski mahalle mektebimiz gibi... Yalnız bir farkı var. Bu çocukların çoğu on sekiz ile yirmi yaş arasında. Hatta içlerinde kıranta sakallılar bile var. Bunlar düştükleri sefil hayattan kurtulmak için yegâne çareye sarılmış zavallılar. Hayatta güzel giyip, refaha erişip yaşamak için, bir manastırda dua değirmeni hâline gelmek ve dua okuyarak geçinmek lâzımmış. Bu memlekette, bu dinde bütün refah ve saadet rûhanîlerin hakkı imiş.

31 Mayıs

Urga Rus konsolosundan kaçıyorduk. Bizim varlığımızdan, kimliğimizden şüpheye düşmemesi için gözlerimizi açıyorduk. Bu sabah, gece koyu sisten eteklerini henüz toplamadan, iki tarafları tahta bölmeli dar sokaklardan geçtik, buranın en büyük manastırını, 'Maydari' mâbedini gezmek istiyorduk. Manastırın çevresi oldukça temiz ve köpeksizdi. Cephesi rengârenk boyanmış dört köşeli direklerle ve altın kakma çivilerle süslenmiş küçük pencereli bir büyük mâbede muhafızın yardımıyla girdik. Gönül Hanım bir iki dakika sonra, gayet doğru bir tespitte bulundu:

– Enteresandır, bütün insanlar, hak veya bâtıl bütün dinler, Allah'a eş koşanlarla, Allah'ın tek ve eşsiz olduğuna iman edenler, ibâdetlerini aynı biçimde anlıyor ve aynı çerçeve içinde ele alıyorlar. Camiler, kiliseler, havralar, Budist mâbetleri, Mecusi tapınakları, hepsi loş ve rutûbet kokusuyla doludur. Hepsi istisnasız, küçük pencereler veya renkli camlar ile solgun bir aydınlık, manalı bir sessizlik içinde durgun ve düşünür bir hâldedir. Renkli camlardan boşanan ışıklar, bir nur şelâlesi gibi karanlık ruhları yıkar. Bütün mâbetlerin hava boşluğunda, mahrem veya masum ümitlerin karma karışık duyguları içinde, insanların sessizce boyunları bükük ağlayarak secde ettikleri duyulur. Acaba ibâdet yerlerinin böyle birbirine benzeyişi nedendir?

– İnsana karanlık endişe, loşluk ise düşünce verir. Aydınlık ise dimağı uyandırır ve vücudu çevikleştirir. Dünya alâkalarından, benlik kaygılarından sıyrılıp, silkinip âhirete ve mâneviyata sarılmak ve rûhuyla karşı karşıya gelmek için insanlığın sessizliğe ve mahremiyete ihtiyacı vardır.

Daha ziyade izahat vermeye zaman kalmadı. Ali Bahadır Bey beni dürttü:

– Aman şu 'Buda'nın kılığına bak. Tıpkı İstanbul'da ve Anadolu'daki türbelerin hâli. İtikatların bu benzeyişi tuhaf değil mi?

Baktım, yarı karanlık arasından fırlamış gibi duran aşağı yukarı on iki metre yüksekliğindeki 'Buda' heykelinin üstüne, başına sayısız mavi kumaş parçaları asılmış, bağlanmış. Bizi gezdiren mâbet muhafızın anlattığına göre, bir dileği olan buraya mavi bir bez bağlarmış. Acaba biz-

de bazı evliya türbelerinin hâcet pencerelerine bağlanan bezler Şamanlıktan, putperestlikten kalma bir âdet midir?

Bu koca ve ağır Buda heykelini hayretle seyrettikten sonra etrafa baktım, alaca bir karanlıkta bir ordu küçük ve acayip heykelcikler, küçük Budalar, bayraklar raflara karmakarışık serpilmişti. Mâbedin içinde ödağacı, aselbent ve buhur kokularına karışan loş, rutubetli bir hava insanın sinirlerini gevşetiyordu. Bu ıssız karanlık içinde küçük küçük ifritçikler, şeytancıklar gibi duran kargacık burgacık Buda heykelleri canlanıp havada takla atacak, başımızda tepinecek sanıyordum. Sıkıldık, bunaldık, tapınaktan fırladık. Kont Zichy hepimizden daha çok bıkmış, usanmış göründü. Kapıdan çıkarken:

– Yalan veya gerçek, herhangi bir dinde güzelliğe veya güzel bir ideale, güzel bir hayale, tasavvura tapmayı anlarım. İsa ve Meryem güzel tasvir edilmeseydiler, Hıristiyanlık'ta sebatlılık göstereceğimi sanmazdım. Böyle çirkin heykellerden yardım beklemeyi anlayamıyorum, dedi.

– 'İnnallâhe cemîlün yuhibbü'l cemâle / Allah güzeldir, güzelliği sever, dedim.

Avluya çıktık, oh! Bir bahar güneşi parlıyordu. Yüz yaşında gibi gözüken cılız, sıska, kılık kıyafetleri perişan bir takım Lamalar ikişer ikişer mâbedi ağır ağır tavaf ediyorlar. Ve her on adımda bir duruyorlar. Birbirinin ardından alınlarını toprağa sürterek secdeye kapanıyorlardı.

Mâbedin yanındaki bir dükkânda ziyaretçilere uzun gümüş parçaları, çay paketleri satılıyordu. Satanlar Lamalardı. Bu satılan ufak tefek şeyleri sofular mâbede adak olmak üzere satın alır, ba-

ğışlarlarmış.

Canlı yuvaların üstlerinde vaiz ve dua ettikleri kürsüler, baştan başa sırma ve ipekten işlemeli kumaşlar ve altın gümüş kakmalı süs eşyalarıyla örtülü ve kaplıydı. Burada insanlar ve evleri ne kadar fakir ve sâde iseler, din adamları ve mâbetler o derecede süslü ve muhteşem görünüyordu. Ahâlinin serveti yavaş yavaş Lamaların ellerine geçiyordu. Râhip ve kâhin olan Lamalar aynı zamanda hekimlik, baytarlık, sarraflık da yaptıklarından halkın dünyasına da âhiretine de hükmediyorlardı.

Buradaki ahâliye Kara Moğol ve büyük Lama'ya Ak Moğol ve diğer Budist Lamalara da Sarı Moğol diyorlar. Urga'da on iki bin Lama varmış. Bunların reislerine Gegen yahut Yeyen diyorlar.

2 Haziran

Buradan hareketimizden önce bir de Şaman görmek istedik. Şamanlar kâhin, üfürükçü ve sihirbaz oluyorlar. Bizim göreceğimiz asil sülâleden bir Şaman kadındı. Bahçe içinde kerpiçten bir ev. Bizi yaşlı iki kadın nezaketle karşıladılar. Baharatlı çaylar ikram ettiler. Vakit akşamdı. Lâmbalar yandı. Mangala yeşil bir buhur atıldı. Odaya hafif bir koku yayıldı. Şaman kalktı renk renk kumaşlardan yapılmış elbisesini giydi. Başına baykuş tüyünden bir taç geçirdi. Yüzüne sarı ipekten bir peçe örttü. Beline kırmızı bir kemer bağladı. Elbisesinin eteklerinde mini mini çıngıraklar dikili idi.

Bu sırada üstü Moğolca yazılı bir çift kudüm çalınmaya ve Şaman sağına, soluna çalkalanmaya başladı. Hareket ve tavırları tıpkı İstanbul'da 'Kodya' dediğimiz babalı zenci kadınların âyinine benziyordu. Yarım saat kadar titredi, tepindi, süründü, zıpladı, bağırdı, inledi, silkindi, yerlere yuvarlandı, nihayet dinledi ve söylenmeye başladı.

– Siz uzak ve soğuk ülkelerden geldiniz. Muradınıza ereceksiniz ve selâmetle ocaklarınızın başına döneceksiniz.

Şarlatanlık da olsa bu müjdeye memnun olduk. Merak ettim. Tercümanımıza sordum:

– Gayet sofu Budist olan Lamalar nasıl oluyor da Moğolların eski dinlerinden kalan bu Şamanların dinî törenine müsaade ediyorlar.

Karşımdaki:

– Lamalar ölüme ve mâneviyata hâkimdir. Şamanlar ise hayata ve maddiyata gözcülük ederler. Her birinin vazifeleri ayrıdır. Aralarında kıskançlık olamaz, dedi.

10 Haziran

Kervanımızın hazırlıkları tamam olmak üzeredir. Umarım ki üç güne kadar yola çıkarız. Uşaklarımız ve eşyamız için altı hecin devesi bulduk ve sağrılarına, âdet olduğu üzere, birer damga dağladık. Bizim için de dört at kiraladık. Bundan sonra maiyetimize ve bineklerimize lüzumlu olan hizmetçileri bulmada çok güçlük çektik. Hunların torunları gayet vatansever ol-

duklarından hiçbir zaman 'koşun*'larını bırakmıyorlar. Bugün 'kalkan' da denilen ve sağlamlığı ile meşhur olan mavi bezden çadırlar satın almaya pazara gittik. Belki Altınordu'nun gök bayrağı bir zamanlar bu mavi çadırlar üstünde dalgalanırdı.

Bugün bana bir Lama yılana ve silâha karşı bir muska verdi ve boynuma takmamı tavsiye etti.

11 Haziran

İki gün sonra Güneybatı'ya doğru takip edeceğimiz yolu haritada çizdik. Önce, Ögedey Kaan'ın başkenti olan Orhun nehri üzerinde bulunan 'Karakurum'a gidecektik. Fakat kestirme kervan yolunu değil, aksine Tula ırmağı kıyısını güderek bu suyun kuzeye doğrulduğu noktaya gelecek, oradan Bozkır yoluyla henüz keşfedilmemiş Tokum-Nor tepelerinden sarkıp eski Türklerin ulu yurtları olan Orhun vadisine erecektik.

13 Haziran

Sabahleyin şehrin etrafını saran pislikler, yarı kemirilmiş insan kemikleri yanında küme küme uyuyan köpekler arasından, gittikçe seyrekleşen sefil yurtlar, kulübeler önünden geçerek

* Moğolistan dört büyük oymağa, her oymak da birkaç koşuna ayrılmışlardır. Avrupa'nın derebeylik zamanındaki taksime benzetilirse oymak 'dukalık' ve koşun 'baronluk' karşılığıdır.

toparlak çakıl taşlarından başka bir şey görülmeyen çöle girdik.

Bozkır denilen çöl içinde ilerleyen Tula ırmağı kıyısını takip ede ede sekiz gün gidecektik. Bu uçsuz bucaksız çöllerdeki başarımızı, hayatımızı Mengüberdi adını verdiğimiz gayet açık göz tercüman ve kılavuzumuz ile Daşa ve Urdulu adlarındaki devecilerimize ve hem aşçılık hem de hizmetçilik edecek olan Sancay adlı uşağımıza teslim etmiştik.

Her sabah tan yerinin ağarmasından önce kalkar, serinlikte yol alır ve öğleüstü güneş tepemizde kıvılcımlarını, sessiz yıldırımlarını kafamıza indirirken yüklerimizi çözüp, çadırlarımızı kuracağımız sırada şiddetli bir sağanaktır başlardı. Bu ancak bir saat sürerdi. Bu sırada çadırda kimi bir parça dinlenir ve kimi çalışır, not alır ve hizmetçilerimiz de çalı çırpı toplayarak akşam yemeğini hazırlarlardı. Yolda bazen, at, öküz, koyun sürüleri görürdük ki başları yerde, sağrıları çökmüş, cılız ve güçsüz, düşecek yer arar gibi sallanırlardı. Mini mini taylar, danalar, kuzular neşe ile koşmaz, sıçramaz, bezgin ve bitkin bir hâlde kuytu yerlerde beliren, yeşeren diken köklerini kemirirlerdi. Devrilecek gibi sendeleyen sığırlar bana harp âfetiyle harap olan Erzurum, Bitlis taraflarının durumunu hatırlattı.

Bu usanç verici manzaraları, bu insanlardaki ve hayvanlardaki sefaleti seyrederken Kont Zichy sıska bir tayın karşısına geçti. Dedi ki:

– Bilir misiniz ki en önce Akdeniz kıyılarına, Asurya'ya, atı kimler getirdiler ve ne vakit getirdiler?

– !....

– Evet, Milâttan üç bin yıl önce Anadolu topraklarını çiğneyen ilk atın dizginleri, şimdi yayan yürümesini bile beceremeyen Moğol süvarilerinin çelik ellerinde idi. Şöyle bir hayal edin o zamanki faaliyeti ve canlılığı!*

Ali Bahadır Bey tamamladı:

– Çin'den İran'a ve eski Yunan'a tarihten önce ipeği getirenler de 'Tukiyo' Türkleri idiler. Hatta Turan ile İran arasında ilk harp ipek kervanları yüzünden çıktı.

14 Haziran

Bugün öğleüstü yağmur devam etti. Sivrisineklerden iş görmek, yazmak, uyumak kabil değil. Çadırlarında yemek pişirmek, hayvanlara bakmakla meşgul olan ve vazifelerini hakkiyle gören bu adamlara Kont baktı, baktı, 'Bunlar İngiliz valileri olsaydılar, vazifelerine ancak bu kadar düşkün olurlardı' dedi.

Gönül Hanım'ın güneşten bir parça kan oturmuş gözleri açıldı:

– Fakat bu seyahatimizden bir maksadımız da, bu bîçare ırkdaşlarımız için çalışmak değil mi idi? Hatta Urga'da böyle bir karar vermedik mi? Bu uğurda bizzat gayret edip göstermek mümkün olamazsa, sözle ve kalemle olsun çalışamaz mıyız?

Ben de zaten dört gündür bunu düşünüyordum:

* Prétremont: Tarih Öncesi Zamanlarda Atlar / Les Chevaux dans les temps préhistoriques.

– Çin'de Hiyungnuların torunları Moğollardan, Müslümanlardan zengin ve âlim kimselerin olması lâzım. Onlardan bir komite oluşturulup hem ticaret, hem de gerçekleri anlatmaları için buralara gönderilemez mi? Tatarlardan ve başka bir dernek de buralarda mektepler açarak, kültür ve medeniyet nurları saçamaz mı? İrfan ve ilim sayesinde yalan ve çürük fikirlerin ortadan silineceğine hiç şüphe yoktur. Bir de, bunlardan birkaç genç alınarak Kazan'a, Pekin'e, Tokyo'ya, hatta İstanbul'a gönderilemez mi? Bu öğrenciler yurtlarına dönünce gördüklerinden, öğrendiklerinden vatandaşlarını elbette istifade ettirirler. Maksat bunları İslâm veya Hıristiyan etmek değildir. Bazılarına göre bu denemede başarıya ulaşmak imkânsızdır. Her şeyden önce bunlara, ilerleyen ve yükselen insanlık idealini tanıtmaktır.

Gerçekleştirilmesi gereken idealle ilgili bu fikirlerim ufak tefek bazı değişikliklerle kabul gördü. Küçük bir proje bile yapıldı. Kaplanoğlu bununla uğraşarak Pekin'deki muhabirleri ve acenteleri vasıtasıyla başarıya ulaşacağına ve Rusya'da bu yolda çalışacağına söz verdi. Kont ise, devecilerden gayet zeki ve sağlam ahlâklı olan genç 'Urdulu'yu, razı olursa, beraberlerinde (Buda)Peşte'ye götüreceğini ve orada tarımcılığı ve hayvan yetiştirmesini öğrettikten sonra yurduna geri göndereceğini vadetti.

20 Haziran

Tula'nın sağ tarafında bulunan Navan Çeren manastırına geldik. Su için fıçı satın aldık. Bura-

sı Tula'nın dirseğidir. Artık batıya doğru inerek henüz keşfolunmamış bozkırlardan geçeceğiz.

Béla Zichy'ye şaşıyorum. Yolculukta bile her gün elbise değiştiriyor. Tıraş oluyor. Yan cebinden bir saç fırçası, bir küçük ayna daima çıkıyor. Ben ise bunların hiçbirini düşünemedim. Zor zoruna her gün ben de tıraş oluyorum. Fakat her gün elbisem bir parça daha buruşuyor ve soluyor. Dikkat ettiğim hâlde Gönül'ün karşısına daima tozlanmış çıkıyordum. Bugün üstümdeki at kıllarını bizzat topladım. Ne utandım! Béla Zichy, yolda parlak bir çakıl, taze bir çiçek, ölmüş bir böcek bulsa hemen bin türlü şaklabanlıkla Gönül'e veriyor. Bu şeyleri ben yapsam soğuk olur diye çekinirim. Hâlbuki Kontun yaptıkları, Allah için söylüyorum, soğuk düşmüyor. Gönül beni hissizlikle belki de kabalıkla itham eder. Doğrusu fakirliğin, ihtiyacın insanî davranışlara bu kadar tesir edeceğini ummazdım. Zengin olsaydım, belki ben de Zichy kadar kendime güvenebilirdim.

Yok, Tolun! Öyle şeylerle zihnini yorma! Metin ol! Seni bu çöllere düşüren Gönül derdi değil, millet aşkıdır. Dikkat ediyorum Béla Zichy'nin benimle yarışma diye bir tavrı hiç yok. Ben bu derece bayağı mıyım? Susayım. Sapıtacağım.

21 Haziran

İki gündür bahar çiçekleriyle renk renk olmuş çayırlardan geçiyoruz. Ancak bu süslü dış görünüşe aldanıp da buralarda durup dinlenmeye, çi-

çek toplamaya kalkışmamalı. Her çimenin altından yüzlerce sivrisinek fırlayıp insanı boğuyor. Tula ırmağının bataklıklarından binlerce yabani ördekler, saksağanlar, kargalar, atmacalar kalkarak etrafımızda küme küme uçuyorlar. Bu lâtif manzaralardan sonra yine çöllere dalıyoruz.

Bugün su bulma umudu ile sekiz saat güneş altında yürüdükten sonra Bitik* Ula Dağı'nın eteğine geldik. Fakat buradaki meşhur pınarın kuruduğunu gördük. Dağın mermer ve granit eteklerinde kazılmış, senelerin tahribine uğramış bir takım acayip yazılar gördük. Biz Sibirya'daki araştırma ve incelememizi eski Türk alfabesi üzerinde yaptığımızdan umduğumuza aykırı olarak rastladığımız bu yazıları okumaya muvaffak olamadık. Bahadır Bey bazı Rusça eserlere başvurdu. Şimdiye kadar bu yazıların hiçbir şarkiyatçı tarafından okunamadığını anladı.

– İnşallah yakında Türk, Tatar genç bilginleri bizden sonra buralara gelirler de bu yazıları keşfe muvaffak olurlar. Millî tarihimize faydalar sağlarlar.

Dedik. Bu anlaşılmayan yazılardan başka Tibetçe yazılmış bir takım Budist dualarını hizmetçilerimiz yardımıyla okuyabildik.

23 Haziran

Bugün eritici bir güneş altında sekiz saat yürüdükten sonra nihayet 'Arıbacha kuyuk'a yani Bereket Kuyusu'na vardık. Kuyu başından, bizi

* Bitimek eski Türkçede yazmak demektir. Yazmak da resim yapmadır. Yazma yemeni. Bitik Ula= Yazılı dağ.

sulak yerlerden geçirerek Karakurum'a kadar rehberlik edecek bir kılavuza da rastlayabildik. Bu kılavuz bir Lama idi. Ruhânî mesleğe mensup bir din adamı olmasaydı, bizim gibi yabancılara yol göstermeye cesaret edemeyecekti. Vaktiyle vakur ve cesur olan bu Cengiz torunları şimdi sinmişler ve her şeye hükmeden Lamalar elinde bir koyun kadar güçsüz ve uysal hâle gelmişlerdi.

Kont Béla Zichy dedi ki:

– Bir zaman Papa IV. Innocentius'un buralara gönderdiği Plan Şarpen / Plan Carpino* (1182? veya 1200-1252 ?) adlı zâta Cengiz'in torunu: 'Ben Allah'ın adalet memuruyum. Bana itaat etmediğinizden dolayı sizi öldürebilirim. Sizi katleylemek hakkı, öldürmek kuvvetinin bende bulunmasıyle sabittir' demişti. Kendine güvenen bir âmir tarafından söylenen bu sözleri, şimdi şu ezilmiş miskin kafalara söylet bakalım. Ne değişme, ne düşüş Yarabbi! Ne alçalma!

25 Haziran

'Batu Han' tepeleri eteklerinde bir küçük ırmağın kenarına konduk. Bu gece bir eşini hayatım müddetince görmediğim bir yağmur, gürültülerle üstümüze inmeye başladı. Tufan, kıyamet! Çadırlarımız set üstünde kurulmuş olduğu hâl-

* Plan Carpin (o) 16 Nisan 1245'de Lyon'dan hareket etmiş ve 22 Temmuz 1246'da Moğolistan'a vararak Hakana Papa IV. Innocentius'un mektubunu vermiştir. Türklerle ilgili Liber Tartarorum adlı eseri ancak 1839'da basılabilmiştir.

de, yine kenarlarından giren sular bizi ayakta durmaya mecbur ediyordu. Sabaha kadar uykusuz kaldık. Yağmur iliklerimize işledi. Muşambalarımıza sarındık. Bir karakol neferi gibi ayakta geceyi geçirdik. Güneş doğarken tüfeğimi aldım ve civarda ava çıktım. On beş bıldırcın vurdum. Mengüberdi etraftaki yurdlardan nefis kımız ile dört çanak koyun yoğurdu getirdi. Yoğurtlar ekşiceydi, lâkin yağlı kaymak gibi bir lezzeti vardı.

29 Haziran

Dört, beş gündür, gece gündüz, birer ikişer saat ara ile yağmur kamçılarından belimizi kurtaramıyoruz. Şimşeklerin, yıldırımların ardı arkası kesilmiyor. Gönül Hanım biraz soğuk almış, ateşi var. Hizmetçilerden Sancay da hafif bir zatürreden rahatsız. Bu günü burada geçirmeye karar verdik. Kılavuzumuz bu civarda bir 'bitik ula' yani yazılı dağ olduğunu söyledi. Görmek istedim. Lama, hizmetçilerimizin yakındaki mâbette oturan Lamalara bu açıkladığı sırrı kötüye yorarak haber vereceklerinden çekindi. Uşaklarımıza güvenebileceğine dair -bahşişle beraber- teminat verdim. Gönlünü yaptım. Ali Bahadır Bey civarda bıldırcın avını tercih etti. Kont Béla da Gönül Hanım'ı yalnız bırakmamak için çadırda kalacağını söyledi.

Lama benden önce yola çıktı; ben de geyik avı bahanesiyle fotoğraf makinemi, çiftemi aldım. Atıma bindim, çöle daldım. Etrafımızdaki adamların kuşkularını uyandırmamak için beni

uzakta bir tepenin arkasında bekleyen Lama'ya kavuştum. Yolda küçük kulübelere, yurdlara rastgeliyorduk. Bu bölgede yılan pek çok olduğundan, köylüler evlerinin çevresini bir karış yüksekliğinde odun külünden engel ile çeviriyorlar. Güya yerde sürünen hayvanlar bu külü geçemezlermiş... Karşımıza granitten piramit şeklinde kayalara kazılmış üç kitâbe çıktı. Bunların ikisi 'Tibetçe' ve biri eski Türkçe idi. Kayaların aralıklarında çarpık, buruk ağaçlar çıkmış ve tepeciklerin etrafını sarmaşıklar sarmıştı. Dalların arasında yüzlerce kuşlar cıvıldıyorlardı. Yazılar okunamayacak derecede zamanın tahribine uğramış olduğundan kalıplarını almak mümkün olamadı. Hatta bir kaç poz aldığım fotoğraflardan da bir şey anlaşılacağını zannetmiyorum.

Üzüntü duyarak geri döndüm. Yarı yolda Lama benden ayrıldı. İçimde bir sıkıntı vardı. Hayvanı dörtnala sürdüm. Bu genişlikte koşmak değil, uçmak istiyordum. Arkamdan kalkan toz bulutlarından ötürü gerçekten uçuyorum sanıyordum. Ufak bir dere bana engel oldu. Durdum, dinlendim. Biraz ötede potin izleri yoldaşların buraya kadar geldiklerin bana anlattı. Uzaktan bir taşın arkasından Gönül Hanım'ın başörtüsünü görür gibi oldum ve mahvoldum. Hayvandan indim. Dimağım donmuş, muhakemem durmuş, yalnız bütün merak damarlarım kabarmıştı.

– Ya Kont ile Gönül sevişiyorlarsa... Bu fikir beni ne kadar yakmak kabilse yaktı...yaktı... Bir saniye sonra düşündüm: 'Peki, sevişiyorlarsa, sevişiyorlar. Buralara kız kaçırmak için gelmedim ya... Ben niye seyahat ediyorum? Ne arıyorum? Hayır! Her ihtimale karşı metin ol Tolun! Önce va-

zife, sonra... Yine vazife! Gözümden bütün dünya silindi. Her şey bitti. Yalnız vazife kaldı.

– Yine de, diyordum. Arkadaşlarımı tanımalıyım ve sonu ne olursa olsun sabretmeliyim.

Yavaş yavaş yürüdüm... Sözler işitilmeye başladı. Kumların üstünde ses vermeden bir kayaya abandım.

– .... O ikiyüzlü ve üstünkörü bir mutluluk olur Kont.

– İkiyüzlü mutluluk ne demek?

– Siz Macarlar yakın zamana kadar ne olduğunuzu tam bilmiyordunuz. Hatta bugün bile bir Yahudi Vambery'nin araştırmalarına ve Kont Zichy'nin seyahatlerine ve diğer şarkiyatçıların incelemelerine rağmen, 'Ural - Altay' neslinden geldiğinize yalnız bazı öğretmenler ile Üniversite öğrencileri inanır. Milletinizin büyükleri, ileri gelenleri olan asilzâdeleriniz hâlâ kendilerinin Türklerle amcazade olduklarına inanmış değiller. 1877 Türk-Rus savaşında Başkomutan Abdülkerim Paşa'ya gönderdiğiniz kıymetli taşlarla bezenmiş kılıç gösterisinden maksat dahi milliyet sevgisini açıklamak değil, Avusturya'ya karşı nefretinizi ilân etmekti sanırım. Darılmayınız. Bu savaşın barış anlaşması görüşmelerinde görevlendirilen Berlin Kongresi üyeleri arasında Avusturya'nın üç delegesinden ikisi: Kont Andraşı ve Kont Karayi, Macar idiler. Türkiye'nin vücudundan 'Bosna-Hersek' kolunu koparan yine bunlar idiler.

O sırada Macarlarda hiçbir ırk gayreti görülmedi. En son Balkan savaşında da Macarlar Türkler lehinde hiçbir canlılık göstermediler. Çıkarlarına tamamen aykırı olarak Slav politikası izlemek gibi, bağışlanmaz, bir gaflet gösterdiler. Düşmanla-

rını kucakladılar. Cellâtlarını öptüler: Sırpları, Bulgarları korudular. Türk, Macar yurdunun bekçisiydi. Bekçiyi ısırdınız, hırsızı okşadınız. Türkiye vatanınızın duvarı, kapısı idi. Kapıcıyı boğdunuz. Duvarı yıktınız. Hazinenizi düşmanlara açtınız ve... neticenin ne olduğunu gördünüz.

Sizin damarlarınızda kaynayan Türk kanıyla kalbinizin çarpmasına önem vermediniz. Osmanlılardan önce, siz onların memleketlerine hücum ve düşmanlarına, Hıristiyanlık adına yardım ettiniz... Kara cahildiniz. Kosova ve Varna muharebelerinde, kardeşlerinizi can düşmanınız farz ettiniz. Hâlbuki sizin yurdunuza onları musallat eden Fransa Kralı Birinci Fransuva idi. Bu istilânın sebeplerini Şarlken ile Fransuva'nın birbirinden nefret etmelerinde aramak lâzımdır.

Türk askerlerinin kafataslarında şarap içmeyi bir zafer neşesi sayan Hunyadi János'un galipleri olan Türk komutanları ilk defa size milletinizi bildirdiler. Siz Macarlara saygı duyulduğunu göstermek için Budin'e tayin olunan ilk vali, bir Macar dönmesi idi. O vali, ilk defa kendi dilinizde emirnâme yayınladı. Hâlbuki Türkler memleketinize gelmeden önce papazlar size Lâtinceyi, Avusturyalılar Almancayı zorluyorlardı.

Din ve siyaset arasında sizler de kendi dilinizi, Macarcayı, kendi milliyetinizi, Macarlığınızı unuttunuz. Katolik veya Protestan birer Alman oldunuz. Bugün Milâdî on beşinci yüzyıldan evvelki zamanlara ait bir atasözüne, bir millî şarkıya sahip değilsiniz. Size Macarlığınızı, Macarcanızı iade eden Türklerdir. Bunu inkâr edemezsiniz. Onun için beni anlamayan, aynı kandan yaratılmamıza rağmen beni yabancı, hatta düşman sayan bir milletin fert-

lerinden sizin gibi, isterse asil olsun, bir zat ile hayatı birleştirmekten umulan mutluluğu yapmacık, sahte bir saadet sayarım.

– Fakat ben hayatımı size bağlamak isterken, tıpkı bizimki gibi olan, sizin cahil ve bağnaz çevrenizi hesaba katmıyorum. Çünkü sevdiğimin çevresi de bana sevimli geliyor.

- Hah tamam! İşte ben de onun için yapmacık ve sahte saadet diyorum ve bunu derken iki tarafı da düşünüyorum.

– Fikirlerinizi bütün siyasi esaslar üzerine kuruyorsunuz, fazlaca maddî düşünüyorsunuz.

– Maddî düşünüyorsun demeyin, doğru ve sağlam düşünüyorsun, deyin.

– Bu hususta daha çok görüşürüz. Fakat demin dediniz ki Türklerle Macarların aynı soydan olduklarını meydana çıkaran bir iki Yahudi şarkiyatçısıdır. Bu bildiğiniz doğru değil, bu alanda çalışan hâlis Macar bilim adamları var.

– Bundan beş sene önce (Buda)Peşte'de otelde bir Macar asilzâdesine, bir kontese takdim edildim. Söz arasında kendisinin Turan ırkına has bir yüzü olduğunu, hoşuna gider düşüncesiyle söyledim. Hoşlanmadı: 'Fazla Avrupalılaştım. Artık Turanî olamam' dedi. Üzülerek belirteyim ki bütün asil aydınlarınız tamamen bu fikirde... Slavlardan, Cermenlerden, Lâtinlerden, soyunu saklayan bir kimseye rast geldiniz mi?

– Ben ise Turan asıllı olduğumu saklamam ve iftihar ederim. İspatı da sizinle beraber bulunmamdır.

– Olabilir. Fakat çevremizde yalnızsınız. Ömrümü sizin hayatınızla birleştirirsem dini taassubunuz ile millî duygu ve düşüncelere aldırmazlığı-

nız arasında benim ateşim sönecek ve ben kaybolacağım. Hâlbuki milletimin benim gibi aydın kadınlara çok ihtiyacı var.

– Siz benim yurduma gelmezseniz ben sizin vatanınızda kalırım.

– Öyle zorla saadet olmaz. Çocuklarınıza sağlam ve millî bir terbiye verin; onlar da bir İtalyan ile bir İspanyol'un akrabalığı kadar bize yakın olsunlar veya bizim çocuklarımız size yaklaşsın. Şimdiki hâlde dinim ve milliyetim, hatta menfaatim teklifinizi kabul etmeme engeldir. Size hürmet ederim, fakat ruhunuzu mesut edemem. Darılmayınız.

– Darılmıyorum. Fakat bilginizle düşüncenizin uyuşmadığına şaşıyorum.

– Geç kaldık, gidelim.

Kendimi göstermemek için yere yattım. Onlar konuşa konuşa giderken ben geri döndüm. Hayvanıma atladım. Çölün diğer tarafına saparak izimi belli etmedim. Kont Béla Zichy'nin titreyen sesi kulaklarımdan hiçbir zaman silinmeyecek. Yüreğimdeki ağırlık kalktı ve onun yerine Gönül'e karşı, tarif edilemez, bir saygı hissi peyda oldu. Bu kadın ne yüce, ne idealist bir yaradılıştaydı. Karargâhımız civarında onlara kavuştuğum zaman çabuk döndüğüme şaştılar.

– At yiğidin kanadıdır, dedim.

1 Temmuz

Bu gece sabaha kadar sivrisinekten uyuyamadık. Bu bataklık yollarda, bu insanı rahat bırak-

mayan mahlûkların şerrinden ne bizim ve ne atlarımızın rahat yürümesi kabil oluyor. Etrafımızdaki canlı bir kara toz bulutu, nefes aldıkça ağzımıza burnumuza giriyor, bizi boğuyordu. Hayatımızdan ümidimizi kestirecek derecede bizi rahatsız ediyordu. Tam beş saat bu belâyı çektik.

Kont Béla Zichy, beni hep adımla yani Mehmet diye çağırır ve benim de kendisine Béla adıyla hitap etmemi isterdi. Fakat bu ismi ben hiçbir zaman Macarlar gibi yayık, ezik 'Béla' telâffuz edemezdim. Hele içimde insanoğluna has bir rakiplik hissi taşıdıkça ne saklayayım, bütün manasıyla:

– Belâ!

Diye bağırırdım. Gönül Hanım birkaç kere söyleyişimi düzeltmek istedi. Kont da yardım etti, Béla, Béla dedi.

Neticede yine Belâ demeye mecbur oldum. Aynı yanlış telâffuzu Ali Bahadır Bey de tekrarlıyordu. Belâ'nın âfet, felâket demek olduğunu Gönül Kont'a anlattı. Macar asilzâdesi bundan memnun görünmedi. Aramızda kısa bir süre adını değiştirmek istedi, Gönül Hanım birden ellerini çırptı ve 'buldum' diye bir çığlık kopardı.

– Béla'nın sonuna bir 'l' ekleriz Bilal olur.

– Bilal, Bilal fena mı?

– Bilâ...l, Bilâ...l fenâ değil. Bu bir isim mi?

– Evet tarihî, hatta biraz da dinî... İslâm'da ilk güzel sesli müezzinin adı Bilâl, Bilâl-i Habeşî'dir.

– Habeşî mi?

– Siz de Bilâl-i Macarî olursunuz.

– Artık bu adın talkını, yani sizin kulağınıza ezan ile bu adı seslenmek lâzımsa da sizi kucaklayacak kol güç bulunur, dedim ve gülüştük.

Bundan sonra Kont'un ismi Kont Bilâl Zichy olmuştu.

3 Temmuz

Bu sabah güneş pek parlıyor. Hafif bir rüzgâr dağlardaki çimenlerin, çiçeklerin güzel kokularıyla bizi sarıyor.

Kuzeyden güneye doğru devam eden sıra dağları geçtikten sonra karşımızda uzaktan yirmi kilometre genişliğinde Orhun nehri vadisi göründü. Manzara nefis ve şâirâne idi. Yanımızdaki bodur ağaçlı bir ormanın içinden bir geyiğin durup bize doğru baktığını gördük. Ali Bahadır Bey çiftesini kaptı. Bu nazlı mahlûku vurmak istedi.

– Durunuz! Bu güzel Ergenekon, bu hayvan Alageyik olmasın, dedim. Belki ecdadımızın dört yüz sene içinde bocaladığını haber veren masal burada geçmiştir.

– Öyle ise bir yadigâr kalsın, der demez geyiği devirdi.

Hizmetçilerimiz koştular, getirdiler. Derisini yüzdüler.

Gönül:

– Hatıranın tamam olması için bir de Bozkurt ele geçirmeliyiz, dedi.

– Ergenekon'un Altay civarında olduğunu rivâyet edenler bulunduğu gibi daha güneyde ve Çin'in Pelû vilâyetinde bir vadinin adı olduğunu iddia eden Çin tarihçileri de vardır.

– Ergenekon, 'erken konak' daha doğrusu 'ilk konak' demekmiş.

Yarın bizi hedefimize yaklaştıran Orhun vadisine, Karakurum sahrasına inecek ve Budist Moğollarca en meşhur bir mâbet kabul edilen Erden Su yahut Erden Çu tapınağını ziyaret edeceğiz. Karakurum sahraları bundan yedi yüzyıl önce dünyanın en meşhur kumandanı, en heybetli cihangiri olan Timuçin'in yani Cengiz Han'ın başkenti ve bu alanlar dünyanın yarısına hükmeden ecdâdımızın ilk karargâhı idi.

Kızgın güneşin verdiği yorgunlukla yolumuza devam kabil olamadı. Erkenden çadırları indirdik ve berrak, sâkin derede yıkandıktan sonra kendimize akşam yemeğinden önce güzel bir çay ziyafeti çektik. Konu yine ırkımızın ilerlemesi ve yükselmesi meselesine geldi. Kont dedi ki:

– En önce Türklerin yükselmesine ve kalkınmasına çalışmak lâzımdır.

Herkes yüzüme baktı, cevap verdim:

– Türklerin, elbette ayrı ve bin beş yüz yıllık bir medeniyeti vardır. Bu medeniyet Anadolu'da, edebiyatı, mimarlığı ve kültür ile Arap ve Acem'den bir hayli ayrılır. Meselâ mimarlığımızı inceleyelim. Selçuk ve Osmanlı tarzlarının birleşmesiyle meydana gelen Türk üslûbu camilerde, türbelerde, kervansaraylarda, hanlarda, imarethanelerde, medreselerde, ev ve konaklarda, kubbelerde, havuzlarda, çeşmelerde hatta set set bahçelerimizin tertiplerinde pek belirli ve düzgün olarak kendini gösterir. Bu üslûblarda bütün değişim çağlarını: Klâsik, Rönesans ve zamanımızın devirlerini takip etmek kolaydır. Meselâ, yanması medeniyet tarihimiz için en büyük bir kayıp olan Çırağan Sarayı, Türk Rönesansı, yani uyanma çağına bir örnekti. Aynı esasları takip ederek Ba-

tı'nın On dördüncü, On beşinci Louis ve Ampir (Empire) v.b. gibi döşeme ve süsleme usûllerine karşılık, Türk üslûbunda da, devirler dikkate alınarak, sedefli, yazılı, kakmalı, oymalı tarzlarda sedirler, dîvanlar, raflar, kavukluklar, bölmeler, dolaplar, yüksek yapılar, karyolalar, sobalar, masalar, çiniler, nakış, hatta duvar kâğıtları imal olunamaz mı? İddiamda yanılmıyorsam Macaristan, hatta Almanya ve İngiltere sanat tarihinde, bizimki kadar çeşitli ve belirli devrelere ve farklara rastlayamazsınız. Batı'daki sanat eserleri bütün Avrupa'yı kaplar. Hâlbuki Doğu'da Türk üslûbu, Arap, Acem ve Hint üslûpları arasında hayli önemli farklar vardır.

Kont, bir bilgin edasıyla cevap verdi:

– Acaba Türk mimarisinde Bizans, İran, Arap üslûplarından alınmış örnekler yok mudur?

– Evet, Türk sanat eserleri saydığınız Doğu memleketlerine ait üslûpların en güzel çizgilerini toplamıştır. Zaten dünya yüzünde hâlis bir ırk, bir soy mevcut olmadığı gibi, sanatta da saf bir üslûp yaratılamamıştır. Bütün sanat eserleri birbirinin gelişmiş biçimidir. Yunanlar, Fenikelileri; Fenikeliler Mısırlıları taklit etmişlerdir. Asıl mesele, bu taklitlere bir milletin kendi dehâsından ekleyeceği yeniliklerin, güzelliklerin kıymetindedir.

Kont biraz düşündükten sonra tereddütle dedi ki:

– Türklerde, hayır bütün Doğu'da, hünerlerin kaynağı dindir. Mimari eserlerinizin en parlak güzellikleri cami ve minarelerinizde görülür. Yazılarınız, mescitlerinizin süsüdür. Halılarınız secde yeriniz olmak için öylesine güzel işlenmiştir. Mûsikiniz tekkelerin ve camilerin sesidir.

– Affedersiniz Bilâl Bey! Dünyanın her tarafında hünerin koruyucusu dindir. Meselâ mâbetlerine resim ve heykel kabul etmeyen Protestanların memleketlerinde, İngiltere'de, Almanya'da, Amerika'da, ressamlık ve heykeltıraşlık, resim ve heykel âşığı Katolik memleketleri olan Fransa, İtalya ve İspanya kadar ileri gidememiş ve buralarda yetişen üstatların belki onda biri Protestanlar arasından çıkamamıştır. Bilirsiniz ki tiyatro da Katolik kilisesinden doğmuştur. Onun için Protestan memleketlerinde, dram hâlâ bir nevi eğlence sayılır. İngiltere, Almanya ve Amerika'da büyük trajedi yazarları Katolik ülkelere nazaran pek azdır.

Yunanlıların puta taparken yetiştirdikleri Perikles (M.Ö. 490 - 429), Phidias veya Pheidias (M.Ö. 500 - 432) gibi heykeltıraşları, aynı millet Hıristiyan ve Ortodoks olduktan sonra çıkaramamış ve hatta Bizans, mukaddes tasvirlere gölge bile koyamamıştır. Bu bakımdan, her memlekette mûsiki, mimarî, resim gibi sanatlar ilerlemelerini dine borçludurlar. Bu görüşlerimi belirtmekten maksadım, Avrupalıların inkârlarına, iftiralarına rağmen, bizde de yığın yığın mevcut olan medeniyet eserlerini sınıflandırarak bunları bugün bilim ve sanat gelişmemize örnek almanın mümkün olduğunu ispattır. Bunun için yapılacak işlem çok basittir:

İlk önce: Hiç olmazsa bir çeyrek asır barış ve sükûna ihtiyacımız vardır. Kılıç artık kınına girmelidir. Her ne kadar Türk'ü kalp ve kılıç yükseltti ise de; yine de kalp ve kılıç devirdi. Bundan sonra kılıca, topa değil, küsküye dayanmak, sapana abanmak isterim. Kalp yerine dimağımla hareket etmek isterim. Cömertlik yerine millî çıkarımızı dikkate almalıyız.

İkinci olarak: Politika ve idare sahasında ilerlememiz için bir engel olan yabancılara tanınmış ekonomik ve idarî imtiyazların mutlaka kaldırılması lâzımdır.

Üçüncü olarak: Çıkarı uğruna maddi ve manevi varlığını sürekli olarak değiştirmeye hevesli olan insanoğlu, dinlerin saflığını da bozmuştur. Bu yüzden de her millet ve her din değişmiştir. Bu değişiklik dolayısıyla bazıları zamana göre ilerleme veya geri kalma safhaları göstermiştir. Bugün en eski din olan Yahudilik, Musa'nın telkin ettiği esaslardan ayrılmış ve Sefaratlar 'İspanyalılar' ve Eskenazlar 'Almanyalılar' adlarıyla Batı ve Doğu dallarına bölünmüş ve Batı Musevileri daha modern mezhep metotlarını kabul etmişlerdir. Hıristiyanlık da zamanın ihtiyacına göre birçok değişikliklere uğramış, Ortaçağ'ın kan dökücülüğünden doğan ve siyah bir matem, ebedî bir tasa emreden Ortodoksluk, daha sonra insanlığı mutlu edememeye başladığından, zamanın ilerleyişine uygun olarak, dine şefkat, şiir, neşe, emirlere boyun eğme ve şanlı bir görünüş kazandıran Katoliklik icat edilmiştir. Sonra milletler arasında münasebetler artmış, fikirler ilerlemiş olduğu için, şefkat ve itaat adına Katolik kilisesinin, Papaların çeşitli kötü davranışları ve sahte tutumları halka ağır gelmeye başlamış ve yalnız vicdan terbiyesinden ibaret sâde bir mezhep olan Protestanlık meydana çıkmıştır. Hıristiyanlık bir takım konsil denilen din âlimlerinin toplanarak yenileştirme ve iyileştirmeler üzerindeki fikir birliğine varmaları sayesinde gücünü koruya gelmiştir.

Hâlbuki İslâm, iyi ve kötüyü, hayrı ve şerri ayıran sağlam esaslara dayandığı için pek de akla

yatkın olmayan değişiklik teşebbüslerine direnmiş ve olduğu gibi kalmıştır. Dindeki sağlamlıktan yararlanmayı çıkarlarına uygun gören hırslı, câhil kimseler, iki yüzlü şeyhler âyet ve hadislerden dinin sağlam esaslarına ve İslâm'ın ihtiyaçlarına göre hükümler çıkararak bunları uygulayacaklarına, bir takım uydurma yorumlarla şahısları için fayda sağlamaya çalışmışlardır.

Ali Bahadır Bey dedi ki:

– Türkler de, İslâm'ın en önemli bir üyesi oldukları hâlde, onların arasından din ıslâhatçılarının çıkmamasını, Avrupa bilginleri neslimizde ıslâh ve icat özelliği bulunmadığına bağlıyorlar.

– Bilmem ki bu suçlama ne kadar doğru olabilir. Çeşitli mesleklerin, mezheplerin kurucuları arasında aslen Türk olanlar mevcut olduğu gibi, Hindistan'daki Türk - Moğol Bâbüriye hanlarından Ekber Şah da, Budizm, Hıristiyanlık ve ateşe tapma ahlâk prensiplerinden bazı esaslar alarak İslâm'ı değiştirmeye çalışmış ve birçok taraftar bulmuştur. Hayatlarını dinî inanışları uğruna feda eden Şeyh Bedreddin Simâvî'ler ve Torlak Kemâl'ler de Türk ve Osmanlıdırlar.

Çağımız, dini yükselme ve refah için bir vasıta olarak gördüğü ve İslâm'da asıl bu yönler mevcut olduğu için, İslâm dinini sonradan kendisine yamanan pürüzlerinden, paslarından temizlemek gayesiyle Hint ve Çin'in, Arap ve Acem'in, bütün İslâm âleminin en ileri gelen mümin ve sağlam inançlı âlimlerinin bir araya gelmesi gerekiyor. Bunlar şimdiye kadar Arap, Acem ve Türk'te ortaya çıkan dinî anlayışlarını, dört mezhebin anlaşmazlıklarını ve içtihatlarını inceleyerek ibâdet, farzlar, evlenme, vasiyet gibi dinî ve hukukî hü-

kümleri, bireysel, sosyal ve iktisadî bütün meseleleri İslâm'ın esasları çerçevesinde çözüme kavuşturup düzeltmeliler.

Gönül Hanım

– Zaten Hazreti Musa, Hazreti İsa ve Hazreti Muhammed insanlara öğrettikleri dinlerinin nasıl uygulandıklarını şimdi görseler kesinlikle memnun olmazlar.

– Aslında hiçbir millet, peygamberinin ahlâkıyla ahlâklanamamıştır.

Meselâ Musa Mısır'da, milletinden bir şahsa zulmeden bir Kıpti'yi öldürmüş... Kendisi kavgacı, güçlü kuvvetli bir pehlivan... İsrail oğulları altı haftada geçilecek Tih vadisini tam kırk yılda aşabilmişler... Bu kavim iki yüzlü, yaltakçı olmuş... Hükûmet ve hükûmet etmek, askerlik yapmak gibi mertlik ve başkasını sevmek gibi insanlık özelliklerini de yitirmiş... Derken, gayesine yorulmadan erişebilmek için kestirme yolu seçen kurnaz ve becerikli bir topluluk hâlini almıştır.

Hazreti İsa, gayet yumuşak, acıyan ve esirgeyen, zulme uğramış ve hatta Hıristiyanların inançlarına göre haça gerilerek öldürülmüşken, O'nun yolunda gittiklerini söyleyenler zorba, inançlarınca atılgan karakterler edinmiştir.

Hazreti Muhammed ise, her şeyden önce, düzen, dirlik, beraberlik ve idare Peygamberi olarak âdil, şefkatli ve aydın iken; bizler idaresiz, kibirli, bozguncu ve cehâlet düşkünü olmuş kalmışız... Uzatmayalım.

Türklerin yükselmesi hakkında düşündüğüm esaslara döneyim:

Dördüncü olarak: Elimizde bulunan Arapça, daha doğrusu Aramcadan aktarılmış Sâmi harf-

ler ile Ural - Altay kaynaklı bir dil olan Türkçemizi yazı ile ifade etmek kabil olmadığından, görünüşte ayrı fakat gerçekte yine Aramcadan ve Yunancadan değiştirilip çıkarılmış Lâtin harflerini kabul etmek de fikir yolundaki ilerleyişimizin eserlerini bir anda yok etmek demek olacağından, elimizdeki Arapça harfleri dilimize göre ilmî bir tarzda düzeltmek ve imlâmızı ona göre değiştirmek şarttır.

Biz bu yeniliği gösterdiğimiz takdirde Araplar, Acemler ve başka Tûrânî milletlerin de imlâlarını bu şekilde düzenleyeceklerine şüphe yoktur. Doğu, işte o zaman kalkınma ve ilerleme yoluna gerçekten girmiş olacaktır. Bugünkü yetersiz harfler, bir esasa bağlı bulunmayan imlâ ile fikirlerimizi tamamen belirtmek ve yaymak mümkün olamıyor.

Beşinci olarak: Kim ne derse desin ve dünya âlemde demokrasi, halkçılık ne derece yükselir ve ilerlerse ilerlesin, insanlar belli başlı sınıflara ayrılmış hâlde yaşayacaklardır. Hâlbuki... başvezirlerin ve en son zamanda da Hüsrev Paşa ve Hâlet Efendi'nin ifadesiyle... Rumeli ve Anadolu'daki asil aile ocaklarını, âyânı, derebeylerini zorba takımı olarak görüp, o zamanın idarecilerinin perişan edilmesi, memleketimizin kalkınma ve ilerlemesine büyük bir engel oluşturmuştur.

Kont Béla, aman unuttum, Bilâl Bey tasdik ederek görüşlerini şöyle belirtti:

– Evet, çok doğru. Macaristan'ın yaşamasına, ilerlemesine en çok tarihî aileleri, sizin derebeyleri dediğiniz, asil aile evlâtları sebep olmuşlardır. Elbette onların inkâr edilemez birtakım fenalıklarından kat be kat fazla memlekete ve ahâliye faydaları dokunmuştur.

– Evet, bir çeşit şehrin veya kasabanın ileri gelenleri, köy ve kasabanın kalkınmasını isteyen iyi bir hükümdar değerindedirler. Asilzâdelerin kötülüklerine karşı hükûmet ve kanun, bir kontrol ve engel olabilir. Fakat iyiliklerine sınır olamaz. Aslında kanunun hâkim olduğu ülkelerde dışarıdan yetişip gelmiş asil ve aydın kimselere ahâliden farklı ve fazla bir hak ve imtiyaz verilemez. Varlıklı kimselerin çocuklarından başkentte veya büyük şehirlerde tahsil, terbiye ve tecrübe görüp kendi kasabalarına dönenler, görgüsüz hemşehrileri için en faydalı birer örnek olurlar. Bu eski ailelerin mal mülkleri büyük evlâda kalabilir. Diğer çocuklar gelirden pay sahibi olurlar. Böylece de aile adının, servetinin ve ananesinin devamlılığı sağlanmış olur. Bu gibi şehirlerin ileri gelen tanınmış aileleri, şerefleri için okullar açarlar, köprüler yaparlar, tarımcılığı ilerletirler; bilgilerinden, hükûmet memurlarından çok, halkı faydalandırırlar. Çünkü kendi çevrelerinin ruhlarını yakinen bilirler. Ailelerinin gelenek, görenek ve ünü bunlara halk içinde bir sevgi ve saygı duygusu kazandırdığı kadar, seçkin bir ahlâk ve nâmus da verir. Komşu köyler ahâlisinin gönüllerinde bile bunlara karşı dedelerinden kalma bir saygı vardır..

Bu eski ailelerin yaşatılması, sağlam vakıf ve aile kütüklerini inceleyerek ve asâlet ünvanlarını iade ederek manevi haklarını tanımakla mümkün olur. Her memlekette ahâli, 'kişi-zâde'ler, 'orta sınıf', 'halk' veya bir başka deyişle 'yüksek tabaka', 'orta tabaka ' ve 'işçiler' adlarıyla üç bölüme ayrılır. Bu ayırım sadece sosyalistliğin sınıflandırması değildir, çünkü bu sınıflandırma en

demokrat Amerika'da bile vardır. Yalnız orada asilzâdelere karşı, varlık sahibi kimseler birinci sınıfı teşkil ederler. Orta tabaka ve işçiler her yerde aynı ad ve mevkidedirler. Bu reforma İstanbul ahâlisinden her birini - Anadolu ve Rumeli'de herkesin bir künyesi, bir lâkabı vardır - bir soyadı almaya mecbur tutmakla başlanmalıdır.

Altıncı olarak: Türklerin ilerlemesine ve vatanlarına daha çok sahip olmalarına yardım edeceğini umduğum, görünürde ehemmiyetsiz, fakat gerçekte gayet önemli bir mesele daha vardır. O da Türklerin kunduracılık, terzilik, marangozluk, demircilik, kuyumculuk, duvarcılık, dülgerlik gibi küçük sanatlara rağbet etmelerini teşviktir. Anadolu'da, hatta İstanbul'da bu sanatlar ile uğraşanlar daima Türk'ten başka unsurlar ve Hıristiyanlardır. Asker, memur ve çiftçiden oluşan vaktiyle hâkim bir millet olan Türkler, nedense bu küçük mesleklere tenezzül etmemişlerdir. Fakat bugün hayâtî ve son derece gerekli olan bu ihtiyaçlarını temin için başka milletlerin ellerinde esir olmuşlardır. Bu küçük sanat erbâbının, duvarcının, demircinin, dülgerin, marangozun, çilingirin bulunmayışı, Anadolu İslâm ahalisini çoğunlukla kerpiçten, çalıdan, kiremitsiz, tavansız yapılmış çarpık, loş, nemli, karanlık kovuklarda yaşatmaya, hayatın çilesini çekmeye mecbur etmiştir. Temiz ev olmayınca, sağlam sıhhat ve sağlam fikir de olamaz.

Bu sırada denizciliğin ilerlemesi için Ak ve Karadeniz kıyılarında bulunan büyük şehirlerde Ticaret Kaptan Mektepleri açılmasına da çok ehemmiyet verilmeli ve dikkat edilmelidir.

Tabii bütün bu dikkatli davranma ve iş edinmelerin sonucunu almak, gerçekleşmesini sağla-

mak, hiç değilse yarım asır olsun, kılıçların kınlarında, cephânelerin sandıklarda kalmasına, yani savaş belâsının vatanı tekrar sarmaması şartına bağlıdır.

İşte efendiler! Türklerin ilerlemesi için güvenliğin ve hürriyetin sağlanması ve sürdürülmesi, adaletin genelleştirilmesi, demiryolu yapılması gibi tabii çalışmalardan başka, şu altı meseleye verilecek önem oranında vatanımız bir medeniyet merkezi olacak ve bu şartlar altında yetişecek aydın bir milletten bütün Türk, hatta İslâm âlemi istifade edecektir.

Son kelimeyi söyler söylemez, Gönül Hanım, bana doğru geldi ve sevinçle gülerek ellerimi sıktı:

– Tebrik ederim Tolun Bey! Tebrik ederim, dedi.

Şimdiye kadar Gönül'ün ne ellerini bu kadar sıcak duymuş, ne gözlerini bu derece parlak görmüştüm.

4 Temmuz

Öğleden önce çadırlarımızı bu ünlü 'Erden Su' mâbedinin duvarları kenarına kurduk. Etrafta hiçbir kimse gözükmüyor.

Surlarının kapılarından, bizi görmek için merak eden hiçbir kimse çıkmıyor. Ortalık tenha ve sakin...

Şimdi vahşi bir durgunluğun ve boşluğun, terkedilmiş olmanın sonucu derin bir sessizliğin hâkim olduğu yerlerde, kim bilir, vaktiyle böyle bir sabahleyin, ne heyecanlı at kişnemeleri, silâh çatırtıları, bölükleri teşkil eden yiğitlerin bağırtı-

ları, dümbelek ve zurna gürültüleri yükselir ve bir hayhuydur giderdi. Kalmuklar ve hükûmetleri, mavi Tuna'nın yeşil sahillerinden Kore denizlerine değin uzanan Moğol hanlarının bu en meşhur karargâhı, başkentin bugünkü miskin hâli, insana çölde kurumuş bir aslan iskeletinin üzüntü ve ümitsizliğini veriyor. Dünyanın her tarafından, tozlarına yüz sürmek için gelenlere kuvvet ve yiğitlik vermek için kapılarını açan bu muhteşem sarayın solgun manzarası, vereme yakalanmış bir pehlivana benziyor. Belki birkaç sene sonra, fakirlikten, terkedilmişlikten bu viran kubbeler de çökecek ve enkazının üstüne 'Karakurum' milletlerini bir unutma kefeni saracaktır.

Vaktiyle Moğolların şânını seslenir ve yükseltircesine dik ve yüksek duran bu kubbeler ve duvarlar, şimdi yıkık ve çökük vaziyetleriyle Cengiz saltanatının mersiyesini, sararmış uçuk dudaklarıyla fısıldıyordu. Tıpkı eski Firavunların haşmetini inleyen Nil sahilleri gibi...

Tarihin naklettiğine göre Cengiz, Moğolistan beyleri tarafından hakan seçilir seçilmez, Kerülen kasabasından göç ederek Orhun veya Orkun nehri kıyılarında ordu kurmuştu. Ancak 1299 tarihinde, Asya'nın batısında bir Osmanlı Devleti kurulurken dünyanın bu kıtasının doğusunda Timuçin'in oğlu Ögedey Kaan*, burada babasının dirilttiği Moğol Devleti'nin başkentini inşâ ve buradan bütün Moğolistan'ı,

* Sonradan Cengiz adını alan Timuçin'in Cuçi Han, Ögedey Kaan, Çağatay Han ve Toluy Han adlı dört oğlu vardı. Genişlik bakımından, dünyanın en büyük saltanatını elde etmiş olan bu hükümdârın ölümünden sonra ülkesi dört evlâdı arasında paylaşılmıştır:

Çin'i idâre ediyordu. Bir müddet sonra Guillon de Rubruquis adında bir Katolik papazı bu hânedandan, yani Ögedey'in kardeşoğlu 'Yeğeni' Mengü Kaan'ı en şaşaalı bir devirde ziyaret etmiş ve bu Moğol Hükümdârının sarayını dünyanın her tarafından, Moğolların galip ordularının ardına katılıp gelen sanatçılar, âlimler, serseri-

Cuçi Han, babası hayatta iken ölmüştür. Torunları, Rusya taraflarının hâkimi idiler. Kırım Hanları bu nesildendir. Cuçi Han'ın oğlu Batu Han, 1236 yılında hükümdarlık makamına geçti. Rus topraklarını tamamen zaptetti. Rusların Moğollara esâreti bu tarihten itibaren 227 yıl devam etmiştir. Batu Han, Rusya'dan sonra Polonya'yı, Macaristan'ı, Moravya'yı, Dalmaçya'yı tamamen istilâ etti. Bir aralık İstanbul'u dahi kuşatmaya teşebbüs ettiyse de muvaffak olamadı. Volga vadisinde 'Altınordu' Devletini kurdu.

Ögedey Kaan, Moğolistan Hakanı ve Çin İmparatorlu idi. Ölümünde eşi Turakine Hatun yerine geçmiş ve sonra oğlu Küyük Kaan, Moğol ve Çin hükümdarlığı tahtına çıkmıştır. Ögedey Kaan hânedânının başkenti Karakurum idi.

Çağatay Han, babası Cengiz'in ölümünde, büyük kardeşi Ögedey Kaan'ın fermanı ile Belh, Bedehşan ve Kaşgar taraflarının hükümdârı olmuş ve on dört (1227 - 1242) sene hükûmet etmiştir.

Toluy Han, babasından pek az zaman sonra ölmüştür. Cengiz'in hazinedarı idi. Oğullarından Mengü Kaan (1251 - 1259) ve Kubilây Kaan, Ögedey'in oğlu Küyük Kaan'dan (1246 - 1251) sonra Karakurum'da hüküm sürmüşlerdir.

Hülâgu'nun torunları 'İlhanlı Devleti' adı ile İran, Irak, Horasan bölgelerinde saltanat sürmüşlerdir. Bu hânedan önce Meraga'yı, sonra Sultâniye'yi başkent edinmiştir.

Fakat Hicret'in yedinci asrı sonlarına doğru, savaşlar biter bitmez Karakurum gittikçe önemini kaybetmiş ve ahâlisi de en sevdiği geniş yaylalarda göçebelik hayatına tekrar dönmüştür. Birkaç asır sonra, Hicrî 1000 târihlerine doğru, kuzey Moğolları, tapındıkları Buda adına bir büyük mâbet inşâ etmeye karar verdikleri zaman, bu tarihî sahayı seçmişlerdir.

ler ile dolu görmüş ve hatta bu sarayın bahçesinde, bir Fransız'ın inşâ ettiği zarif çeşmelerden, gümüş havuzlara şarap, kımız, şerbet aktığını kaydetmiştir.

Bugün öğleden sonra Gönül Hanım ile Ali Bahadır Bey ve Kont, manastıra doğru bir gezinti yaptılar; ben bir parça rahatsızdım, çadırda kaldım. Akşam döndükleri zaman mâbedi gezmek ihtimâli olmadığını söylediler. Üzüldük.

5 Temmuz

Bu sabah kalkınca arkadaşlarıma manastırı gezmeyi, ayrıca bir de benim deneyeceğimi söyledim. Yanıma Rusça ve Moğolca bilen ve hizmetkârlarımızın en zekîsi olan Sancay'ı aldım. Sancay, tâlimâtım gereğince daha uzaktan, tıpkı Budistler gibi tapınmaya başladı. Ben onu taklit ettim. Yanımıza bir Lama geldi. Elini öptüm. Ne olursa olsun kim olduğumu bildirmeye karar verdim. Yolda öğrendiğim birkaç Moğolca kelime ile ve Sancay'ın tercümanlığı ile pek uzaklardan, Türkiye'den geldiğimi, benim ecdâdımın da buralardan batıya göçtüğünü, Anadolu'da Timuçin, Çağatay, Hülâgû orduları kalıntısı yüz binlerce kimse bulunduğunu ve yaşadığını ve kendim İslâm isem de dedelerimin Budist veya Şâman olması ihtimali bulunduğunu anlattım. Cebimde saklı olan bir küçük Türk bayrağını gösterdim. Lama bayrağı elimden aldı. Reislerine göstereceğini söyledi.

Yirmi dakika sonra beni çağırdı. İki tarafı irili ufaklı, allı, sarılı, sancaklarla donanmış, her iki

tarafına yüzlerce Buda heykelcikleri sıralanmış dar bir mermer merdivenden çıktık. Geniş bir sofaya geldik. Kılavuzum durmadan eğiliyordu. Sağdaki kapının önünde de birer kere eğildikten sonra loş bir büyük odaya girer girmez tekrar hepimiz eğildik. Karşımızda, yaldızlı bir kanepenin üstünde köse, buruşuk yüzlü bir ihtiyar oturuyordu. Bana da bir yer gösterdi.

– Türk olduğunuzu anlatmak için bayrağınızı göndermişsiniz. Siz savaşa katılmadınız mı?

– Evet, katıldım, yaralandım. Esir oldum. Şimdi bu esâretten faydalanarak, Orhun Nehri kenarında, bundan bin iki yüz yıl önce ecdâdımızdan Bilge Kağan tarafından, kardeşi Kültigin adına dikilen 'Koşu Çaydam' daki âbideyi ziyaret etmek istedim. Arkadaşlarımla buralara düştüm.

– Arkadaşlarınız kimdir?

– İkisi Tatar'dır. Birisi de aynı soydan Macar'dır. Hepimiz bu kardeş topraklarına, bir seyyah merâkıyla değil, atalar yurduna dönen bir torun saygısıyla geldik. Bize yabancı gözüyle bakmayın. Biz ne Moskof casusuyuz, ne de Çin memuruyuz. Çin ve Moskof, atalarımızın ve babalarımızın düşmanı idiler. Tıpkı sizin gibi, şimdi biz hem akraba, hem misafiriz. Türk, Moğol töresi, asâleti ne emrediyorsa, bize öyle muâmele ediniz. Bugün dünya çok değişti. Vapurlar, trenler, telgraflar, telefonlar icât edildi. Onun için bu kolaylıklardan faydalanarak, bütün dünyadaki insanlar birbirini tanımak istiyorlar. Birçok kardeş milletler sonradan anlaştılar. Meselâ Macarlarla Türkler birbirine karşı vaktiyle birçok savaşlar yaptıktan sonra, bilginleri kitaplar yazdılar. Onlara bir kökten, bir babadan geldiklerini anlattı-

lar... Kim bilir, bir zaman sonra sizden de bize bir elçi gelir anlaşırız.

Bu sözleri biraz tepeden inme fakat ağırbaşlı bir tavırla söylemiştim. Konuşma biraz sert, fakat samimi idi. Hemen tesirini gösterdi. Lama ağır ağır yanındakilere bir emir verdi. Hemen arkasındaki iki gümüş bardakla kımız geldi.

Evvelâ Lama'ya götürdüler. Bir yudum içti. Artanını bana uzattı. Anladım ki zehirli olmadığını göstermek ve güven vermek için içmişti. Dedim ki:

– Gösterdiğiniz bu özene teşekkür ederim. Fakat bu davranışınıza lüzum yoktu. Çünkü ben sizin yüzünüzü görür görmez, bir kardeş yanında olduğumu ve bana hiçbir fenalık gelmeyeceğini hemen anladım.

– Buyurunuz, mâbedi, kütüphaneyi gezdirsinler. İsterseniz arkadaşlarınızı da davet edin.

– Teşekkür ederim. Kütüphanede acaba bizim Tukyu Türklerinin tarihine dair kayıtlar var mıdır?

– Evet vardır, dönüşünüzde buraya gelin size izahat vereyim.

– Bir şey daha sormama müsaade edin. Bayrağımızı gönderdiğim zaman kim olduğumuzu nasıl anladınız? Avrupa'da bir büyük savaş olduğunu biliyor musunuz?

– Savaşın bütün safhalarını Çin gazetelerinde okuyoruz. İşte en son gazete; Hakanınız Sultan Reşad'ın resmi var. Bayrağınız ise zaten mâlûmdu.

Resmi gördüm. Zavallı hakanımız, burada ne kılığa girmiş. Bu resim Çinli bir Mandarin'in tasviri idi. Fakat altında Beşinci Sultan Mehmet Han yazılı imiş.

Oradan teşekkür ederek çıktım ve Sancay'ı göndererek arkadaşları çağırttım. Mâbetlerden

en önemlilerini gezmeye başladık: Büyük mâbedin avlusunun ortasındaki sahanlıkta vaktiyle Abatay Han'ın çadırı dururmuş. Daha sonra Urga'ya kaldırmışlar.

Çadırın kutsal bir önemi varmış. Bu mâbetlerin Urga'da gördüklerimizden farkları, yalnız büyüklüklerindedir. Aman Allahım! Ne çok biçimsiz, küçük heykeller ve resimler!... Kılavuzumuzun söylediklerine bakılırsa, bu Buda heykelciklerinden yalnız bir mâbette yüz bin tane varmış. Büyük mâbedin giriş bölümünde üstlerine Tibet ve Moğol yazıları kazılmış ağır granit sütunların, alt tarafları öpüle öpüle aşınmış olduğunu görmek beni düşündürdü. Bilâl Bey dedi ki:

– Roma'da Sen Piyer (Saint – Pierre) Kilisesi'nde yapılmış bir İsa heykelinin ayakları Katolikler ve Kudüs'te Süleyman Mâbedi'nin harap duvarları da Mûsevî hacıları tarafından böyle öpüle öpüle aşınmıştır. Buda'yı, İsa'yı , Musa'yı, Muhammed'i takip eden insanlık, güçsüzlük içinde yalvaracak, öpecek, tutunacak bir şey, bir kuvvet, bir dayanılacak yer arıyor.

Bu direklerin yanındaki iki aslan heykeli de aynı şekilde tapınma işinde kullanıldıkları için parlıyorlardı. Mihrâbın tozlu, örümcekli harap merdiveninden çıkarken elimi tutan Gönül, heyecan ile bana daha yaklaştı. Bu sırada ellerim, dizlerim titreyecek, düşeceğim diye korktum. Ne dışı gösterişsiz, içi saf adamım!... Ben fakir teğmen, o milyoner bir fabrikatörün kızı. Hayır, bin kere hayır. Acaba Gönül'ü ve beni mâbedin kubbesini dolduran buhur-i Meryem gibi buhur kokuları mı sarhoş etti? Yoksa Gönül'den çok tabii olarak ve kendiliğinden çıkan bazı hare-

ketlere ben başka manalar mı veriyorum? Kendine gel Tolun!..

Öğle zamanını çok geçmişti. Biz de açlıktan ölüyorduk. Gönül'ü dermansızlıktan çok sararmış gördüm.

– Yoruldunuz, dedim, dönelim. Yarın da gelir, bir daha ziyaret ederiz.

Bu güzel kadın cevap verdi:

– Yoruldum diyerek araştırmanızı yarıda bıraktırmaya hakkım yok. Yorulursam tek başıma geri dönerim. Sizi rahatsız etmem, buraya hatır için gelmedim. Ben arzum ile gönüllü geldim, değil mi?

Güldüm ve:

– Size göre Kont da, ben de hepimiz gönüllüyüz, dedim.

Şimdi bu konuşmamızı, yanımızda durup dinleyen Kont'a tercüme etmek gerekiyordu. Gönül Hanım imdâdıma yetişmeyeydi, cevabımı harfi harfine tercümede güçlük çekecektim.

Gönül, senden kimlere etsem şikâyet!..

Lama'yı öğleden sonra ziyaret edeceğimizi kılavuzumuza söyledik ve döndük.

Saat dörtte Ali Bahadır Bey'le tekrar büyük rûhânî reisin huzuruna çıktık. Bizi aldı, beraberce kütüphaneye götürdü. Moğol hükümdarlarına dair ve bilhassa Cengiz, Ögedey, Kubilay ve Mengü Kaan haklarında bizlere birkaç eser ve belge gösterdi. Moğolca bazı müsveddelerin kopyalarını verdi. Bu konudaki incelemelerimi ayrıca neşretmek isterim. Bizden sonra buraları ziyaret edecek Türk bilginleri ve seyyahları için bu mâbette millî tarihimize ait pek çok hazineler vardır. Türklerden canlı, idealist, maceracı adamlar çıkıp zorluk ve sıkıntıyı göze ala-

rak, bilim ve tarih uğruna buralara kadar seyahat ettiklerini görecek, duyacak mıyım?

5 Temmuz

Moğolların övündükleri şeylerden, bütün Karakurum sarayından, şimdi yığın yığın molozlar, topraklar, bir de mermerden yapılmış üç metre uzunluğunda ve bir buçuk metre genişliğinde, bir kaplumbağa kalmış olduğunu gördük. Bu kaplumbağa da adam boyu otların içine gömülmüş ve böylece taşıdığı geçmişin hatıralarını geleceklere doğru eriştirmeği başarmış. Bu acayip hayvan heykelinin resmini aldık. Bugün buradan hareket etmek üzere çadırlarımızı bağladık.

6 Temmuz

Bu sabah çok verimli merâlardan geçiyoruz. Öğleye doğru bırakılmış, kullanılmayan bir şehre daha kavuşacağız: Uygurların başkenti olan eski 'Karabalgasun' şehrine.

Orhun ırmağının orta yaylalarında en eski çağlardan, XIV. Milâdî yüzyıla kadar üç hükûmet merkezi kurulmuş: Birincisi, eski Türklerin Koşu veya Koşaçaydam şehri. İkincisi, iki saat sonra varacağımız Uygurların Karabalgasun beldesi. Üçüncüsü, dün ayrıldığımız Erdem Su mâbedinin yapılmış bulunduğu yerdeki Moğolların idare merkezi.

Bugün hava dayanılamayacak kadar sıcak. Binlerce sinek sürüleri bizi ve atlarımızı rahatsız ediyor.

Şimdi Karabalgasun kasabasının Uygurlar tarafından inşâ edilen kalesinin harâbesinin içindeyiz. Zamanına göre ciddi bir medeniyetin kalıntısını gösteren bu harâbeler arasında, henüz çökmeyen kuleleri gezerken bu bölgenin başlıca sakinleri önümüzden kaçıştı ve uçuştular: Bir sürü karga.

Orhun Nehri'nden uzak olan bu yıkıntılar ortasına çadırlarımızı kurmaktan maksadımız, 1881 yılında Rus N.M.Yadrinçef (1842-1894), 1890'da Finlandiyalı A.Olai Heikel (1851-1924) ve bir yıl sonra da Wilhelm Radloff (1837- 918) tarafından keşfedilen üç dilde yazılı âbideleri görmekti. Taşların yerlerini, rastladığımız göçebelerden sorduk, hiçbir yararlı cevap alamadık.

Ümidimizi kesmek üzere iken hizmetçilerimizden biri, taşların bir kilometre ötede bulunduklarını bize haber verdi.

Karabalgasun şehrinin plânı, sokaklarıyla, meydanlarıyla, evlerinin hâlâ görünen temelleriyle pek belirli idi. Kim bilir ne ezici savaşlar, ne amansız istilâlar neticesinde bu şehir boş bırakılmış ve bir hüzün yıkıntısı hâlini almıştı. Burası ahşap Pompei idi.

Böyle muntazam sokaklar çizen, buralara göre bir bilgi, bir geometri örneği arzeden kalenin kurucusu Uygurlar şimdi nerededirler? Bu Uygur hükûmetinin bir tarihi yok mudur? Bir canlı izine rastlanmayan bu taş yığınları arasında arkadaşlarımla dolaştık ve bir taşın üstüne oturduk, daldık kaldık. Bu manalı sessizlik bana bir kuruntu verdi: Vatanım için - neden bilmem? - pek fenâ şeyler düşünüyordum. Ben ne kötümser bir insanım.

– Ay bakın, bakın o ne?

Gönül çırpınıyordu. Kont dürbününü çıkardı.

– Bir ceylân, dedi.

Bize doğru gelen hayvanın hayâli belirmeye başladı. Ceylânın koyu devetüyü rengiyle bu çorak toprakların rengi aynı olduğundan, bir bakışta uzaktan fark edilemiyordu. Bir iki dakika sonra, ince yapılı ürkek ve nazlı bir vücut göründü. Bu zarif hayvanın buralarda ne işi vardı? Eşini, yuvasını kaybederek bu ıssız virânelere mi düşmüştü? Yoksa bu, tenhâ ve esrarlı çöllerde vaktiyle koşuşan, gülüşen Uygur kızlarının ruhu mu idi? Ceylân, başı yerde bir şeyler arayarak ilerliyordu. Bu ölü memleketin çimenlerinin yeşil kefeni altında, bir iz, bir hatıra mı arıyordu?

Öğle sıcağı, sinekleriyle yine bizi boğazlamaya başlamıştı. Çadırlarımıza dönmek istedik. Yarı yolda gök gürlemeleri, şimşekler, yıldırımlar, yağmur, dolu, bora her tarafımızı sardı. Denize düşmüş gibi boğulurken çadırlarımıza kavuştuk. Hâlbuki bugün Üç Dil Kitâbelerinin kopyalarını alacaktık, kaldı.

Bunlara 'Üç Dil Kitâbeleri' adının verilmesi, bu âbidelerden bir kısmının Çince, diğerlerinin Uygurca ve kalanının eski Türkçe 'Orhun alfabesi' olmasından ötürüdür.

8 Temmuz

Dün akşam erkenden çadırlarımıza döndüğümüz ve yağmur yüzünden kararımızı yerine getiremediğimiz, çalışamadığımız için canımız sıkılıyordu. Yemekten önce Kont dedi ki:

– Şimdiye kadar hemen iki aydan fazla bir zamandır seyahat ediyoruz. Devamlı sûrette boş, ıssız çöllerden geçiyor ve sefil hayatlara rast geliyoruz. Nerede o tarihlerin bize haber verdiği canlı Ural-Altay kavmi? Benim bu ırk meselesini inkâr edeceğim geliyor. Buralar mı dedelerimizin, kökümüzün çıktığı yurtlar? Buralar mı bizim beşiğimiz? Buralarda insan değil, yılan bile yaşayamaz.

– Azizim Bilâl Bey! Hemen umutsuzluğa kapılmayın. Irk, soy meselesini inkâra yeltenenlerin birincisi sen değilsin. Avrupa'da pek çok bilgin, Hint-Avrupa nesilleri arasındaki akrabalığı inkâra kalkışmışlardır. Buna karşılık, insanların hepsinin tek bir soydan, Ural - Altay ırkından çıkma, yani Türklerin âdemoğlunun ataları olduklarını iddia edenler de vardır. Bir kere ırkların arasındaki münasebeti reddedenleri ben, bir başka görüş ve noktadan inceledim.

Bu bilginlerin çoğunun Yahudi olduklarını öğrendim. Bilindiği gibi, din ve milliyette aşırılıktan şimdiye kadar pek çok zarar gören Yahudiler, bilim ve felsefe, bir de masonluk yardımıyla bu iki kuvvete, yani din ve milliyete karşı mücadelede bulunmak isterler. Hâlbuki kendileri en temiz ırk, en saf ve karışmamış nesil olarak Yahudiliği gösterirler ve ekonomi alanında ve maddecilikte gösterdikleri başarılarını da nesillerinin bu saf kalışına bağlarlar ve temiz soyluluğu yalnız Yahudi ırkına mal ederler. Hatta İngiltere siyaset adamlarından ünlü Beaconsfield Disraeli, soydaşlarının dünya ticaretindeki yüksek mevkilerini kanlarının temizliğine bağlamıştır.

Bütün Avrupa'nın Hıristiyan bilginlerine karşı Hint, Cermen ve Arya nesilleri ve kolları arasındaki münasebeti kabul etmeyenlerin, henüz çok da derinleştirilmemiş olan Ural - Altay ırklarını inkâr edeceklerine şüphe yoktur. Eğer bir İspanyol ile bir İrlandalı arasında Arya olmak yönünden bir akrabalık görüyorsanız, mutlaka bir Macar ile bir Türk'ün bir Tatar ile bir Moğol'un arasında da öyle münasebet göreceksiniz.

Turan ve ilmî deyimiyle Ural - Altay milletleri, ırk ve dil bakımından ancak Macar Profesör Vambery'den yani otuz, kırk yıldan beri araştırılmaya, incelenmeye başlanmıştır. İnsanlığın bu büyük kolunun tarihi, kültürü, medeniyeti, soyu ve dili ve yaşayışı üzerinde incelemeler yapan bilginlerin sayısı beş altı kişiyi geçmez. Bu alandaki soy, dil ve tarih araştırmaları daha çok ilerlesin ve bu kolda en çok ihtisas sahibi olmaları beklenen Türk ve Tatar bilginleri çalışmaya başlasınlar ve Asya milletleri arasında ki temaslar artsın, o zaman pek çok gerçekler meydana çıkacaktır.

Türkçe ve Macarca arasındaki münasebet, cümle yapısı ve bazı çoğul kuralları yüzde dört, beş kelimeden ibaret gibi sanılır. Fakat Profesör Meysaroş ayarında yüksek bir bilgin, bu yüzde dört münasebeti yüzde kırka, elliye çıkarır ki, filoloji ve kelime üremesi hakkında bilgisi olmayanlar bu inceliklere nüfuz edemezler. Meselâ Macarcada bir 'keyb' sözü vardır ki, örnek ve levha manasına gelir. Bu kelimenin Türkçe ile ilk bakışta hiçbir ilgisi yok zannedilir. Hâlbuki bir uzman bunun bizim 'gibi' sözümüzün aslı olduğunu iddia ederse hak kazanır.

Bugün Avrupa'da ve Asya'nın batısında oturan Macarlar, Finler, Türkler ile Uzakdoğu'da,

Gobi çöllerindeki Mançu, Moğollar, daha kuzeydeki Çuvaş, Kırgız ve Başkurtlar arasındaki gelenek ve yaşayış bakımından rastlanacak ayrılıktan ürkmemelidir. Her şeyden önce düşünmeli ki, Doğu Asya'da yetişmiş atalarımız bugünkü Avrupa ülkelerine geçmek için ne tepeler aşmış, ne maceralar atlatmış ve ne türlü hayat sahneleri yaşamışlar. Ne kadar yeni soy ve nesillerle uyuşmaya, karışmaya mecbur olmuşlardır. Turanlılar oldukları yerde kalsa idiler, elbette bugün neslimiz bu derece karışmamış, o ülkeler bugünkü kadar boş ve ıssız kalmamış olurlardı. Elbette bir güçlü milletin, bir de güçlü medeniyeti çıkmış olacaktı. Kaderden başka bir kuvvete bağlanamayacak olan büyük göçümüz sebebiyle Anayurdumuzda kalan dökünтüler, böyle perişan ve ilk vatanımız böyle çöl hâlinde kalmış ve biz de tanınmayacak derecede değişmişiz. Fakat bu değişme görünürdedir, inanınız, azizim Kont! Görünürdedir. Yaldızdır. O cilâyı kazıyabilecek üstadlar bul, âlimler yetiştir, senin bulunduğun medeniyet tepelerinin eteklerine doğru bu düşkünleri kaldır. O zaman oradaki yapmacık farkın da kalktığını görürsün ve 70 milyon soydaşını bir anda tanırsın.

Bilâl Bey:

– Kim bilir?

Bu gece güzel uyudum. Sabaha karşı gördüğüm bir rüyanın tesiri ile güneş doğmadan uyandım. Yanıma kâğıt kalem aldım. Karşımızdaki ıssız tepeye çıktım. Burada, yoldaşlarım uyanıncaya kadar hatıralarımı, her gün geçen hâdiseleri yazdığım özel defterime yazmak istedim.

Gönül'ün gönlümdeki aşkı, 'Benden bahset!' diyor ve sanki çırpınıyordu ve gözlerim onun hayâli etrafında dalıyordu... Kalemimin ucuna Kemâl'in şu mısraı geldi:

Esir-i aşkın oldum gerçi kurtuldum esâretten

Yazdım, yazdım. Gönül'ün derin bilgisi, benim askerlikten başka malûmatımdaki fakirlik; onun serveti. benim yoksulluğum; onun güzelliği, benim hâlim... Hep sayfalara döküldü...

Tanyerinin ağarması geçmiş, güneş doğmuştu. Tam bu sırada:

– Tolun Bey! Tolun Bey! Bana yardım et, bak neler getiriyorum!

diyen Gönül'ün çığlığını duydum. Elinde peksimetler, sütlü kahvem, tereyağı kutusu bana doğru geliyordu. Koştum, kıymetli yükünü elinden aldım ve teşekkür ettim.

– Bu gece uyumadınız mı?

– Aksine çok güzel uyudum. Biraz erken uyandım, seyahatnâmemi yazmak için buracığa geldim.

– Oh, ben notlarımda çok gerideyim. Bakayım siz neredesiniz?

Engel olmama vakit ve fırsat bırakmadan defteri kavradı, üzerine atıldım.

– Â... Siz şair de olmuşsunuz. Bu mısra ne? *'Esir-i aşkın oldum, gerçi kurtuldum esâretten'.*

Hemen defteri kapadı; bana verdi. Yutkundu, durdu, kızardı. İkimizi de bir iki dakika heyecanlı bir sessizlik sardı... Gönül birdenbire:

Bilseniz bu gece üç saat çalıştım. Eminim ki 'Kül Tigin' yazılarını hepinizden önce ben okuyacağım, ben keşfedeceğim, dedi.

Ben de bisküvimi kahveye batırdım. Yapmacık bir kayıtsızlıkla karşılık verdim:

– Korkarım ki, siz hiçbir şey keşfedemeyeceksiniz.

– Ay niçin?

– Çünkü... Şimdiye kadar hiçbir şey keşfedemediniz.

- Kâfi!... Anladım. Yanılıyorsunuz bey! Kadınların fikirlerini, hislerini gizlemekte ustalıkları vardır. Aksine, o saklanmak istenen duyguları sizin daha önce keşfetmeniz gerekirdi.

– Benim için keşfedilecek bir şey yoktu.

– Yok mu idi?

– ?'....

– Buyurun!

Aceleyle boynundan göğsüne sarkan ince bir plâtin zinciri çekti. Benim ona Krasnoyarsk'ta armağan ettiğim bir madalyonu çıkardı. Kızararak ve titreyerek açtı. Ne göreyim?!.. Aman Allahım! Ne göreyim?!.. Benim resmim!

Ayaklarına kapandım.

– Artık bırakın, vazifemizi düşünelim. Haydi arkadaşlara kavuşalım. Ciddiliğe yakışmayan çocukluklarda bulunmayalım.

Fakat ben neler, neler söylemek istiyordum. Hiçbir cevap veremedim. Dilim tutuldu.

Hava bugün pek güzeldi. Fırsattan faydalanarak 'Üç Dil Kitâbeleri'ni kopya etmek lâzımdı. Arkadaşlar hazırdılar. Develerimizden birine küçük fıçıları, fırçaları, kâğıtları ve diğer malzemeyi yüklettik. Kırık granit kitâbelerin gömülü bulunduğu harâbelere doğru yollandık.

Kitâbelerin aynen kopya edilmesi meselesinde, bilmeyenler ve tedarikli bulunmayanlar için

başarı pek güçtür. İlkin kitâbeleri dikkat ve titizlikle temizlemek ve yıkamak, sonra kopyaya elverişli bir cins kaba kâğıtla taşın yazılı tarafını örterek su püskürtmek sûretiyle ıslatılan kâğıdın nemli hamuru, yazıların en ufak çizgi ve noktalarını kavrayıncaya kadar kâğıdın üstüne fırça ile, bazen hafif ve bazen hızlıca vurmak lâzımdır. Kâğıt, yazılar ile tamamen birbirine uymuş ve yerleşmiş hâle girince üstüne bir tabaka kâğıt daha sermeli ve yine usulca üstüne, su serpmeli ve fırça ile dövmeli. Aynı işi yazının derinliğine ve kalınlığına göre sekiz, on tabaka kâğıtla tekrarlamalı. Sonra kâğıtları kurumaları için, olduğu gibi bırakmalı. Bu tabakalar kuruyunca birbirine yapışıp, mukavva hâline gelir. Kalıbı alınmak istenen resim ve yazıların örneği tamamen bu kalınlaşan tabakanın altına çıkar.

Karabalgasun'da bu kitâbe parçalarından on beş tane olduğundan, bize oldukça büyük iş çıkardı. Saatler geçiyor... Kimsede lâkırdı yok, yorulmak, dinlenmek yok. Kollar işliyor. Yalnız harâbenin ıssızlığı içinde fırçalarımızın taşların üstüne vurulmasından çıkan tik taklar işitiliyordu.

Bugün devecilerimiz de, hizmetçilerimiz de sevinçli ve istekli görünüyorlardı. Hava bozulmadan bu işi bitirmek istiyorduk.

9 Temmuz

Bugün de öğleye kadar çalıştık. Bütün yazıları kopya ettik ve dileğimize kavuştuk. Yarın sabah eski Türklerin idâre yeri olan Koşo yahut Koso

Çaydam'a doğru yollanmak üzere çadırlarımızı toplayacağız.

10 Temmuz

Tanyeri ağarırken çadırlarımızı söktük. Bir saat sonra Orhun ırmağının sağ tarafındaki yokuşa tırmanıyorduk. Tepeden kuşbakışı ile, karşımızdaki yayla baş döndürecek derecede geniş görünüyordu.

Sarı ve kırmızı renkte kuru ot, kum ve taşların ortasında Orhun Nehri kıvrılmış, uyuyan bir ejder gibi hareketsiz duruyordu. Yardan tekrar inmeye başladık. Önümüzdeki küçük göllerde, bataklıklardan çıkan milyonlarca sinekler gözlerimize girmeye ve atlarımızı huylandırmaya başladı.

Gülünç bir facia

Gönül Hanım, kılavuzumuz Mengüberdi ile beraber bizden birkaç yüz adım ilerideydi. Arkasında Kont ile ben hayvanlarımızı yavaş yavaş sürüyorduk. Bizim arkamızdan, Ali Bahadır Bey, Sancay ve diğer hizmetçiler geliyordu... Uzaktan bir feryattır koptu... Gönül Hanım'ın o pek yumuşak başlı atı, gemi azıya almış koşuyor, arkasından Mengüberdi atının önüne geçmek istiyor, bücür hayvanı ile bir türlü yetişemiyordu. Kont ve ben âni bir heyecanla atlarımızı mahmuzladık. Bu dakikadaki hislerimi tahlil edersem, itirafa mecbur olurum ki, heyecan ve istekle atılmama sebep, Gönül'ün bir kaza geçirmesi tehlikesi kadar, Kont'un benden evvel o kı-

zın kurtarılmasına yardımda başarı sağlaması korkusu idi. Gözüm dönmüş, atımla beraber kazaya uğrayan Gönül'e doğru uçmak istiyordum. Bir saniye içinde Kont gözden kayboldu. Arkama bakınca, hayvanı ile beraber bir batağa saplanmış gördüm. Hemen o anda ben de kendimi yerde buldum. Benim hayvanımın da ayakları bir yabani sarmaşığa dolaşmış ve yere kapanmıştım. Ayağımın biri üzengide, diğeri atın altında kalmıştı. Gök kubbesi başıma çöküyor sandım. Kurtulmak için kumları tırmalıyor ve çabalıyordum. Kalbimi kemiren kıskançlık ve yarış hissiyle Kont'u gözetlemeyip, hedefim olan kurtarma vazifesine koşmuş olsaydım, önümdeki çalıları görecek, atımı ona göre idare edecek ve ben de düşmeyecektim.

Ali Bahadır Bey yan taraftan diğer hizmetçilerle koşarak Gönül'ün hayvanının önüne geçmiş, onu muhakkak bir tehlikeden kurtardıktan sonra daha korkunç bir durumda olan Kont'un imdadına yetişmişti. Ben de bu sırada yavaş yavaş atın altından sıyrılmış, çıkmıştım. Bir şey olmamıştı. Yalnız pantolonum yırtılmış ve dizkapağım berelenmişti. Hadisenin en tuhaf tarafı Kont'u çamurdan çıkarmaya uğraşanlar arasında Gönül Hanım'ında bulunmasıydı. Kont Zichy, Gönül'ü kurtaracak iken, bu asil ve cömert kız onu kurtarıyordu. Tâlihin bu alayını daha sonra Bahadır Bey'in şakası tamamladı:

– Koca askerler, yaman süvari imişler! Anavatanı bırak, seyahat eden hemşireyi kurtaramadılar. Siz esir olmaya ezelden adaymışsınız.

Bu hükme can ve gönülden ikimizin de bir

– Evet!..

deyişimiz vardır ki, bu takdir kelimesinin manasındaki zevk işitilmeyince anlaşılmazdı.

Bundan sonra yolumuz daha taşlık bir vadiye uğradı. Yarım saat geçti. Pek uzaktan, dürbünlerimiz arasından bir siyah nokta belirdi. Her tarafta görmeye alıştığımız saraylara rağmen, bu noktada, bize bunca zahmetleri göze aldırtan asıl hedefimiz, Orhun âbideleri harâbelerinin olduğunu fark ettik. Bir saat önceki kazayı unutarak ellerimizi çırptık. Orhun Irmağını geçtik. Taşlık arazide yükselen bir tepeyi aştık. Ve sular kararırken çadırlarımızı, ecdâdımız Tukyu Türklerinin eski başkenti kenarına kurduk. Yolda geçirdiğimiz kaza ve heyecandan ötürü yorgunduk. Kül Tigin Âbidesi ise iki yüz metre kadar bir mesafedeydi.

Milletimizin bu on iki yüzyıldan beri mevcut ve dikili bu medeniyet şahidini, onun şanlı yazarının sözlerini görmek, dinlemek için şiddetli bir arzuya kapıldık. Hizmetçilerimiz yemeklerimizi hazırlayıp, yataklarımızı yapıncaya kadar, bu millî hatırayı ziyaret etmeye karar verdik. Sanki kalbimizin çarpıntısı bizi ileriye doğru itiyor ve uçuruyordu.

Ali Bey:

– Ben hepinizden evvel varacağım,

dedi ve koşmaya başladı. Gönül Hanım alaylı bir kahkaha salıverdi:

– Gafiller! Ne koşuyorsunuz? Hepinizden daha pek çok önce, yirmi beş yıl önce burasını Ruslar keşfetmişler.

Nihayet öndekiler durdular. Gönül'ü başkan olarak en öne geçirdik; âbidenin huzuruna yüreğimiz çarparak, görünmeyen, fakat duyulan haşmet dolu bir huzura çıkar gibi, hürmetle vardık.

KÜL TİGİN ÂBİDESİ

Yâ Rab! Türk'e, o senin birliğin, ululuğun uğruna kanını yüzyıllardan beri döke döke eriyen bu sâdık, fedâkâr, talihsiz millete, nineleri gözyaşlarıyla, evlâtları kendi kanlarıyla abdest alarak meydandaki mescitlerinde, yüce huzûrunda secdeye varan senin öz kullarına neden cihânı düşman ettin? Neden onları âlem nazarında hor ve hakir kıldın? Dünkü mutluluk ve ezici kuvvetlerinin hemen peşi sıra bugünkü sefâlet ve perişanlıklarına sebep nedir?

Kül Tigin Âbidesi*, bundan aşağı yukarı on yıl önce tuğla ve çimento ile örülerek, malesef bugün harap bulunan bir kârgir çatı altına alınmışsa da, biz bu binadan, şimdi levhanın iki yanında, iki yıkık kalın yan duvardan başka bir şey göremedik. Bu kül renkli mermerden levha, Milâdın 732 tarihlerine, yani hicretin 48. yılına doğru Tukyu Türkleri hükümdarlarından iltiriş ile İlbilge Hatun'un oğlu Kül Tigin'in şanını yaşatmak için büyük kardeşi tarafından yazdırılmış ve diktirilmiştir. Bu âbidenin güneybatısında, bir kilometre mesafede, diğer bir âbide daha vardır ki, o da Kül Tigin'in büyük kardeşi Bilge Kaan adına dikilmiştir. Bu âbidelere 'Bengü Taşları' da denilir. Bilge Kaan adına dikilen âbide, yer sarsıntıları ile kaidesinden yere düşerek yuvarlanmış ve parçalanmıştır. Kül Tigin kitabesinin de yıkıldığı, bazı kaynaklarda ifade ediliyorsa da, biz bunu yukarıda söylediğim gibi, iki duvar arasında bulduk. İhtimal ki Çinli-

* Kül Tigin: 'Kül' kelimesi belki 'yiğit' demek olan 'külig'dendir.

ler veya bu taraflardan geçen Moğollar tarafından bu duvarlar yapılmıştır.

Kül Tigin kitâbesinin boyu 372 santimetre ve eni aşağı tarafta 132 ve yukarı yanda 122 santimetre ve kalınlığı da altta 46, üstte 44 santimetredir. Bu taşların dört yüzünün de yazılı olduğunu biliyorduk. Şimdi ise yalnız iki duvar arasında bulunan tek cephenin hâkkedilmiş bulunduğunu gördük. Bu hâle bir mana veremedik. Ortalık tamamen karanlıktı. Yanımızdaki pilli el lâmbalarını yaktık. Yazıları şöyle usûlen, rastgele incelemeye başladık. Ne görelim?... Bir ejderha tasviri başlığı ile beraber bu levha tamamiyle Çince yazılmıştı. Kapkara gök kubbesi sanki erimiş katran gibi başımıza döküldü. Ya şimdiye kadar bu konuda okuduğumuz eserler yanlış ya da aradığımız kitabe bu değildi. Donduk kaldık. Bir saniye sonra âbidenin arka tarafından gelen Kont'un sesi işitildi:

– Buraya gelin! Buraya!

Koştuk. Feneri tuttuk. Âbidenin arka yüzünü örten duvardan düşen bir tuğlanın altını gösterdi. Orada eski Türk yazıları görünüyordu.

Bu engelin önünde ne yapacaktık? Beslediğimiz mübarek emeller, üç aya yakın bir zaman zarfında çektiğimiz emekler şimdi havaya mı gidecek? Bu levhayı, tarihimizin önsözünü, atalarımızın iftihar kasidesinin şah beytini okumadan mı döneceğiz? Ecdâdımızın zaferler kitabına, fetihler defterine, battal etmek kastı ile bu çizgiyi kim çekti? Türk milletinin şeref türbesi kapısına bu duvardan perdeyi hangi kindar düşman örttü? Ruslar mı? Çinliler mi?...

Yâ Rab! Türk'e, o senin birliğin, ululuğun uğruna kanını yüzyıllardan beri döke döke eriyen

bu sâdık, fedâkâr, talihsiz millete, nineleri göz-yaşlarıyla, evlâtları kendi kanlarıyla abdest alarak meydandaki mescitlerinde, yüce huzûrunda secdeye varan senin öz kullarına neden cihânı düşman ettin? Neden onları âlem nazarında hor ve hakir kıldın? Dünkü mutluluk ve ezici kuvvetlerinin hemen peşi sıra bugünkü sefâlet ve perişanlıklarına sebep nedir?

Sana doğru yükselmek için çalıştıkça niye onları hakaret uçurumlarına ittin ve itiyorsun? Madem ki düşürecek, ezecektin! Niye onları büyülttün, yücelttin, yükseklerden yuvarlayıp paramparça etmek istedin? Bu cilveye sebep ne Yârabbi?

Birden bağırmışım:

– Bu duvarı yarın yıkarız!

– Evet, neticede iki üç gün fazla burada kalmış oluruz, o kadar.

Bu gece çadırlarımıza döndüğümüzde Kont'la aramızda şu konuşma geçti:

– Acaba çözmeye çalıştığımız eski Türkçe ile şimdiki Osmanlı Türkçesi arasında, zamanın ve mesafenin uzaklığından ötürü ne derece benzerlik vardır?

– Azizim, bu noktada mesafenin hiç önemi yoktur. Sizi de temin ederim ki, ben Başkurtça okuduğum yazıların onda sekizini anladım. Şarkiyatçıların belirttiklerine göre Kuzey Kutbu'na yakın Lena Nehri kenarında, ilkel bir hâlde yaşayan Yakutların diliyle bizim dilimiz arasında fark hemen hemen yok gibidir. Zaman aşımı ve mesafe uzaklığının tesiri ise normaldir ve bilimin kabul ettiği bir husustur. İnkâr edilemez, dilleri zaman bir kurala uygun olarak törpüler ve yontar. Meselâ kışlak, yaylak, otağ kelimeleri zaman-

la kışla, yayla ve oda olur. Bununla beraber bu tesirin derecesini, inşallah âbide yazılarını çözmeyi başarırsak daha çok anlayacağız.

Kâşgar civarında Turfan adlı yerde ve Türkistan'ın ötesinde berisinde keşfedilip Berlin, Paris ve Londra müzelerine taşınan Uygur eserlerinde de bu yakınlık aynen görülür. Bilirsiniz ki, Cengiz'in ölümünden sonra oğullarından Çağatay Han, büyük kardeşi Ögedey Kaan'ın fermanı ile Türkistan, Mâveraünnehir, Belh, Bedehşan ve Kâşgar bölgelerine Han seçilmişti. Nitekim Cengiz'in torunlarından Batu Han, Kazan ve Ejderhan'dan geçerek maiyetindeki Kıpçaklılar ve Türkmenlerle Macaristan'a ulaştı. Çağatay Han'dan sonra buralarda kullanılan Uygurcaya, Çağatayca adı verildi. Bizim Osmanlı Türkçemizin aslı da bu Çağatayca'dır. Bu bakımdan Cengiz'in ölüm tarihi olan 1206'dan önceki eserlere Uygurca ve bu tarihten sonrakilere Çağatayca demek uygundur.

11 Temmuz

Sabahleyin erken hizmetçilerimize kazmaları yüklettik. Kül Tigin kitâbesinin etrafına toplandık. Ve dikkatle duvarı indirmek için adamlarımıza talimat verdik. Tercümanımız Mengüberdi, işbaşı olmak üzere Sancay ve Urdulu adlarındaki hizmetçilerimizin ve devecilerin dikkatle duvarı yıkmaya başladıklarını ve düşen taşların arasından açılan gediklerin altından yazıların çıktığını görünce, Bahadır Bey'e dedim ki:

– Günlük hatıralarımı eski edebî üslubumuzla yazacak olsaydım, bu manzarayı *'Arûs-ı târihin tutuk-ı nâzını küşâd* / Tarih gelininin naz duvağını açmak' ifadesiyle not ederdim.

– Bu kelimelerin Türkçesiyle de yine aynı fikri ifade edebilir; aynı şeyi yerine getirebilirsiniz.

– Hayır, yerine getiremem. Bakınız, 'Tarih gelininin naz duvağını açmak' cümlesi, dilimizin güzel söyleyişine uygun gelmiyor. Bu tıpkı, bir dilin şivesini bilmeyen bir yabancının, başka bir dilden çevirdiği bir paragrafı andırıyor. Aralarında hiçbir münasebet olmadığı hâlde Türkçemiz bu hususta aynen Fransızcaya benziyor. Fikirde açıklık istiyor; manaları akıl ile değil, his ve zevk ile anlaşılacak Farsça birleşik sıfatlara, edatsız benzetişlere Türk şivesi hiç uygun değil.

– Bir ismin sonuna Farsça bir emir eklenerek yapılan tamlamaların yavaş yavaş bırakılması Türkçe için bir zarar, bir kayıp mıdır?

– Hayır. Çünkü dikkat edilirse nazar rübâ 'göz çeken', dil dûz 'gönül delen, kalbe batan' gibi mantığa uygun bir mana ifade etmeyen cilveli, aşüfte Farsça tamlamalar eski edebiyatımızda ciddilikten, sağlamlıktan eser bırakmamıştı. Şairlerimiz, edebiyatçılarımız da bu parlayıp sönen ateşböceklerine benzeyen bileşik sıfatlara aldanarak göğüslerini yakması gereken alevlerden faydalanamamışlardır. Bu felâket ile o koca edebiyat, manasız ve faydasız bir gürültü gibi bize miras kalmış.

Bu konuşma sırasında yürüyor ve çevremizi dikkatle inceliyorduk. Âbideden biraz ötede gayet büyük mermerden bir kaplumbağa gövdesi, çok özenilerek işlenmiş kalın pullu kabuğu ile

yüzyılların yadigârı olarak otların yeşil kefenine bürünmüştü. Yazık ki sanatkârca oturtulmuş bu iri hayvanın başı kopmuş ve kaybolmuştu. Etrafta yine kül rengi mermerden oyulmuş yedi tane başsız heykel, kederli bir manzara içinde duruyorlardı. Dikkatle baktık. Mutlaka bu sanatla işlenmiş mermerlerin birer rûhu vardı ki, o ruh, mensup oldukları milletin zekâsı ile alâkalıydı. Bizim önümüzde bunlar silkinecek, titreyerek canlanacak sandım. O kadar üzüntü ve heyecan duymuştum.

Bu taş parçalarının oyuluşundaki ustalık, incelik, canlılık on iki asır öncesi yüksek bir Türk medeniyetinin üstün seviyesini gösteriyordu. Heykellerin elbiselerinde görülen kıvrımlar, buruşuklar; vücuttaki adalelerin elbiseler altında görünüş ve duruşu, silâhların vaziyeti, kemer tokalarının oymaları hâlâ belli idi. Ne kadar yazık ki, o zamanki yüzler hakkında incelemelerde bulunabilmek için bu heykellerden hiçbirinin başını elde etmek kabil olamadı.

Türklerin eski mamur başkenti olan Koşu Çaydam'ın vakiyle bu bölgede olduğunu, bu medeniyetin eseri olan kalıntılar onun varlığını ispat ediyordu.

Heykellerin bugünkü durumlarına göre, bunların yüzleri ve bakışları âbideye dönükmüş. Belki bunlar mukaddes tarih sayfasının bekçileriydiler. Bunlar on iki asır, milletimizin alınyazısını gözlediler. Belki kadirbilmezlikten, terkedilmiş olmaktan, anlamamazlıktan gelmelerden bıktılar. Zamanın tahriplerine boyun eğdiler. Kahrolmuş, bezmiş bir hâlde ebedî surette yıkıldılar, gittiler ve bittiler. Yıkmak yapmaktan çok kolaydır. Ak-

şama kadar duvarları indirdik. İnce matkaplarla yazıların etrafını dikkatle kazımaya başladık. Önemli olduğu için bu işi biz yapıyorduk.

12 Temmuz

İşimize bu gün de devam ettik. Levhayı tam olarak kazıldıktan sonra yıkadık. Bir önemli kısmın kopyasını çıkardık.

13 Temmuz

Getirdiğimiz kitaplar, plânlar üzerinde gece yarısına kadar çalıştık. Rus şarkiyatçılarından Radloff ve Danimarkalı Thomsen'in çıkardıklarındaki eksikliklerin halli ve tamamlanması ile uğraştık. Geri kalan yazıların kopyalarını aldık. Bir yıldan beri sürekli olarak üzerinde çalıştığımız Orhun eski Türk yazılarını şimdi doğru düzgün ve kolayca okuyorduk. Arkadaşlardan biri bir eksiği tamamlamaya, bir yanlışı düzeltmeye muvaffak olunca ne kadar seviniyor, memnun oluyordu. Sevinçler, şenlikler ve heyecanlarla işimize devam ediyorduk. Yalnız Türkçe bilmediğinden ötürü bu işe katılamayan Kont üzgündü.

GÜNEŞ DOĞARKEN

Ortalık ağardı. Çayırlarda tüten bir güzel tazelik kokusu, ince bir tül gibi bizi kapladı. Yanıma baktım, öndeki kitabede yazılı olanları, arkamdaki o koca ve korkunç heykeller tekrar ediyor, sandım. Levha o derece tesirli, bizler o kadar heyecanlıydık.

15 Temmuz

Dört günlük emeğimiz başarı ile sonuçlandı. Bu sabah şafak sökmeden kalktık. Tıraş olduk. Gönül, Türk kadınlarının o bölgede giyindikleri biçimde kırmızı zemin üstüne sarı işlemeli cübbeye benzeyen, uzunca yenli bir entari giymiş; kumral saçlarını iki örgü ile omuzlarından göğsüne doğru uzatmıştı. Bu elbiseyi Urga'da satın almıştı. Yerin tesirinden mi, yoksa hislerimizin yanılmasından mıdır, nedendir bilinmez, hepimiz bu giydiklerinin Gönül'e pek yaraştığı görüşündeydik.

Ben askerî elbisemi, Kont ise hafif süvari üniformasını giymişti. Bu giyim eşyalarını buralara nasıl getirdiğimizi anlatmadan geçemeyeceğim. Bunları demiryolu yolculuğunda iki battaniyenin, hayvan yolculuğunda, at çuvallarının arasına dikerek ve o suretle aşırttık. Bahadır Bey de millî Tatar kıyafetiyle süslenmesini tamamladı.

Güneş doğmadan âbidenin önüne vardık. Daha dün akşamdan adamlarımız kitabenin önündeki molozları süpürmüşler; orasını düzeltmişlerdi. Hepimiz bir halka olduk. Som sırma elbise-

ler giymiş vezirleri, mareşalleri arasında Cuma selâmlığına çıkan muhteşem, mağrur bir Türk Hakanı gibi, güneş yaldızlarını, ışıklarını ufuklara saçarak ağır ağır yükselmeye başladı. Ortalık ağardı. Çayırlarda tüten bir güzel tazelik kokusu, ince bir tül gibi bizi kapladı. Yanıma baktım, öndeki kitabede yazılı olanları, arkamdaki o koca ve korkunç heykeller tekrar ediyor, sandım. Levha o derece tesirli, bizler o kadar heyecanlıydık.

Kaplanoğlu, 'Yâ Allah! Yâ Muhammed!' diye bağırdı. Karşımızdaki tepelere çarpan bu ses, çöllerde çınladı. Hepimiz titriyorduk. Bu yüce heyecan arasında ben de, kazarak meydana çıkardığımız ve çözdüğümüz kitabenin taşıdığı sözleri, doğan güneşe karşı dönerek yüksek sesle okumaya başladım.

HEPİMİZ AĞLIYORDUK...

Nur ve parlaklık içinde bir donanma, bir millî tören kutlarcasına kitâbenin metnini bitirdiğim zaman, bu boşluk içinde son cümlenin de parlaya parlaya, dalgalana dalgalana ezelden ebede doğru süzülüp uçtuğunu duyar ve görür gibi oldum. Eminim ki ben ve arkadaşlarım tamamen dünyadan geçmiş, bulutlara ve ışıklara, göklere karışmıştık. Bu yazılar, güneşin yaldızlarıyla, göğün mavi kubbesine kazılmış olaydı, gözlerimiz yine bu kadar kamaşacak, kalbimiz bu derece yükselecekti.

Göğsünü kabartacak, alnını yükseltecek
olan bu tarih sayfasının önemli bölümlerini,
dilimizin bu günkü şivesine naklederek
buraya kaydediyorum:

"Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında âdemoğlu kılınmış. Onların üzerine atam Bumin Kağan, İstemi Kaan oturmuş, oturarak Türk milletinin ilini töresini, töresini düzenleyivermiş. O zaman dört taraf hep düşman imiş. Dört tarafa ordu salarak saldırmışlar. Tanrı'nın verdiği kuvvetle atam Kaan'ın askerleri kurt ve düşman askeri koyun gibi olmuşlar. İleriye, geriye seyirtmişler. Yabancı milletleri büsbütün sindirmişler. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüşler. Ülkelerin sahiplerini ülkesiz, hakanların uyruklarını hakansız bırakmışlar. Mahkûm ettikleri milletleri kendi töreleriyle, düzenleriyle hayran etmişler.*

* 12 yüzyıl önce Uzakdoğu'daki ecdâdımız Tukyu Türklerinin kullandıkları Türkçe ile bugünkü dilimiz arasındaki fark görülsün diye, Kül Tigin Kitabesi'nin bazı parçalarını aynen dipnot olarak verelim. Âbidenin birinci cümlesi : 'Üze kök Tengri asra yağız kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış; kişi oğlında üze eçüm apam Bumın Kağan İstemi Kağan olurmuş.'

Ey Türk! Kendine gel!

Atam kağan yiğit, subayları bilgili, erleri doğru sözlü imişler. Çinlileri, Tatablıları, Tibetlileri idareleri altına almışlar.

Fakat büyük atanın torunları babaları gibi çıkmamışlar. Kaanlar bilgisiz, görgüsüz olunca, subaylar güçsüz, erler yüreksiz ve millet ahlâksız oluvermiş. Bu zavallılıkları yüzünden, sırf rahatları için Çinlilerden dirlik istemişler, birlik istemişler. Lâkin başbuğlar yekdiğeriyle, millet birbiriyle didişince, çekişince bütün millet istiklâlini kaybetmiş. Asil evlâtlar Çinlilere sefil köle, şakrak kızlar sümsük cariye olmuşlar. Türk beyleri öz adlarını bırakıp Çince isimlerle dağlanmışlar; Fağfura (Çin İmaparatoruna) bağlanmışlar. Yumuşak Çin ipekleri giydikçe milletin kalbi katılaşmış; parlak sırmalar kuşandıkça gözlerin feri sönmüş.

Türk'ün kara halkı düşünmüş!

*Devletli bir millet idik. Devletimiz şimdi nerede? Kime devlet kazandıralım. Kaanı olan bir millettik. Kaanımız bugün nerede? Hangi kaan için çalışalım?**

Böyle diyerek, milletin işlerini ele alınca Türk yurdunu, töresini düzenletmiş, Çin İmparatoruna hasım olmuş. Ondan öç almak için kendisine düzen vermiş.

Çin İmparatoru ise sonunu düşünmezmiş. Türk'ün vücudunu kaldırayım, neslini kurutayım dermiş...

* İllig budun ertim, ili mamtı kanı, kimke ilig kazganur men tir ermiş. Kağanlık budun ertim, kağanım kanı, ne kağanka işig küçüg birür men tir ermiş.

Ulu Tanrı, yüce milletin nâmının kaybolmamasını dilemiş, babam kaanı ve anam hatunu yükseltmiş.

Onları yaradan Allah, milletin yanı büyüsün diye, özümü de kaanlığa yüceltti. Ben de milletimin aşkıyla dinlenmeden günler, uyumadan geceler geçirdim. Kardeşim Kül Tigin ile beraber ölesiye çalıştım. Milletimin rahatını, güvenliğini düşündüm. Emrim altındaki büyük ordularla yirmi dört savaşa girdim. İkbâl her yerde yârim, talih her yanda yâverim oldu. Gayeme erdim. Can çekişen milletleri dirilttim. Çıplakları giydirdim. Yoksulları zengin ettim. Azlık milletleri çoğalttım. Köleleri köle, cariyeleri cariye sahibi eyledim. Dört yandaki hasımları serdim, ezdim, düşmansız bir kaan oldum. Dineldim...*

Gücünü, işini bütünüyle bana ayıran kardeşim Kül Tigin yurdun selâmeti yolunda çarpışa, çarpışa canını feda etti: Çaça Sungu'ya karşı savaş açtığımız zaman otuz bir yaşında idi. İlkin Tatak Saçur'un kıratına bindi. Saldırdı. O at orada öldü. Sonra Işbara Yamar adındaki boz hayvana sıçradı, düşmanı bastı. O at da orada devrildi. Üçüncü defa Gedimlik adındaki doru beygire atladı. Düşmana meydan okudu. O da burada göçtü. Bu hücumların şiddeti henüz çoğunuzun hatırındadır. Ey asil Türkler!...

Vaktiyle yurdumuzun merkezi Ötüken ormanı iken, bizler Çin ahalisi ile yakın iliş-

* Ölteci budunug tirgürü igittim. Yalıng budunug tonlug çığnay budunug bay kıldım. Az budunug öküş kıldım.

ki kurduk. Çinlilerin davetini kabul ettik. Bu davetler bize emeksiz birçok altınlar, birçok gümüşler, ipekli kumaşlar kazandırdı. Bu davetler pek tatlı, bu kumaşlar pek yumuşaktı. Bu tatlı davetlere kapılarak, ey Türk milleti, içinizden pek çoğu mahvoldu gitti!

Şimdi, ey milletim! Bu nazik, bu aşüfte memlekete yine ayak basarsan, sen de mahvolursun, sen de bitersin!...

Ötüken'in katı topraklarında didişerek, çetin kollarını, pazılarını şişirerek, temiz alnının terlerini dökerek ormanlarda, debdebesiz, fakat kedersiz kalarak, yalnız ticaret için kervanlarını oralara göndermekledir ki senin kuvvetin bâki, saltanatın ebedî olacaktır.

Kendine gel ey Türk!...

Katı ellerin açık, alnının silâhı çelik, göğsün yumuşak, yüreğinin zırhı olsun!

İşte Türkleri nasıl bir araya topladığımızı ve onları ne türlü idare ettiğimizi buraya yazdım. Bütün diyeceklerimi bu temelli mermere kazdım. Ve bu ebedî taşı da bu çorak yere diktim."

Hepimizin kalbi göğsümüzden fırlayacak kadar çarpıyordu. Sanki doğan güneş altın pullarını, nurdan sırmalarını başımıza serpmek için birkaç dakika ilerlemesini durdurmuştur. Çölün sonsuz mesafelerindeki kumların üstünde akşamdan kalan yağmur taneleri parlıyor, gökteki ıslak bulutlar parlıyor, nemli gözlerimiz parlıyor... Nur ve parlaklık içinde bir donanma, bir millî tören kutlarcasına kitâbenin metnini bitirdiğim zaman, bu boşluk içinde son cümlenin de parlaya parlaya, dalgalana dalgalana ezelden ebede doğru süzülüp uçtuğunu duyar ve görür gibi oldum. Eminim ki ben ve arkadaşlarım tamamen dünyadan geçmiş, bulutlara ve ışıklara, göklere karışmıştık. Bu yazılar, güneşin yaldızlarıyla, göğün mavi kubbesine kazılmış olaydı, gözlerimiz yine bu kadar kamaşacak, kalbimiz bu derece yükselecekti.

Uzakta, ecdâdımızın dileğini, geçmişini taşıyan başları kopmuş, yerde sürünen heykeller, bize doğru koşarak taştan kollarıyla boynumuza sarılıp, bizi öpecekler sandım. O kadar heyecanlı idim. İlk Türk hükümdarlarının çelik ruhlarını gizleyen bu çakıllı geniş çöllerde, kurşûni kırık mermerlerde, sonsuz meydanda bir ses, sabahın sıkıntılı sessizliği içinde, 'Kendine gel Türk! Kendine gel Türk!...' diye inliyor ve bu bıkma, usanma iniltisini hepimiz işitiyorduk.

Kendime geldiğim zaman önce Gönül'ün yüzüne baktım. Gözlerinden iki damla yaşın kumlar üstüne döküldüğünü gördüm. Güzel kız sabahleyin, yolda gelirken, kaya kenarlarından topladığı birkaç mavi çiçekle gözlerini sildi ve bu çiçekleri pek ince, pek tatlı bir gülüşle yüzüme fırlattı. Yaşanan bu olayın ve çevrenin tesiri ile üze-

rime çöken derin duyguları Gönül'ün bu sevgi dolu iltifatı bir anda neşeye çevirdi. Kont ile birbirimize bakıştık. Bu ince ve kibar zat, saf ve açık bir yüzle bana bakıyor ve gülümsüyordu. Adamlarımız bize birer bardak kımız sundular. İçlerinde en çok yanan bendim. Bir dikişte bardaktaki bütün kımızı içtim. Tam bu sırada Bilâl Bey adını taktığımız 'Kont Bêla', Gönül'ün kardeşi Ali Bahadır Bey'e yavaşça birkaç kelime söyledi. Daha sonra ortamıza doğru ilerledi ve dedi ki:

– Efendiler! Bilirsiniz ki, cihan milletleri içinde en çok eziyet çeken Turan milletleridir*. Bu ardı arkası kesilmemiş azâbın izleri, acıları hâlâ kanlarında kalan Macar, Türk ve Tatarların birbirlerine karşı fedakârlıkta bulunmamaları mümkün değildir. Milletimizin rumuzu ve başarımızın sırrı şu iki üç kelimede saklıdır: 'Eziyet çekmek ve fedakâr olmak!' İsterseniz bu sembolü ve bu sırrı siz 'tahammül ve gayret sevgisi' özelliğiyle de belirtip değerlendirebilirsiniz. Milletimizin bu karakterini bugünkü evlâtları da yaşatmaktadır.

Kontun bu şahane konuşmadan maksadının ne olduğunu bir türlü anlayamıyor ve herkesin yüzüne şaşkın şaşkın bakıyordum. Gönül, yapmacık bir utanma ile başını önüne eğmiş, bol entarisinin geniş eteklerini parmaklarıyla kıvırıyor, çözüyor; Ali Bahadır Bey de manalı gülümsemelerle etrafa göz gezdiriyordu. Her iki kardeş de bu başlangıç konuşmasının nereye varacağını bilir gibi görünüyorlardı.

Kont devam etti:

* Bu cümle bundan dört yıl önce (1916) Macaristan Başbakanı merhum Kont Tisza tarafından da söylenmişti.

– Şimdi, en yüce manalarıyla, Karakurum sahralarının göklerini bin iki yüz yıl sonra tekrar çınlattığımız şu anda, bu âbidede ecdâdımız bize gayret, cesaret ve fedakârlık tavsiye ediyor. Bugün benim İncil'im Kül Tigin Kitâbesi'dir. Bu dakika, onunla nurlanmış bulunuyorum. Şu yazılar öyle ilâhî bir kitabın satırlarıdır ki, sanki gökten bugün bana inmiştir.

Bu cümleyi söylerken Kont, ince ve nükteli bir davranışla gülmeye başladı ve ekledi:

– Bizim gibi gereksiz ve sahte peygamberler için ümmet lâzımdır. Bu ümmetin sağlanmasına şimdiden başlamalıyız. Onun için de Gönül Hanım'ın Tolun Bey'le nişanlanmaları töreninin yapılmasını teklif ediyorum. Ben bu iş için gereken şeyleri de hazırladım:

– İşte!

Bunu söyler söylemez cebinden bir ufak kutu çıkardı. İçindeki iki eski altın halkadan birini önce Gönül'ün parmağına doğru götürdü. Gönül, âni bir duraklamadan sonra elini uzattı ve Kont da yüzüğü taktı. Macar asilzâdesine dikkat ettim. Perişandı. Titriyordu ve bana doğru yürüdü. Bu anda ben muhakememi ve soğukkanlılığımı kaybettim. Beynim altüst oldu. Bir adım geri çekildim:

– Gönül Hanım'ın teveccühüne ve yoldaşlarımın güvenine karşı minnettarım, dedim. Fakat duygularım sizin elinizden bu yüzüğü almaktan beni alıkoyar.

– Ne duyguları?

– Erkeklik duyguları!

– Niçin?

– Çünkü demin eziyetten ve fedakârlıktan bahsediyorsunuz. Ben sizin ne eziyet çekmenizi, ne

de fedakârlıkta bulunmanızı isterim. Çünkü buna gerek yok. Teklif, Gönül ile ailesine ve şurada bizimle beraber bulunan kardeşine düşer. Gerçi seyahat arkadaşlarımızın yüzüğü kabulü ve Bahadır Bey'in memnunluk ifade eden yüzü, bu teklifi olumlu karşıladıklarını belirtiyorsa da, bu uzlaşma sizi fedakârlık için zorlamamalı. Çünkü ecdâdımı ve beni yaşatan bu kalp ve kan, fedakârlıkta bana sizin gerinizde değil, ilerinizde bulunmamı emreder. Çünkü Tanrı'nın şu güzel ve mübarek eserini benim kadar siz de seviyorsunuz! Kont, siz de seviyorsunuz! İnkâr etmeyin!.. Bu sözlerin Gönül Hanım'ın huzurunda konuşulmasından üzgünüm. Fakat düşünüyorum da, bizler kişisel çıkarlarımızın çok üstünde bir vazife uğruna bu çöllere düştük. Onun için kendimizle ilgili menfaatten açık sözle, açık yürekle söz etmekte çaresiz kaldım. Beni bağışlayınız Kont! Beni affediniz Gönül Hanım!

– Saf çocuk! Kuruntunu takdir ediyorum. Fakat Gönül ile evlenemem. Çünkü Hıristiyanım.

– Mademki fedakârlık etmek için kalbinizde kuvvet buluyorsunuz; o kuvveti benim için değil, Gönül uğruna harcayınız. Sizin için aynı fedakârlık olur.

Kont tekrar gülmeye başladı. Şen ve şakrak karşılık verdi:

– Seyahatimizde bize eşlik eden güzel Türk kızının Türkçe adının manasını çok iyi biliyorum. Sizin bu imâlı konuşmanıza karşılık, müsaade ederseniz derim ki, ben Gönül'ün beni baştan çıkarmasıyla değil, aklımın gösterdiği aydınlık yoldan giderek İslâm olurum. Aslında İslâm da olsam benimle evlenemeyeceğini matmazel çoktan söylemişti. O yüzden bahsettiğin fedakârlığın bu yönle hiç alâkası yok.

– Peki, ne ile alâkası var?

– Sonra anlatırım. Benim elimden halkayı almazsanız, buyurun Bahadır Bey! Yüzüğü kardeş sıfatıyla siz takınız.

Bahadır ilerledi. Ve ben bir adım daha geriledim. Öteden beri beni düşündüren korkularımın sebeplerini itiraf etmek istedim:

– Allah aşkına benim kusuruma bakmayınız. Belki küstahlık ediyorum. Belki saygı ve sevgimden şüphe edersiniz. Fakat ben zengin değilim, belki size nispetle pek fakirim! Şimdiye kadar yüksek bir terbiye ve bolluk içinde bir hayat gören bu mübarek insanı bahtsız bir hâle getirmek istemem...

Hemen Ali Bahadır Bey eliyle ağzımı kapadı ve Gönül de kızarak arkasını döndü. Utangaçlık ve tecrübesizliğin bana fazla ve yersiz açıklamalarda bulundurduğunu anladım. Biraz önce 'fedakârlık' konusunda Kont ile aramızda Gönül Hanım'ı açık arttırmaya koyduğum yetişmiyormuş gibi, bu defa da hayata ve geleceğe karşı lüzumsuz bir cesaretsizlik gösterdim. Hemen kendimi topladım:

– Peki, çalışacağım. Yeter ki Gönül Hanım bana tenezzül etsin, dedim.

Kont ellerini çırparak alkışlamaya başladı. Bahadır halkayı parmağıma geçirdi ve

– Kont Bilâl Bey uğurlu bir kılavuz, sevinç getiren bir sağdıçtı, diyerek ikimizin ellerini birbirine verdi.

Saygılı ve sıcak bir sevgi ile Gönül'ün elini öptüm... Ve düşündüm. Oh! Bugün gök kubbesi altında benden mutlu kimse var mıdır acaba?

Hayret! Gönül, oldukça yerinde, fakat kanaatimce hiç de bayağı olmayan deminki konuşmalar sırasında ağzını açmadığı gibi, şimdi de

hiçbir kızgınlık eseri göstermedi. Bu kızın ciddiyeti yanında ben ne kadar küçülüyorum.

Kont:

– Oh, bu günü ben neşesiz geçiremem, dedi ve adamlarımızdan Sancay'ı çadırdan kemanını getirmeye gönderdi. Birkaç dakika sonra Kont bu vahşi çölün, çorak boşluğuna, pembe ve mavi mûsikî nağmelerinden renk renk tatlı öpücükler yağdırmaya başladı. Zavallı Macar genci, List'in en oynak Macar halk danslarını çalarken kirişine öyle bir titreme, öyle bir inilti ekliyordu ki, her ses damlası, yüreğinin kanından sızan bir damla gibi gözlerine bir üzüntü perdesi çekiyordu. Bunu ben görüyordum. Belki Gönül de seziyordu... Of, hepimizin durumu ne tarife sığmaz manevi bir hâl almıştı. Kont, o kadar nefsini zorladı ve o kadar çalıştı ki, beş on dakika sonra bu ilk heyecanın kaybolduğunu gördüm veya öyle saydım.

Bahadır Bey gülerek dedi ki:

– Gönül de keman çalar. Bilmem eli durdu mu? Gönül küçük bir nazlanmadan sonra bize önce, şimdi adını hatırlayamadığım Fransız bestecilerinden birinin bir serenadını çaldı ve kardeşinin ısrarı üzerine İran ve Rus mûsikîsiyle karışık Tatar havaları dinletti. Sıra bana gelmişti. Israr ettiler. Vaktiyle mahallemizin müezzininden bir parça meşk etmiştim. Rasttan ve nihâventten bir parça gezindikten sonra Nedim'in:

Hac yollarında meş'ale-i kârbân gibi,
Hac yollarındaki kervan meşalesi gibi
Erbâb-ı aşk içinde fürûzansın ey gönül!
Âşıklar içinde parıldamaktasın ey gönül!

gazelini okudum.

Bahadır Bey:

– Siz hem asker ve hem şairmişsiniz, Tolun Bey!... dedi.

Cevap verdim:

– Asker değil, esir; şair değil, hâfızım. Çünkü bu, çocukken ezberlediğim şiirlerdendir.

Bahadır Bey bunu Kont'a tercüme etmek için çalıştıktan sonra:

– Ben de size bir kahraman Tatar şairinin, Gazi Giray'ın ezberlediğim bir gazelini okuyayım, dedi. Ve kendine has şivesi ile şiiri okumaya başladı:

Râyete meylederiz kâmet-i dil-cû yerine
Tûğa dil bağlamışız kâkül-i hoş-bû yerine

Heves-i tîr ü keman çıkmadı dilden aslâ
Nâveg-î gamze-i dil-dûz ile ebru yerine

Süreriz tîğimizin zevk ü safâsın her dem
Sîm-tenlerle olan lezzet-i pehlû yerine

Gerden-i tevsen-i zîbâda kutâs-i dil-bend
Bağladı gönlümüzü zülf ile gîsû yerine

Severiz esb-i hünermend-i sabâ-reftârı
Bir perî-şekl sanem bir gözü âhû yerine

Gönlümüz şâhid-i zîbâ-yı cihâda verdik
Dil-ber-i mâh-rub ü yâr-i perî-rû yerine

Seferin cevri çok ümmîd-i vefâ ile velî
Olduk âşüftesi bir şûh-i cefâ-cû yerine

Olmuşuz cân ile billâh Gazâyî teşne
Kanını düşmen-i dînin içeriz su yerine

Gönül çelen endam yerine, bayrağa hevesleniriz biz güzel kokulu saç yerine de tuğlara gönül bağlamışız

Bir güzelin, gönül delen oku andıran yan bakışları ve kaşlarının sevgisi yerine okla yayı gönülden arzularız

Gümüş gibi beyaz vücutlu güzellerle kucaklaşmak yerine kılıcımızı belimize bağlamanın zevkini ve safasını süreriz

Sevgilinin saçları yerine, güzel bir atın boynundaki
gönül bağlayan kotas bizim de gönlümüzü bağladı

Peri vücutlu ve ceylân gözlü bir güzel yerine
yel gibi uçup giden, hünerli atları severiz

Gönlümüzü, ay yanaklı ve peri yüzlü sevgili yerine
süslü, yakışıklı savaş güzeline çoktan kaptırmışız

Savaşın eziyeti, sıkıntısı çoksa da, vefa umarak
insana zulmeden bir güzel yerine buna âşık olduk

Ey Gazi Giray, canımızla billâh atılmışız er meydanına susuz
din düşmanlarının kanlarını döker de içeriz biz su yerine

Kaplanoğlu Bahadır Bey bu şiirden dolayı pek mağrur görünüyordu.

Dedim ki:

– Adı gibi kendi de bir kahraman şair olan Gazi Giray'ın hâl tercümesini göz önüne getirirseniz, Tatarlığı kadar bir Osmanlı Türk'ü olduğunu da kabul edersiniz.

Gazelden, Gönül Hanım'ın kadınlık gururu incinmiş olacak ki, vakur kız, kardeşine karşı sitem edici bir tavır takındı.

– Doğrusu, dedi, kirpik yerine oku; saç yerine yeleği; siyah gözlü bir kadın yerine atı sevdiğini gururlanarak şiir diye söyleyen bir kimseyi şair değil, askerden bile sayamam. Acaba Gazi Giray çok çirkin bir kimse miydi? Yoksa kör müydü?... Bilmem ki kadınlara sevgi ve saygı beslemek askerlik, hükümdarlık şerefini bozar mı? Toplum medenîleşmeden, bireylerin, hele böyle yüksek tabakadan çıkmış seçkin kimselerin, medenî olduklarını sanırdım. Hâlbuki darılma kardeşim, ama bu gazelde insanlık hissinden bile eser göremedim... Hem artık insanlık biraz da sevilmek, okşanmak, gülmek, kısacası yaşamak istiyor. Yiğitlik, kahramanlık adına yapılan manasız vahşetlere bu yüz-

yılda olsun, bu dünya savaşından sonra olsun bir son veriniz. Bunlarla övünülecek zaman hâlâ geçmedi mi? Siz söyleyin Tolun Bey, hakkım yok mu?

– Meseleyi temelinden alıp incelememe izin verir misiniz? Bir kere, Gazi Giray'ın yaşadığı Hicrî onuncu asırdaki kadınların irfan seviyelerini göz önüne getirelim. Kadın o zaman gençlerin eğlencesi, ihtiyarların hizmetçisi idi. Sonra da, bile bile bir çocuk makinesi idi. O zamanlar bir kadın bir erkeğin bedenini yüceltse de, ruhunu yükseltemezdi. Gazi Giray'ın ihmal ettiği kadın, bu cinsten bir dişidir. Sözlerindeki kuvvet ve sağlamlıktan, irfanında da iyilik ve güzellik olduğu anlaşılan Gazi Giray bugün yaşamış olsaydı, kalbindeki cesareti şiir hâline getirirken başka türlü bir gazel söylemenin yolunu arardı. Eski o içi saf kadınlarının erkeklerinin de safdil olmaları gerekmez mi? Fakat bugün ruh ve bilgi bakımından kadın ile erkek arasında bir fark yoktur. Bugünkü dimağımızla düşünürsek, Gazi Giray, ülkeler istilâ etmiş bir Tatar Hanı ise, siz de iklimler keşfetmiş bir Tatar hanımısınız. O yedi sene İran'da esir kalmış bir Gazi ise, siz Turan'da esir almış bir hanım gazisiniz*.

Yaptığım bu karşılaştırma ve yoruma arkadaşlar güldüler, Gönül de gülümsedi:

* 11. Gazi Giray (1554 - 1607), Devlet Giray'ın oğludur. Büyük kardeşi Kırım Hanı Mehmet Giray ile Osmanlı ordusuna katılarak İran seferine iştirak etmiş, İranlılara esir düşerek yedi yıl mahpus kalmış ve sonra kaçmıştır. 1588 tarihinde Kırım Hanlığı'na getirilmiş ve sekiz yıl (1588 - 1596) hükûmet ettikten sonra azlolunmuştur. Tekrar bu makama yükselerek on bir sene (1596 - 1607) daha Kırım'ı idare etmiştir. Türkçe, Arapça ve Farsçada kuvvetli şiirler söylemiştir. Astronomi ve müsikî ile de ilgili çalışmaları olmuştur. Birçok besteleri hâlâ çalınmaktadır. Çok cesur ve otoriter bir hükümdardı.

– Niçin, dedim, yan çiziyorsunuz, uzaklaşıyorsunuz ve kabul etmiyorsunuz? Düşmanları öldürenlere gazi deniliyor; dostları diriltenlere bu unvan neden çok görülsün? Unutmamalı ki bu hayırlı teşebbüsümüzün adı da zaten 'Gönül Hanım Sefer Heyeti'dir.

Kont Zichy, benim görüşlerimi tamamlamak için söze karıştı:

– Matmazel, sizin idealinize uygun düşen ve insanların birbirleriyle sonsuza dek hoş geçinecekleri çağa daha uzun süre kavuşamayacağız. İnsanların kalbinde hırs ve menfaat fikri mevcut oldukça, savaş tehlikesi de devam edecektir.

Deminden beri, hemşiresinin sitemlerinden dolayı uzayıp giden tartışmayı sabırla dinleyen Kaplanoğlu Ali Bahadır Bey, Gönül Hanım'a dedi ki:

– Bu şiirden alınmanın sebebini anlayamadım hemşire! Tolun Bey'in yaptığı açıklamaya göre, bugün bizim bu gazele vereceğimiz mana, bir kahramanın nefsine ait hazlarını, vatanı ve dini uğruna fedâ ettiğini söylemek istemesinden ibarettir.

Güneş yükselmiş ve sıcak, parlak, nurlu bir göl hâlinde başımıza ışıklarını dökmeye başlamıştı. Bahadır Bey şen ve şakrak bir hâlde:

– Kendine gel ey Türk! Kendine gel ey Macar! Açlıktan öleceğiz, dedi.

Çadıra dönmek için yerinden fırladı. Hepimiz kalktık. Kont da davrandı:

– Artık, dedi, yanlış yoruma imkân kalmadı.

Gönül Hanım'ın kolunu tuttu; benim koltuğuma geçirdi. Macarca 'ileri' demek olan:

– Elûre! diye bağırdı.

İlk fırsattan faydalanarak:

– Sizi ne kadar sevdiğimi ispatlamamı ister misiniz?

Parlak gözlerini, en katı yürekleri eriten siyah nurunu bir dakika yüzüme çevirdi. Ruhumda her an okuduğu aşk şiirini bir kere daha gözden geçirdi. İnanmış, kuvvetli, fakat tatlı bir sesle:

– Hayır!

Tekrar sordum:

– Görünüşte nazlanmaya, aldırmazlığa benzeyen ve gerçekte bir dakika için Kont'a karşı incinen onurumun müdafaasından başka bir şey olmayan deminki sözlerime darıldınız mı?

– Hayır! Hem bu bahsi bir daha açmayalım, olmaz mı?

Artık gönlüm rahat etmişti. Çadırlara döndüğümüzde, bizden önce gelerek yiyeceklerimizi hazırlayan Mengüberdi ve Sancay sayesinde, sofrayı hazır bulduk. Yemekten sonra, ertesi günkü programımızı yaptık. Yarın da Bilge Kağan Âbidesi'nin kopyasını ve fotoğraflarını alacaktık.

11 Temmuz

Garip bir duygu... Bu gece tahminim kadar ne mutlu, ne de sevinçli idim. Beni derin, fakat manasız bir düşünce kaplamıştı. Yatağımın içinde endişe ateşiyle dönerken, aylardan beri kendi kendime tekrarından bile çekindiğim bu gizli aşkın, bu kutsal duyguların bir an içinde gerçekleşmesine şaşıverdim.

Ali Bahadır Bey'in ve Kont'un itiraflarına göre, aralarında Gönül Hamın ile benim nişanlanma-

mızın kararı, on beş gün önce verilmiş. Gönül'ün rızası alınmış ve bu konudaki samimî tören için de Kül Tigin Kitâbesi'nin tam olarak meydana çıkarılması ve okunması günü seçilmiş. Hâl ve tavrımda öteden beri görünen umutsuz bir aşkın belirtilerine rağmen, hislerimi gizlemek hususundaki azmim, mahcupluğuma verilerek heyetin ortak gayesinin yerine getirildiği mutlu günde ansızın beni de mutlu etmenin pek hoş olacağı düşünülmüş.

Yoldaşlarımın bu teveccühüne ve Gönül'ün bu sevgisine karşı minnettar olmam gerekecek. Minnettârım. Fakat kalbimde bir boşluk var, aç oturduğum sofradan tok kalktım. Fakat yemeğin başında iştihamı çekmiş olan sevdiğim tatlılara el süremeden başarı yemeğiyle karnımı doyurmuş gibiyim. Öyle sanıyorum ki bu başarı kendiliğinden gerçekleşmemeliydi. Ben çırpınmalıydım, ben didinmeliydim. Aşk perisinin okları kalbimi delik deşik etmeliydi. Bendeki cazibeye kapılma, Gönül'ün anlamamazlıktan gelmesiyle titremeliydi. Ben yalvarmalıydım, Gönül eğlenmeliydi. Ben ağlamalıydım, Gönül gülmeliydi.

Gönül bir kale olmalıydı. Ben onu bütün cesaretimle, bütün irfanımla zaptetmeliydim. O zaman ruhum memnun, gönlüm rahat olurdu. Fakat bunları, bu delice duyguları kime açabilirdim. Bu fikirleri şuraya yazdıktan sonra bile silmek ve hatıralarımın arasından bu sayfayı yırtıp atmak istiyorum.

Bu sabah erken kalkarak Bilge Kağan adına dikilen âbidenin üstündeki kitâbenin sûretini ve fotoğrafını almak için çalıştık. Fakat bu iş, Kül Tigin Kitâbesi kadar kolay olmadı. Çünkü âbide,

zamanın sarsıntıları ile devrilmiş, kırılmış, dört parçaya ayrılmıştı. Bu kitâbenin etrafında da başı kopmuş bir takım heykeller vardı. Bu heykeller de Kül Tigin Âbidesi'ni çevreleyenlerin eşi idi. Lâkin içlerinde iki tanesi beyaz mermerden kazılarak çok ustaca ve titizlikle işlenmiş bulunduğundan, incelikte hemen hemen eski Yunan heykellerinin dengi sayılabilirdi. Biraz ötede, ortasında silindir biçiminde geniş bir deliği bulunan küp şeklinde büyük bir granit kitlesi gördük. Bize haber verdiklerine göre, civarda oturan Moğollarca bu taş mukaddes sayılırmış. Bugün bile hasta olan çocuklar, hatta kuzular, bu taşın ortasındaki delikte biriken suya batırılır ve böylece dertlere derman aranırmış.

Ciddi bir zorlukla karşılaştık. Kitâbenin en büyük parçası ters devrilmişti. Bir kaç ton ağırlığında olan bu taşı nasıl kaldıracak ve çevireceğiz. Bu iş için gerekli âletimiz yoktu. Fakat bunun kopyasını almadan buradan kesinlikle ayrılamazdık da. Bu taş heyetimizin üzerine aldığı vazifenin bitiş noktasıydı. Bu kitâbenin kopya edilmesinden sonra dönecektik. Son dakikada karşımıza dikilen bu engel, mutlaka aşılmalıydı.

Yarım saat çaresizlik ve üzüntü içinde çırpındıktan sonra, uzaktan birkaç göçebenin geçtiğini gördük. Hemen onları çağırdık ve râzı ettik. On beş kadar arkadaş buldular. Kalın çam bölmeleri getirdiler. Bunları küskü yerine kullandık ve dileğimizi yerine getirdik.

Bu zahmetler, gönül arzusuyla yapıldığı için, bizi yorsa da bıktırmıyordu. Bugün akşama kadar çalıştık. Yazıları yıkadık. Kısmen kopyaya bile başladık.

Seyahatimiz bitmek üzere. Hâlbuki ben Gönül ile beraber bu çorak çöllerde yıllarca, asırlarca gezmek istiyorum! Bu çıplak sahralarda, bu ıssız kumsallarda, bu engelsiz, endişesiz hayatta Gönül! Ah Gönül!... Sen ne kadar benimsin! Kim bilir, kısmetse, seninle ben bir büyük ve medenî şehirde yaşamaya mecbur olursak, o zaman sen bir parça evinin işlerine, bir parça misafirlerinle ve tuvaletinle meşgul olmaya kendini vereceksin. Bana ruhundan pek az bir bölüm ayıracaksın gibi geliyor da, bu yarım Gönül'e bir türlü doymayacağım, sanıyorum.

12 Temmuz

Bu sabah da çalışmaya başladık ve akşama kadar yazıların kopya edilmesi işlerini bitirdik. Yarın öğleden sonra seyahatimize son vererek buradan dönmek için çadırlarımızı toplayacağız. Bugün Gönül, günlük hatıra defterini bana verdi. Benimkini de o istedi. Vereceğim. Artık duygu ve düşüncelerimizi beraberce yazacağımızdan, günlük hatıralarıma burada son veriyorum. Şimdi ben de kendimi kırılmış, iki parçaya bölünmüş bir kitâbe sayıyorum ki, bir parçam Gönül'dür. İkimizi birleştirmeden, alınyazımızdan bir mana çıkarmak kabil olamaz.

DÖNÜŞ

Büyük babam Aladar Zichy, tavırları garip bir zatmış. Vaktiyle genç iken Viyana'da beşibiryerde bir riyal bulur. Bunu uğur sayar. Ve kendi çevresi dışında ve hiç tanımadığı asil bir Macar ailesinden olan büyük annemle yine Viyana'da, parayı bulduğu bu sokakta karşılaşır. Âşık olur. Evlenme kararlaştırılınca, bulduğu riyali bozdurarak iki yüzük yaptırır. Çok mesut olurlar. Bu yüzükleri büyük evlâtlarına vasiyet ederler; babam da bununla evlenir.

Heyet toplanıyor, alınan kopyalar sandıklarımıza dikkatle yerleştiriliyordu. Bu ince ve özen isteyen vazifeyi Gönül Hanım yerine getiriyordu. Mehmet Tolun Bey içini çekti:

– Bu seyahatimizden yeterince yararlanamadık.

Kont güldü ve atıldı:

– Bunu bari sen söyleme, mutlu çocuk!

– İsterim ki Kül Tigin Âbidesi'ni yerinden sökeyim. İstanbul'a, Arkeoloji Müzesine nakledeyim. Oradaki eski Yunan'ın beni kıskandıran tanrıçaları ve mitolojik tasvirleri ortasına dikeyim de, Büyük İskender'in lâhdine, kitâbenin ululuklar dolu hitâbesi, bir kahramanlık şiiri telkin etsin.

Bu büyük iş, bizim gibi güçsüz, kuvvetsiz, ancak hevesli bir sefer heyetinin değil, muazzam bir devletin isteği ve edeceği masrafla ancak yerine getirilebilir. Bizden on sene önce Fransa Hükûmeti'nin verdiği para ile buralara seyahat eden Binbaşı Julien de la Coste'un bu bölgeden alıp Paris müzelerini süslemek için götürdüğü heykel başlarından bir tanesine sahip olsaydık, yurdumuza gerçekten değerli bir armağan ile

dönmüş sayılırdık. Kül Tigin ve Bilge Kağan anıtları etrafında başsız gördüğümüz gövdelerin kelleleri kısmen Çinliler ve aşırı derecede inançlarına bağlı Budistler tarafından koparılmışsa, kısmen de Rus ve Avrupalı seyyahların elleriyle parçalanmıştır.

Kont Zichy'nin bu sözleri üzerine Tolun Bey, Mengüberdi ile konuşmaya başladı. Bu konuşmaya Sancay ve Urdulu da karıştı. Genç subay memnun ve içi rahat bir hâlde arkadaşlarının yanına döndü.

– Ümitlenmeyin, ama Sancay bana bir müjde verdi. Dün bize yardım için gelen göçebe Moğollardan biri, kendisinde bu heykellerden birinin kopmuş başı mevcut olduğunu ağzından kaçırmış; garip değil mi? Alık Sancay da buna önem vermemiş. Şimdi de Moğol'un yurdunu etrafta arayıp bulması için gönderdim. Eğer başarırsa bir gece daha burada kalırız.

Heyettekiler, eşyaları yerleştirmekle meşgul olduklarından, geçen bir saatin farkına bile varmadılar. Uzaktan bu defa dört atlının dörtnala geldiklerini ilkönce Kont gördü ve heyecanla onları karşılamaya koştu. Yirmi dakika sonra atlıların yine geldikleri tarafa dönerek uzaklaştıklarını ve Kont'un da sevinç içinde çadıra girdiğini gören arkadaşlar şaşırdılar.

– Edepsiz herif! Kafayı bir türlü vermemiş. Para alamayacağından korkmuş. Ne istese beğenirsiniz? Elli ruble! Beş bin istese yine verecektim. Paraları da tamamen almayınca, başın kendisinde olduğunu itiraf etmemiş. Adamlarımızı tekrar beraber gönderdim ki, bu çapkın Moğol bir hilekârlık etmesin.

Gönül, Tolun, Bahadır Bey birbirinin yüzüne baktılar. Bahadır Bey sabırsızlıkla sordu:

– Acaba bu kafalardan yalnız bir tane mi varmış?

Bu soru çok anlamlıydı. Bu önemli başı kim alacaktı. Kont mu? Tolun mu? Yoksa Bahadır Bey mi? Heyettekilerden her biri, kendi hesabına bu değerli yadigâra sahip olmak arzusundaydı. Özellikle bu hazineyi keşfe sebep olan bizzat Tolun'du. Kont Zichy, arkadaşlarının bu kuşkusunu sezdi ve dedi ki:

– Bahadır Bey, bu baş Türk başkentinden 'Koşu Çaydam'dan alınacağı için sizin için o kadar değerli değildir. Tatarlar Moğollara daha yakındırlar. 'Erden Su' da, Karakurum'da bir heykel ele geçirseydik, elbette bu sizin hakkınız olurdu. Tolun Bey ise bu Türk başkentinden öyle bir yadigâr ile dönüyor ki, karşılığında cihanın hazinesini verse yeridir. O burada bir güzellik heykeli buldu ve benimsedi. (Gönül Hanım'ı kastettiğini gözleriyle anlatarak) Artık bu ganimetten başka burada bir dileği kalmadı. Ben ise, eli boş dönmemek için bu taş kafa ile baş başa kalmak ve gerekirse tos vuruşmak isterim.

Dedi ve kahkahalarla gülmeye başladı. Tanıştığımız zamandan beri Zichy'nin daima şahit olduğumuz nezaketini, özellikle de Gönül'ü kendi eliyle nişanlamak gibi gösterdiği asil davranışını gördüğümüz için, aramızdan kimsenin onun bu mantığına karşı çıkması mümkün değildi.

Şimdi hepsi, kopya ettikleri yazıların mukavvalarını sandıklara yerleştirmekle uğraşan Gönül Hanım'a yardım ediyordu. Aralarında her dakika bozulmak istenildiği hâlde, bir türlü bozulamayan tatsız bir sessizlik hakimdi.

Bu sırada Sancay, elinde bir mermer parçası ile çadıra girdi. Bu, beklenilen heykel başı idi. Bir sandığın içine bıraktı. Bir dakikalık seyrediliş, hepsini de umulanın çok üstünde hayretlere düşürmeye yetti. İtalya'nın sanat eserlerini gören Kont ve Bahadır Bey, ıssız çöllerin bir buçuk asır önce yetiştirdiği dehâların bu ürünü karşısında çırpınmaya başladılar. Bu baş gerçekten bir hazineydi. İnce çizgiler ve derin manalı yüz, inanılmayacak bir sanat gücünü ortaya koyuyordu. Başı açık genç bir savaş adamının kafası olan bu heykelin, gözlerinin uçları biraz çekik ve elmacık kemikleri biraz çıkık olmayaydı, eski Yunan heykellerinden sanat bakımından farksız, hatta üstün sayılabilirdi. Başı satan göçebe Moğol'un yardımıyla bu başın ait olduğu gövdeyi de buldular ve üzerine oturttular.

Zichy başı eline aldı:

– Arkadaşlar, dedi, yeni yavuklulara bu yabani çöllerde hediye edecek bir şey bulamadığımdan dolayı üzgünüm. Ecdadımızın ruhu imdadıma yetişti. Allah'tan niyazım budur ki, yeni doğacak ilk oğulları da bu heykeldeki heybetli gözlere ve muhteşem buruna ve azimli dudaklara sahip olsun.

Başı Tolun Bey'e uzattı. Tolun dayanamayarak ve gözleri yaşla dolarak Kont'un boynuna sarıldı ve iki yanaklarından minnet ve şükranla öptü. Kont yine zevzekliği elden bırakmayarak:

– Bey! Bey! dedi. İşte şimdi yaptığım bir fedakârlıktır. Fakat haddiniz ve cesaretiniz varsa bu fedakârlığı reddediniz bakayım!

Tolun bu sefer de reddetmek istedi. Maksadın şaka olduğunu anlayarak susmak mecburiyetinde kaldı.

Artık bütün eşya hayvanlara yükletilmişti. Bu bölgeyi son bir ayrılış bakışıyla seyrettikten sonra, kuzeye doğru göçtüler ve çölün ıssızlığı içinde kayboldular.

İki gün sonra öğleüstü Sayan (Tannu Tuva) civarında çadırlarını kurdular. Şimdi vazifeleri son bulmuş olduğundan, bir an önce bu çorak çöllerden uzaklaşmak istiyorlardı. Küçük ırmakta akşamüstü güzel bir banyo aldılar. Yemekten sonra Tolun Bey bir münasebet düşürerek Kont'a, Gönül Hanım'ı kendi eliyle nişanladığı sırada kapalı olarak geçtiği fedakârlık meselesini biraz açmasını rica etti. Zichy güldü:

– Bu fedakârlık bana göredir. Belki sizce o kadar önemi olmayabilir. Büyük babam Aladar Zichy, tavırları garip bir zatmış. Vaktiyle genç iken Viyana'da beşibiryerde bir riyal bulur. Bunu uğur sayar. Ve kendi çevresi dışında ve hiç tanımadığı asil bir Macar ailesinden olan büyük annemle yine Viyana'da, parayı bulduğu bu sokakta karşılaşır. Âşık olur. Evlenme kararlaştırılınca, bulduğu riyali bozdurarak iki yüzük yaptırır. Çok mesut olurlar. Bu yüzükleri büyük evlâtlarına vasiyet ederler; babam da bununla evlenir. Nihayet savaşa giderken babam ve annem, bu iki yüzüğü, bir başarı tılsımı sayarak parmaklarından çıkarıp bana verdikleri zaman: 'Sakın bunun birini güzel bir Rus prensesinin parmağına takıp beraberce getirme' dediler. İşte size karşı hizmetim, ancak şu iki yüzüğü, içlerindeki Zichy adını kazıyarak fedâya razı olmamdan ibarettir. Bunun da önemi, sırf bir aile inancına bağlıdır.

Bunun üzerine Tolun Bey düşündü. Hemen, biri parmağından yakutlu ve diğeri çantasından firuze, iki altın yüzük çıkardı:

– Bakınız Bilâl Bey, dedi, bunlar da benim atalarımdan kalma, belki iki yüz senelik yadigârlardır. Şimdi ilk varacağımız Rus kasabasında bu dört yüzüğü beraberce eritir ve sonra hamurundan dört altın halka çıkartırız. Bu suretle hem ailece uğur saydığınız altının bir bölümüne sahip olursunuz ve hem de bu vesile ile ilk Türk ve Macar ailesinin talihini birleştirmiş oluruz.

Kont bu teklifi kabul etti. Sabahleyin erken kalkarak yola revan oldular. Her akşam bir derbendde geceleyerek Arhul Han ve Bandiye Kore kasabalarını geçtikten ve bu suretle Tarbagatay dağlarını aşmak zahmetini savdıktan sonra doğuya saptılar, Kandan Nor gölünün güneyinden tekrar güneye doğru indiler. Nihayet otuz beş günde Kobdo kasabasına vardılar. Kobdo, beyaz evleriyle, temiz sokaklarıyla Türkistan'ın bir İslâm şehrine benziyordu. Buranın ahalisi 35 Rus, 800 Çinli ve 100 kadar Müslüman, Sart ve 200 Moğol'dan ibaretti. Ruslar bu yolla Çin'e un, çay ve pamuktan yapılmış şeyler sokuyor ve Çinliler de Rusya'ya yün ve kürk gönderiyorlardı. Gönül Hanım Sefer Heyeti, dört aydan beri burada ilk defa olarak dam altında barındılar. Yirmi günden beri karlar ve soğuklarla mücadele eden heyet burada yakacak odun bulamadılar. Bereket versin Ulyasu Dağı kasabasından satın aldıkları keçi postundan kürklerine sarındılar. Buradan hizmetçileri Sancay, Mengüberdi ve diğer deveciler ve yük hayvanlarına bakanlar memleketlerine, Urga'ya dönecekler ve yanlarında Kont ile Macaristan'a gitmeye razı olan Urdulu kalacaktı. Orhun ve Erden Su taraflarında çekilen sıcaklardan eser kalmamıştı. Şimdi ge-

celeri şiddetli bir ayaz ile soğuk sıfırın altında dokuz dereceye kadar iniyordu.

Üç gün burada kaldıktan sonra yeniden deve––ler ve atlar kiralayarak yola koyuldular. Ve yırtıcı hayvanların bile yiyecek lokma bulamadıkları bu çorak çöllerde bütün gün yol almak mecburiyetinde kaldılar. Yalnız güneş batınca çadırlarını kurup dinlenebiliyorlardı. Gönül Hanım artık yorulmaya başlamıştı. Güneşten çok, buranın devamlı olarak yağan karları, dondurucu soğukları yüzünü karartıyordu. Hepsi asıl renklerini kaybetmişler ve birer Moğol esmerliği kazanmışlardı. Altay dağlarının tepelerinden, geçitlerinden aşarak on dört günde bin bir zahmetle Sibirya sınırındaki Kaşağaç kasabasına vardılar. Burada kendilerini Moskof sınır muhafızları Kazaklar karşıladılar. Heyet mensuplarının pasaportları mükemmeldi. Kobdo ilçesindeki Rus tüccar vekilinden Urdulu için bir belge temin etmişlerdi. Bahadır Bey hem Rus gümrükçülerini kandırmış ve hem ucuz bulduklarından Ulyasu Dağı'ndan birçok kürk almıştı. Böylece sınırda hiç sıkıntı çekmediler. Kaşağaç'tan ilk defa olarak arabalara bindiler. Birkaç gün sonra müthiş Katun nehri geçidini aşarak, Sibirya'nın Angoday, Altaysk, Biysk 'Yaş Tura', Barnaul kasabalarından kâh kızak ve kâh araba ile geçerek on üç günde Obi şehrinde demiryolu katarına bindiler. Trende Bolşevikliğin Rusya'da yavaş yavaş alevlendiğini haber aldılar.

Obi'den doğru Tomsk'a vardılar. Tomsk'ta üç gün kaldılar. Tolun Bey'in ilk işi, orada bir kuyumcu dükkânına giderek, babasından kalma iki altın yüzükle Kont'un hediye ettiği halkaları eritip birbirine karıştırarak bundan aynı biçimde

dört altın halka yaptırmak oldu. Kont'a halkaları verirken:

– İşte şimdi Türk - Macar dostluğunu kaynattık, dedi.

Heyetin burada ikiye bölünerek, Bahadır Bey'le hemşiresinin Krasnoyarsk'a ve Tolun Bey'le Kont ve Urdulu'nun Taşkent ve İran yoluyla Osmanlı topraklarına dönmeleri kararlaştırılmış ise de, Bahadır Bey arkadaşlarını Rusya içinde yalnız bırakmaya bir türlü razı olmadı. Gönül Hanım'ın eşya ile Krasnoyarsk'a gitmesiyle, Bahadır Bey'in hududa kadar, kaçak esirlere eşlik etmesi kararlaştırıldı.

Bir gün akşama kadar Altın (Altay) Dağları'nda çıkarılan plâtin ve altın madenlerinin idare merkezi olmakla ünlü Tomsk şehrini gezdiler. Adını içinden akan Tom ırmağından alan Sibirya'nın bu meşhur kasabasının kırk bin kadar nüfusu vardır. Sokaklarda muhtelif milletlere mensup adamların Çinli, Moğol, Kalmuk, Rus, Tatarların millî elbiseleriyle gezinmeleri, heyete henüz kendilerini Urga'da veya Karakurum'da imişler gibi hissettirdi.

Gönül çok mahzun ve Tolun çok üzgündü. Her rast geldiği dükkânda genç subay yavuklusuna bir yadigâr almak istiyordu, fakat Gönül bir türlü razı olmuyordu.

Bu son günün hatırası olmak üzere, nişanlılar yan yana fotoğraf çektirdiler. Fotoğraf stüdyosunun yanına rastlayan bir oyuncakçı dükkânının önünde Gönül birden durdu ve kahkahalar koparark mağazadan içeri girdi. Orada kendi giydiği gibi Tatar elbisesiyle bir bebek görmüştü. Bademi gözleriyle de kendisine benziyor gibiydi.

Hemen bunu aldı ve bebeğin fistanının üstüne, nişanlandıkları günün tarihi olan 10 Temmuz 1917 tarihini attı ve imzaladı.

– Bunu gördükçe beni hatırla! Fakat oynarken kıracak kadar yaramaz olma! Ümit ederim ki Gazi Giray gibi, İstanbul'daki kışlada atları görünce, uzaklarda seni düşünen bir kadının bulunduğunu unutmazsın, dedi.

Ertesi gün Tolun'un gözleri şişmiş ve Gönül Hanım sapsarı kesilmişti. Bereket versin Krasnoyarsk'a gidecek tren pek erken kalkıyordu.

İstasyonda ilk defa olarak Kont'un zorlaması ile iki nişanlı, iki derin ve uzun ayrılış öpüşmesi için birbirlerine sarıldılar. Artık uzaktan salladığı mendili durmadan gözlerine götüren Tolun ağlıyordu. Gönül Hanım'ı gözlerden bir hayal gibi silen katar kaybolduktan sonra üç arkadaş tekrar otele döndüler.

Otelde öğle yemeklerini yediler. Akşam saat yedide trene bindiler. Türkiye'ye dönmek zor olmakla beraber, en emin yol, İran yolu idi. İran'a da Hazar Denizi üzerinden geçmeyi ihtiyata uygun görmediklerinden, karadan ve Meşhed civarından girmeye karar verdiler. Bu sebeple demiryolu ile Taşkent, Buhara'dan ve Merv'den geçerek İran'a sokulmak istediler.

Savaş sebebiyle tren o derece kalabalık değildi. Kayda değer bir zahmet çekmeden Taşkent'e vardılar. Trenin birkaç saat kalmasından faydalanarak çizmeleriyle, dericilik sanayii ile ün salmış olan bu şehrin büyük caddelerini olsun görmek istediler. Taşkent'in evleri, birer, nihayet ikişer kat ve hepsi de iri ağaçlarla çevrili bahçeler içinde olduğundan, uzaktan yalnız camilerin minare-

leri ve kubbeleri gözüküyordu. Burada üç yüz kadar cami varmış. Fakat şimdi bunlardan çoğu haraptı. Şehrin nüfusu yüz elli bin civarında imiş. Rusların kurdukları mahalle tamamiyle ayrı. Bu mahallenin hiçbir özelliği yok, Avrupa şehirlerinin âdi bir kopyası. Manasız bir üslûp, geniş birkaç sokak, işte o kadar. Seyhun nehrine dökülen Çerçik ırmağı şehrin içinden geçer. Rus mahallesinde göze çarpan ve insanı yaralayan başlıca şey, burasını zapteden General Çernayef'in heykelidir. Tolun Bey, Rusça olarak Bahadır Bey'in yazısı ile Gönül Hanım'a birkaç kartpostal gönderdi.

Akşam yine trene dönerek Hocend ve Semerkand yolu ile Buhara'ya vardılar. Pek yorgun olduklarından Buhara'da bir geceyi otelde geçirerek ertesi günkü ekspres trenle yollarına devama karar verdiler. Demiryolu üzerinde bulunan Timurlenk'in başkenti ve bir zaman İslâm medeniyet merkezi ehemmiyetini kazanmış Semerkand'ı, Rus polisinden çekinerek ve bazı sakıncalar yüzünden göremediklerine çok üzüldüler.

Buhara'da temiz bir otelde kaldılar ve hemen hamama gittiler. Buhara'nın etrafı surlarla çevrili idi. Rusya ile Çin, Hind, İran ve Afgan arasındaki ticaret alışverişinin merkezi olduğu için iktisadî önemi gözle görülüyordu. İki yüz bin kadar nüfusu olan Buhara'da Rus göçmenleri pek az. Yerli ahâlinin üçte ikisi Aryânî neslinden Tacikler. Bunlar Farsça konuşuyorlar. Fakat hepsi Sünnî olduklarından İranlılarla araları o derece hoş değil. Ahâlinin kalanı Özbek ve sair Türklerden oluşuyor. Buhara'da üç yüz altmış cami varmış. Bu camilerin en büyüğü Timurlenk tarafından tamir edilmiş olan Mescid Cami-i Şerîfi'dir.

Buhara, İslâm'ın başlangıç çağlarında Muâviye'nin saltanatı zamanında Serdar Abdullah bin Zeyyad tarafından alınmış ise de, o zaman şehrin yöneticisi olan Hatun, şiddetle karşı koymuş ve Abdullah'ı bazı şartlarla barışa razı etmiş. Beş altı sene sonra, Hicretin elli beşinde, yine Muâviye tarafından görevlendirilen Horasan Valisi Said bin Osman Affan'ın büyük gayretiyle fethedilebilmiş ve İslâm ülkesine katılmış.

Abbâsî halifeleri zamanında çıkan Samanoğulları devrinde Buhara pek çok imar görmüş ve İslâm memleketlerinin en meşhuru olmuş. Daha sonra Cengiz tarafından tahrip edilmiş ve Timur vasıtasıyla tekrar imarına çalışılmışsa da bu hükümdar Semerkand'a daha çok ehemmiyet verdiğinden, Buhara eski parlaklığını bir türlü kazanamamış.

Yerli ahâli olan Taciklerle Türkler arasında karşılıklı saygı ve sevgi mevcut olmadığı, Tolun Bey'in dikkatini çekmişti. Tacikler, çalışkan ve her işe sokulur bir millet oldukları hâlde, vefasız ve hileci olmaları sebebiyle Özbekler ve Türkmenlerce daima aşağı görülüyorlar. Şehrin civarında oturan Kırgız, Kalmuk ve Karakalpaklar, Cengiz ordusunun burada kalmış artıkları. Burada Emevilerle gelmiş epeyce Arap asıllı aileler de var.

Şehrin bugünkü üzücü hâlini ve medreselerin boşluğunu gören Bahadır Bey, içini çekerek dedi ki:

– Buhara'da, Semerkand ve Türkistan'da artık bundan sonra İslâmların övüneceği bilginlerin çıkması, tekrar İbni Sînâ'lar, Buhârî'ler, Fârâbî'ler, Uluğ Bey'ler yetişmesinin ihtimalini göremiyorum.

Bu gece yemek pek hazin geçmişti. Ertesi sabah erkenden trene bindiler ve Çarcuy'dan geçerek Merv'e geldiler.

Merv, Karakum Çölü ortasında Mergab nehri kenarındadır. Bir zamanlar Selçuklu sultanlarından Alparslan ve Sultan Sencer'in başkenti iken bir milyondan fazla nüfusa ve İslâm âleminde büyük bir medenî şöhrete sahipti. Vaktiyle büyük İskender'in generallerinden birkaçı tarafından imar ettirilerek idare merkezi yapılmıştı. Hicretin birinci asrında İslâm memleketi durumuna gelmiş. Selçuklular zamanında adı Mervşahcan'mış. Merv'de yetişen pek çok İslâm büyüğü vardır. Cengiz ve Timurlenk tarafından yıkılmasından sonra eski mamurluğuna bir daha erişememiştir. Onuncu asırda Özbeklerin eline geçmiş, daha sonra Şah İsmail tarafından zaptedilerek bin iki yüz iki tarihine kadar İran'da kalmış ve sonra Teke Türkmenleri buralara göç etmişlerse de eski parlaklığını geri getirmeye muvaffak olamamışlardır. Hicretin bin üç yüz iki yılında Rusların idaresi altına geçmiştir.

Merv'den sonra zorluğun en büyüğü baş göstermişti: İran sınırını geçmek. Bahadır Bey'in ticaret mümessillerinden İranlı bir Türkmen bu işi üstüne aldı.

Üç tane İran pasaportu buldu. Ancak bütün seyahatlerinde çıkardıkları kopyaları beraberce götürmek mümkün olamadı.

Onlardan yalnız Kül Tigin Âbidesinin ilk bölümünü alabildiler. Ve karayolculuğunda bir ârızaya uğramak korkusuyla Koşuçaydam'da bulunan Türk heykeli kellesini de beraber almaya cesaret edemediler. Bunlar tekrar Bahadır Bey'e teslim edildi.

Bu sırada Kont ile Bahadır ve Tolun beyler arasında bir de ticaret anlaşması yapıldı. Bahadır gerek Kont'a ve gerek Tolun Bey'e, savaş bitip barış imzalandıktan sonra, kürk ve lâstik galoş gönderecek, Tolun da Moskova'ya Bahadır Bey'e Hereke halılarından ve mevsiminde Rusya'da pek makbul olan portakal ve mandalina yollayacak. Kont Zichy de ortak olduğu bir elektrik fabrikasından elektrik tesisleri için lüzumlu malzeme ve âletler gönderecekti. Hazırlıklar tamamlanınca bir sabah Tolun ve Kont ile hizmetçileri İran'a giden birkaç Müslüman tüccarla birlikte İran sınırını geçmeyi başardılar. Bahadır Bey işi sağlam tutmak için onları sınıra kadar getirmişti. Sınırdan araba ile Meşhed'e ulaştılar.

Artık bu son aylar içinde -pansiyon dâhil olmak üzere- selâmette ve bir dost memleketinde idiler. Korku kalmamıştı. Her şeye rağmen yine ihtiyatı elden bırakmadılar. Merv'den aldıkları İran elbisesine biraz daha çeki düzen vererek kılık ve kıyafetlerini tam olarak çevrelerine uydurdular. Uzayan sakallarını kına ile boyadılar. Her kervansarayda elde ettikleri kalyon denilen nargileleri çektikçe gerçek bir İranlıdan ayırt edilemiyorlardı.

Meşhed, Meşhed-i Mukaddes, On iki İmam'dan sekizinci olan İmam Ali Rıza bin Musa Kâzım Hazretleri'nin mezarı burada bulunduğu için Şiilerce ziyaretgâh sayılır. Hârun Reşid ve Nâdir Şah'ın türbelerinin de orada bulunuşu, burasının fevkalâde bir önem kazanmasına sebep olmuştur. Esasen bu şehrin kuruluş sebebi de, Halife Me'mun zamanında veliaht seçilen İmam Rıza Hazretlerinin öldüğünde buraya gömülmesi va-

kasıdır. İmamın kabrini ziyarete koşan Şiî ziyaretçilerin çokluğundan şehir gittikçe büyüyerek ve zenginleşerek bugün Horasan'ın ve belki İran'ın en önemli bir şehri hâline gelmiştir. Yüz bin kadar nüfusu vardır. İki arkadaş şehrin 'Musalla' meydanını ve İmam Ali Rıza Hazretlerinin türbesini gezdikleri sırada hayretler içinde kaldılar. Merkad-i Şerîf'in kubbesinin dışı baştanbaşa altınla kaplanmış olduğundan, öğleyin güneşte pırıl pırıl yanıyordu. Duvarları mozaik taşlar ve yazılı nefis çiniler ile süslüydü. Bu türbe İran güzel sanatlarının bir sergisi gibiydi. Şiî zenginleri, Kerbelâ'dan sonra cenazelerinin bir kısmını buraya gömmek hususunda büyük istek gösterdiklerinden, şehrin önemli bir kısmı kabristandır.

Burası Tatarlar ve Türkmenler tarafından defalarca zaptolunmuş ve hatta Hicretin 996 yılında Özbek Hanı Abdülmümin tarafından tahrip edilmişse de, daha sonra Safevî Hânedânının eline geçmiş ve Nâdir Şah tarafından başkent yapılmıştır.

Kont'un pasaportu Bilâl adına çıkarılmış bulunduğu için burada bu adla çağırılıyordu. Bilâl Bey'le Tolun üç gün Meşhed'de kaldıktan ve oradan Gönül'e Farsça yazılmış mektuplar gönderdikten sonra Astrâbad'a giden bir kervana katıldılar. Hazar Denizi'nin güneydoğusunda ve aynı addaki körfez üzerinde bulunan bu şehir, şarkın diğer şehirlerinden çok farklı idi. Evleri taştan, sokakları geniş ve kaldırımlı olduğundan sevimli bir manzarası vardı. Mescid-i Cuma ile Cami-i Gülşen adında cidden güzel ve büyük iki camide Tolun birer öğle namazı kıldı. Buradan Tahran'a otomobille otuz saatte vardılar.

Tahran'ı bir başkent için oldukça küçük ve hareketsiz buldular. Esasen şimdiki başkent, İran Kaçar Hânedanı'nın kurucusu olan Aka Mehmet Han tarafından mensup olduğu Kaçar Türkmen aşiretlerinin yaşadıkları bölgeye yakın olduğu için kurulmuş ve yapımı yalnız Kaçar Hânedanı sayesinde gerçekleşmiştir. Bugün dört yüz binden fazla nüfusu vardır. Bilâl ve Tolun fırsattan istifade ederek şehri bazen yaya ve bazen tramvayla gezdiler. Ve Mescid-i Şâh ile Mescid-i Mâderşah'ı ve Mescid-i Mîr'i gördüler. Şah Sarayı'nı, Şemsü'l-emmâre Kasrını ve Feth Ali Şah Köşkü'nü seyrettiler ve hatta ziyaret yeri olan Şah Abdülmuazzam köyüne kadar gittiler.

Tahran'da ve İran topraklarında geçtikleri her bölgede Tolun'un yalnız Türkçe konuşarak meramını anlatmasına Bilâl pek hayret ediyordu. Tolun, Kont'un merakını gidermek için dedi ki:

– Türkistan'da Türkçe kullanılmasına şaşmadınız sanırım. Emin olmalısınız ki İran da Türkistan'ın bir devamıdır. Bugün on bir milyon İran nüfusundan altı milyonu Türk ırkına mensuptur-lar. İran ahâlisinin çoğunluğu Turanî'dir. Vaktiyle buralarda hükûmet eden Gaznevîler, Harzemîler, Selçûkîler, Cengiz ve Timurîler, İlhanîler, İran zeminini Türkler ve Moğollarla diriltmiş ve iskân etmişlerdir.

Meselâ Tahran civarında ve İran Azerbaycan'ında yaşayan Kaçarlar ve Afşarlar Türkmendirler. Hemedan'da Karagözlüler, Erdebil'de Şahsevenler, Şiraz'da oturan Cengiz Han kalıntısı Kaşgaîler tamamen Türktürler. Mâzenderân ve Elburz dağlarının kuzeyinde ve Horasan civarında da çok sayıda Türk oturmaktadır.

Isfahan'dan Basra Körfezi'ne, Haramâbad'dan Şiraz'a kadar uzanan bölgede yaşayan Bahtiyarîler de aynı ırka mensupturlar, Türktürler. Yalnız aralarında biraz Arap ahâli de vardır.

İran'da asıl Farslar, Şiraz ile Kermanşah arasında iki küme oluştururlar. İran'ın güney-doğusunda Gûhistan vilâyetinde dahi Belûciler otururlar. Bunlar Aryanî iseler de bunların dedeleri İranlı değildir. İran'dan Türkleri ayıran ırk farkı değil, mezhep anlaşmazlığıdır. Bu anlaşmazlık da manevi ve dinî olmaktan çok, siyâsîdir. Milâdî on beşinci ve on altıncı asırlarda İran Şahları bu dinî siyasetten çok faydalanmışlar ve Osmanlı Padişahlarının istilâ nazarlarını doğudan batıya çevirtmeyi başarmışlardır. Vaktiyle Osmanlılar gibi kabına sığmayan genç bir millet, istilâ hırslarını batıdan çok kendi tabii sahalarında yani doğuda aramış olsalardı, bugün Anadolu'dan öteye geçmeyen Türkiye'nin doğu sınırı tâ Hindistan'a kadar dayanmış olacak ve tabii, kuvvetli sınırlar içinde kurulmuş bir hükûmet olarak gayet emîn ve gelecekten güvenli bir hâlde Asya'da hükümran olacaktı.

Ancak, Şiîlik duvarını delemeyen Birinci Selim'in torunları böyle tecrübelere girişmediler ve kuvvetlerini boş yere Hıristiyan Avrupa'da tükettiler. Temel çürük olduğundan kurdukları saltanat binası da Avrupa'da geçici oldu.

İki arkadaş, Tahran'dan Sene'ye geçtiler ve oradan Nahçıvan civarından Türkiye sınırına girmeye muvaffak oldular.

Vatan toprağına ayak basar basmaz Tolun secde edip yüzünü, alnını vatan toprağına sürdü. Orada hemen askerî merkeze ve mahallî hükû-

mete başvurdular. Erbil, Musul ve Urfa yolu ile yirmi beş gün sonra, ekim sonunda, İstanbul'a vardılar. Kont'u doğruca Perapalas Oteli'ne götürdü. Çünkü zavallı Tolun, en başta evinin bu şerefli Macar asilzâdesini barındıracak bir hâlde olmadığını ve yine ihtiyar annesinin Gedikpaşa'da kiraladığı evinde geçim hususunda biraz sıkıntı çektiğini biliyordu.

Akşamüstü iki sandığını gümrükten alarak evine gittiği zaman kapıyı açan besleme, genç subayı tanıyamamış ve kanadı üstüne kapayarak hanıma bağırmıştı. Tolun'un annesi de bir an için uzun sakalı ve perişan elbisesiyle oğlunu birdenbire bilememişti. Biçare kadın bu beklenilmez saadet karşısında sevincinden ne yapacağını şaşırmış ve ancak oğlunun arkasına, yanına ufak yastıklar yerleştirerek ve eliyle kahveler pişirerek rahatını tamamlamaya çalışmıştı. Annesine başından geçenleri anlattığı zaman kadıncağız bu seyahat ve mâcerânın ilmî ve tarihî değerini takdir edemeyerek yalnız oğlunun o kadar uzun yolculuklara nasıl dayandığına bir türlü akıl erdirememişti.

Ertesi günü sakalını tıraş ederek Harbiye Nezâreti'ne/Savunma Bakanlığı'na uğradıktan sonra doğruca Kont'a gitmişti.

Bu iki gün zarfında Avrupa'dan gelen telgrafların verdikleri haberlere bakarak, savaşın gidişinin iyi yönde olmadığını anlamışlardı.

Kont Zichy üzüntüyle dedi ki:

– Bu kadar sıkıntıya katlandıktan sonra Anayurd'un başka taraflarında da incelemelerde bulunmak üzere yolculuğumuzu uzatabilirdik. Hâlbuki biz meseleyi tamamiyle aksi şekilde

düşündük. Bir iki yıl sonra buralara dönebileceğimizi farzettik ve vatan sevgisiyle seyahatimizi yarıda bıraktık.

Savaşın bugünkü durumuna bakarak çok kötü sonuçlanacağını anlamak hiç de güç değil. Bu sonuca göre bizim belki beş altı yıl daha Rusya'da yolculuğumuz mümkün olmaz. Bakın şimdi elimizle yaptığımız araştırmaların neticelerini gösteren kopyalar da Rusya'da Bahadır Bey'de kaldı. Bunların zâyi olması, saldırıya uğraması tehlikeleri de var. O hâlde şu altı aylık seyahatimizden, eziyetimizden elimizde ne kaldı? Ne kalacak? Önce birer küçük seyahatnâme, sonra da senin fikrin Gönül Hanımda ve benim aklım Kül Tigin kopyalarında kalacak, değil mi?

Tolun:

– Burada benim imdadıma dinî terbiyem yetişir de derim ki, biz çalıştık ve milletimizin tarihine bir şeref sayfası ekledik. Artık ötesi kadere bağlıdır. Her ne kadar siz seyahatinizi uzatabilirdinizse de, ben vatanımdan daha fazla uzakta kalamazdım. Macaristan, dünya yıkılsa yine Macaristan kalır. Fakat Türkiye fedakâr vatan evlâtlarına muhtaçtır. Bu sebeple benim için dönmek farzdı.

Gerçi mesele bizim bu küçük seyahatimizle bitmedi. Bizden sonra yetişecek Türk, Macar ve Tatar gençleri, Çin'in ve Çin Türkistanı'nın, Afganistan'ın, Belûcistan'ın ve Hindistan'ın büyük şehirlerindeki mâbet, manastır ve kütüphanelerinde bulunan ve saklanan Türklere ait eserleri incelemek için buralara daha uygun şartlar içinde seyahat etsinler ve özellikle de Türkler, genç üniversite mezunları Petersburg, Helsinki, Berlin, Paris, Viyana ve Londra müze ve kütüphanelerin-

deki eserleri incelesinler. Çalışsınlar... Bizim bu kısa seyahatimizi öğrenecek ciddi gençlerde birazcık olsun ilim ve fen yolunda bir macerâ hevesi, merakı uyandırmaya muvaffak olursak, vazifemizi başarı ile yerine getirmiş sayılırız.

Kont bugün Avusturya - Macaristan askerî temsilcisini dönüşünden haberdar etti. Ertesi gün Tolun Bey, eş ve dostundan aldığı bazı eşya, araç ve gereci de tamamladıktan sonra, Kont'a birkaç gün bir Türk hayatı yaşatmak üzere onu zorla küçük evine getirdi ve Türk mutfağının bütün çeşitlerini lokantalara ısmarlayarak ona ikramlarda bulundu.

Bir akşam annesi başını örtmüş ve Tolun'un zoru ile Kont'un yanına gelmişti. Kont ihtiyar kadının elini öptükten sonra bir vesileyle ve şaka yollu:

– Vâlide hanım, dedi. Tolun Bey çok merhametsizmiş. Ben Rusya'da bir güzel Tatar kızı gördüm. Onunla evlenmek istedim. Fakat oğlunuz elimden aldı.

– Â! O nasıl şey?

– Evet, ben de nasıl şey, diye sordum. Sen Müslüman değilsin olamaz, cevabını verdiler. Müslüman olayım, dedim. Makbul değildir, dediler.

– Ah oğlum sen de dinince dinlen. Yabancı kız almakla o kadar geçim olamaz. Valideciğin var mı?

– Var.

– Hemşiren ?

– Evet, hemşirem de var.

– O kadını sen sevsen de annenin hoşlanmayacağı, hemşirenin beğenmeyeceği tutar. Evde dırıltı uzar, büyür. Kadının da senin de hayat damağınıza zehir, cihan başınıza zindan olur. Anneciğine yalvar da sana bir kızcağız buluversin.

– Peki, ama Tolun Bey için bu Tatar kızı yabancı değil mi?

– Ya, evet, yabancı.

– O neden alıyor?

– O bana sormadı ki. Soraydı, ona da öyle söylerdim. Her horoz kendi çöplüğünde eşinir yavrum.

İhtiyar kadının bu safça sözlerine gülüştüler. Bir hafta kadar misafirlikten ve İstanbul'u, Boğaziçi'ni tamamen gezdikten sonra Kont, 'Balkan Zug' ve yanında Urdulu ile memleketine döndü.

SON

Bundan sonra, Gönül ve Tolun cihanın ve bilhassa Türk ve İslâm memleketlerinin geçirdiği felâket günlerine rağmen, geleceğe ait bütün tasavvurları hakkında fikir üretmekten bir an bile kendilerini alamadılar ve Millî Mücadelelerinin parlak neticelerinden emin olarak, devamlı ıstıraplara muhteşem bir sabır ile karşı koymaya çalıştılar.

Tolun Bey üç ay kadar İstanbul'da kaldıktan sonra, Trabzon'a gönderilmişti. Burada geçirdiği zaman, devamlı bir sıkıntıdan ibaretti. Savaş tabii gittikçe aleyhimize dönüyor ve bîçare genç neticeden tamamiyle ümidini kesiyordu. (Buda)Peşte'den Kont'tan aldığı mektuplar da korkularını şiddetlendiriyordu. Gönül'ün iki resminden birini yatağının başına asmış ve diğerini her zaman cebinde taşıdığı cüzdanına koymuştu. İstanbul'da iken seyahat ve araştırmalarına dair Savunma ve Milli Eğitim Bakanlıklarına verdiği iki raporda, Gönül Hanım'ın tarih ve fen uğrunda yaptığı fedakârlığını belirtmekten kendini alamamıştı. İstanbul'da iki ve Trabzon'da dört defa verdiği konferanslarda, buluşlarından ve Kül Tigin Âbidesi'nden halkımıza bilgi ve haber vermişti. Ancak birkaç kitâbenin kopyaları, daha önce sözü edilen heykel başı, bitkiler ve hayvanlara ait kolleksiyonların hepsi de Bahadır Bey'in yanında kaldığından, yazıp hazırladığı ve resimli olarak yayınlamak istediği seyahatnâmesini bastıramıyordu.

Gönül! Gönül! Bu kız, bu semâvî mahlûk onun ruhunu büyülemiş ve hayatına hâkim olmuştu. Gönül'ün hayalinin esiriydi. O hayâlin tesiriyle kendi kendine güler, bazen kaşlarını çatar, bazen gözlerinden iki damla yaş dökerdi. Odada yalnızken Gönül! Gönül diye bu tatlı kelimeyi yüreğinin en ince hislerine sararak tekrar eder dururdu. Ancak bu derin ve büyük aşk ile beraber Tolun'un kalbini cehennemî bir alev sarardı. Bu alev gelecek ve geçim korkusu idi. Asker ocağındaki sınırlı ihtiyaçlar arasında şimdiye kadar hiçbir zaman geleceğini ve geçmişini düşünmemişti. Hâlbuki bundan sonra Gönül'ü yaşatmak ve onu mahrum bırakmamak lâzımdı. Bunu nasıl başaracağını bir türlü kestiremiyordu.

Eğer Rusya ile posta haberleşmesi kesik olmasaydı, şimdiye kadar korkusunu Gönül'e tekrar tekrar yazacak ve sonra... intihar ediverecekti. Çünkü kendisinde ne Gönül'süz yaşayabilme gücü, ne de Gönül'le hayatını birleştirebilme cesareti kalmıştı. Perişan bir hâldeydi.

Mondros'ta mütareke imzalandı. Her şey yakında yoluna girecek sanılırken hatır ve hayale gelmeyen kötü olaylar sürekli birbirini izledi. Rusya'da ve seyahat esnasında kazandığı müzmin bir romatizmadan dolayı askerlikten istifa etti. Ticaretle meşgul olmak istedi. Öteye beriye başvuruyordu. Ufak tefek işler görmek istiyordu. Ancak bu sırada millî ekonomi müesseselerine vurulan darbeler bu tecrübesiz genci şaşırtmıştı. Deniz ablukasının kalkmasından sonra Rusya'dan gelen ilk vapurla İstanbul'a gelen bir Musevi, Tolun'u bir sabah evinde buldu ve Bahadır Bey ile Gönül Hanım'dan birer mektup getirdi.

Gönül'ün mektubu ciddi ve ölçülü idi. Bahadır Bey İstanbul'da galoş lâstik fiyatını soruyordu. Kendisine gayet ucuza mal olmuş birçok lâstik mevcut olduğundan bunları hemen İstanbul'a sevk edebileceğini bildiriyordu. O zaman İstanbul'da bir galoşun bedeli üç, üç buçuk lira idi. Musevi'nin imzası ile ve İtilâf Askerî Kuvvetleri aracılığıyla çekilen bir telgraf, Tolun'un hayat bilmecesini çözmüş ve gelecek hakkındaki endişelerini de gidermişti.

İki ay sonra bir Rus vapuru ile Tolun Bey adına Sivastopol'dan on beş bin galoş gelmişti. Kış üstü, Mütareke'den sonra ilk gelen galoş partisi buydu. Piyasa alt üst oldu. Arkadan on beş bin balya da samur, kürk, astragan, kakım kürkleri geldi. Bu ticaretten gencin payına bir hamlede altı bin lira düşmüştü. İlk işi Bebek'te güzel bir mevkide bahçe içinde Boğaz'a nazır on odalı bir ev tutmak oldu.

Tolun adına gelen ticarî maddeler petrol, havyar ve deri mamulâtı olarak birkaç sefer gönderilmiş ve ruble fiyatının düşüklüğünden dolayı Moskova'daki Kaplanoğlu Bahadır Bey Ticarethânesi de pek önemli bir kâr sağlamıştı.

Komünizm'den ilk kaçanlar arasında bir gün Kaplanoğlu ailesi de İstanbul'a gelmiş ve doğruca Perapalas Oteli'ne inmişti.

Tolun Bey'in bu haberi öğrendiği an ile Perapalas'a varışına kadar geçen vakit, hayatı müddetince geçirdiği en uzun ve ateşli zamandı. İki gün sonra anne, baba ve Gönül Hanım ile Bahadır Bey'den ibaret Kaplanoğulları ailesi Bebek'teki Tolun Bey'in evine taşındılar.

Gönül Hanım ile Tolun'un evlenmelerinden ancak iki aylık bir süre geçmişti. Bu genç kadın

hemen Türk ve Tatar kızlarının eğitim göreceği yatılı bir öğretmen okulu için Bebek'te bir bina aramaya koyuldu. Bu arada Tolun da, Koşuçaydam heykeli ile kitâbelerin kopyalarını Arkeoloji Müzesi'ne bağışladı ve seyahatnâmesini yayınlamak için harekete geçti.

Bundan sonra, Gönül ve Tolun cihanın ve bilhassa Türk ve İslâm memleketlerinin geçirdiği felâket günlerine rağmen, geleceğe ait bütün tasavvurları hakkında fikir üretmekten bir an bile kendilerini alamadılar ve Millî Mücadelelerinin parlak neticelerinden emin olarak, devamlı ıstıraplara muhteşem bir sabır ile karşı koymaya çalıştılar.

3 Mart 1336 (1920)
Ahmed Hikmet

TÜRK EDEBİYATI VAKFI YAYINLARI

Türk Edebiyatı (5 ciltlik takım)	Ahmet Kabaklı
İstanbul Güldestesi	Ahmet Kabaklı
Alperen	Ahmet Kabaklı
Millete Vurulan Canlı Pranga: Bürokrasi	Ahmet Kabaklı
Mâbet ve Millet	Ahmet Kabaklı
Müslüman Türkiye	Ahmet Kabaklı
Kültür Emperyalizmi	Ahmet Kabaklı
Nâzım Hikmet	Ahmet Kabaklı
Temellerin Duruşması 1	Ahmet Kabaklı
Temellerin Duruşması 2	Ahmet Kabaklı
Şâir-i Cihan Nedim	Ahmet Kabaklı
Çağlara Hükmedenler	Ahmet Kabaklı
Türkiye'yi Yoğuranlar	Ahmet Kabaklı
Sınırların Ötesi	Ahmet Kabaklı
Şiir İncelemeleri	Ahmet Kabaklı
Mehmet Âkif	Ahmet Kabaklı
Yunus Emre	Ahmet Kabaklı
Ejderha Taşı	Ahmet Kabaklı
Mevlâna	Ahmet Kabaklı
Devlet Felsefemiz	Ahmet Kabaklı
Şairler Sultanı Necip Fazıl	Ahmet Kabaklı
Nerede, Ne Yazdı?	Ahmet Kabaklı
Tasavvuf Tarikat Edebiyat	Ahmet Kabaklı
Âşık Edebiyatı	Ahmet Kabaklı
İslâm'la Kaynaşmış Türk Edebiyatı	Ahmet Kabaklı
Divan Edebiyatı	Ahmet Kabaklı
Tuhaf Bir Serüven	Charles Dickens
Muhayyelât	Giritli Aziz Efendi
Şehir Mektupları	Ahmet Râsim
Mehmet Kaplan'dan Hatıralar... Mektuplar	M.Orhan Okay
Meçhûl Genç Gazeteciye Mektublar	Yağmur Atsız
Bütün Şiirleri	Yağmur Atsız
Ömrümün İlk 65 Yılı	Yağmur Atsız
Şair Dostlarım	Halil Soyuer
Roman ve Hayat	M. Fatih Andı
Tanpınar'da Ders Notları	Güler Güven
Yeni Bir Dünya	Necmettin Hacıeminoğlu
Fuzûlî	Necmettin Hacıeminoğlu
Türkçenin Karanlık Günleri	Necmettin Hacıeminoğlu
Edebiyat Tahlilleri	Necmettin Hacıeminoğlu
Millet ve Aydınlar	Necmettin Hacıeminoğlu
Amerikan Efsanesi	Roger Garaudy
Şahitlerim	Roger Garaudy
İnsanlığın Medeniyet Destanı	Roger Garaudy
Yüzyılımızda Yalnız Yolculuğum	Roger Garaudy
Açıklamalı Edebî Sanatlar	İsa Kocakaplan
İstiklâl Marşımız ve Mehmet Âkif Ersoy	İsa Kocakaplan
Türkü Söyleyen Şehirler	İsa Kocakaplan
Destanlar Burcu	Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu
Bozkurtların Destanı	Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu
Alperenler Destanı	Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu
Serdengeçti 1 / Bütün Eserleri	Osman Yüksel Serdengeçti
Serdengeçti 2 / Bütün Eserleri	Osman Yüksel Serdengeçti
Mabetsiz Şehir	Osman Yüksel Serdengeçti
Bu Millet Neden Ağlar	Osman Yüksel Serdengeçti
Bir Nesli Nasıl Mahvettiler	Osman Yüksel Serdengeçti
Gülünç Hakikatler	Osman Yüksel Serdengeçti
Akdeniz Hilâlindir	Osman Yüksel Serdengeçti

Politika	Alain'den Tercüme: Birol Emil
Türkistan Türkistan	Yavuz Bülent Bâkiler
Üsküp'ten Kosova'ya	Yavuz Bülent Bâkiler
Âşık Veysel	Yavuz Bülent Bâkiler
Gidenlerin Ardından	Yavuz Bülent Bâkiler
Harman	Yavuz Bülent Bâkiler
Sözün Doğrusu - 1	Yavuz Bülent Bâkiler
Sözün Doğrusu - 2	Yavuz Bülent Bâkiler
İmparatorluğun Yağması	İlhan Bardakçı
İmparatorluğa Veda	İlhan Bardakçı
Tuğraların Ağıtı	İlhan Bardakçı
Tarihten Bugüne	İlhan Bardakçı
Vahdeddin'den Mustafa Kemal'e	İlhan Bardakçı
Taşhan'dan Kadifekale'ye	İlhan Bardakçı
Çağlayanlar	Ahmet Hikmet Müftüoğlu
Gönül Hanım	Ahmet Hikmet Müftüoğlu
Sergüzeşt	Sami Paşazade Sezai
20'nci Yüzyıl Türkiye'sinin Hüzün ve Dehşet Tarihi	Gürbüz Azak
Bâbıâli'den Geçen Adam	Gürbüz Azak
Nemrut Ateşi	Olcay Yazıcı
Yaralı Küheylan	Olcay Yazıcı
Çocuklar Vatanında Büyüsün	Olcay Yazıcı
Pervane	Gazanfer Sanlıtop
Burada Sevgi Var	Gazanfer Sanlıtop
Cam Güzelleri	Aşuman Şenel
Geçmişten Geleceğe	Tahir Kutsi Makal
Siyün Bike	Hikmet Doğan
Salkım Söğütten Bin Yıllık Hatıralar	Suzan Çataloluk
Hüzün Gezegeni	Suzan Çataloluk
Ömer Seyfeddin / Yalnız Efe (Eski Kahramanlar)	Ömer Seyfeddin
Ömer Seyfeddin / Seçme Hikâyeler	Ömer Seyfeddin
Otuz Dokuz	Ö. Seyfeddin Hikâye Yarış. - 2005
Ödüllü Hikâyeler	Ö. Seyfeddin Hikâye Yarış. - 2004
Kurban	Ö. Seyfeddin Hikâye Yarış. - 2003
Zaman Kayması	Ö. Seyfeddin Hikâye Yarış. - 2002
Dedemin Sevdaları	Ö. Seyfeddin Hikâye Yarış. - 2001
Ömer Seyfeddin Yolunda Hikâyeler	Ömer Sey. Hikâye Yarış.
Bu Yolda Kırk Yıl	Ümit Güreltman
Bayram Kurabiyesi	Ayşe Göktürk Tunceroğlu
Amerika Mektupları	Ayşe Göktürk Tunceroğlu
Sam Amca İle Samiye Teyze	Ayşe Göktürk Tunceroğlu
Gurub Düşünceleri	Bahtiyar Vahapzade
Türkiye'den Çizgiler	Hüsrev Hatemi
Ses Mimarlarımızdan	Mustafa N. Karaer
Önce Güvercinleri Vurdular	Serhat Kabaklı
Açıklamalı Şarkılarımız	Fırat Kızıltuğ
Mavi Karanlık	Fırat Kızıltuğ
Beyler Aman 1-2	Hasan Kayıhan
Devler Konuşuyor	C.Bayar / N.Fazıl / M.Kaplan / C.Meriç / E.Güngör / O.Y.Serdengeçti / Y.B.Bâkiler
Üstatlar Konuşuyor	İ.Pala / A.Delioman / K.Eraslan Y.Özakpınar / T.Canserver / T.Yazgan
Aydınlar Konuşuyor	O.Okay / M.Niyazı / H.Hatemi / M.Erkal / A.Yörük / N.Yaşar / F.Kızıltuğ
Bilenler Konuşuyor	S.Eyice / K.Gürsoy / S.Kabaklı / A.Alptekin / M.R.Bekin / S.Başer/ S.İçli / O.N.Öznekel / M.R.Şirin / A.G.Sayar
Bilginler Konuşuyor	A.Delioman / A.Özcan / C.Eraslan / S.Saatçı / E.Işık / Y.Özakpınar
Uzmanlar Konuşuyor	T.İnancer / İ.Pala / D.Gürlek / F.Bertuğ / İ.Bertuğ / R.Ayangil / A.Yavaşca / S.Sayıklı / A.Akben / Ü.Oral
Tarihimiz Konuşuyor	E.İhsanoğlu / İ.Fazlıoğlu / İ.Bozdağ / E.Göze / İ.Pala / A.Tabakoğlu / C.Bayram
Hayatlarıyla Yol Gösterenler	S. Zâim / A. Yüksel Özemre / M.O. Okay / Z. Kerman / U. Derman / S. Tuğ / V. Türk
Hayatın Manevî Boyutları	B.Sıtkı Erdoğan / Ö.Ceylân / H.Poyraz / H.Hatemi / F.Kızıltuğ / F.K.Barbarosoğlu / N.Sışman